

**Identitat nacional i autogovern.
Un estudi qualitatiu sobre les
configuracions identitàries
nacionals a la Catalunya
contemporània**

**Centre
d'Estudis
d'Opinió**

**Generalitat
de Catalunya**

© Centre d'Estudis d'Opinió (CEO)

No es permet la reproducció total o parcial d'aquest document, ni el seu tractament informàtic, ni la seva transmissió en qualsevol forma o per qualsevol mitjà, ja sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per registre o altres mètodes, sense permís del titular del Copyright.

Autora: Silvina Vázquez

Primera edició: juliol 2013

D.L.: 19967-2013

Continguts

Identitats nacionals.....	5
Identitat i identifications polítiques.....	8
Aquest estudi i d'altres: explicar i comprendre.....	12
Metodologia.....	15
Resultats:.....	19
Identificació nacional catalana.....	19
Identificació nacional espanyola.....	24
Identifications fluides: dualitat, fragmentació i ambivalència.....	29
Ús, vigència i abús d'estereotips nacionals.....	34
Dinàmiques d'identificació I: polaritat i dialèctica de la confrontació.....	40
Dinàmiques de identificació II: la retòrica de la convivència.....	44
<i>Milieux</i> : homogeneïtat i heterogeneïtat interna en la conformació de la identitat nacional.....	49
Autogovern.....	55
Ciutadania nacional.....	57
Ciutadans postnacionals.....	62
Els imaginaris de la independència.....	69
Bibliografia.....	79
Annex I:.....	84
Annex 2:.....	86

Identitats nacionals

Pocs conceptes en el decurs de les ciències socials dels darrers cinquanta anys han estat tan profusament estudiats, revisats i debatuts com els que funden aquest estudi. La identitat nacional i els nacionalismes diversos, i la seva relació amb un marc de referència político-estatal, conciten des de llavors profunds, sovint turbulents, debats que de cap manera han romàs *intramurs* ni pel món de l'acadèmia ni pel de les elits polítiques.

Mentre que estudiar i escriure sobre la nació i els diversos nacionalismes implicava fins fa molt poc un esforç per conceptualitzar i definir ontològicament el fenomen nacional – i les seves concommitàncies com, per exemple, la identitat grupal o col·lectiva que el nodreix –; podríem destacar que en els últims anys s'ha produït un desplaçament del focus d'investigació cap a treballs de tall empíric més aviat orientats a temàtiques relacionades amb els processos de representació i localització de significats així com també cap a estudis de cas molt més contextualitzats¹. És clar que els treballs conceptuals no han desaparegut ni caducat, ja que és difícil concebre la tasca de l'investigador sense una profunda, acurada i lectura plural teòrica. En el cas de conceptes complexos i quotidians, com podria ser el d'identitat nacional, és possible que els desacords i les faltes de consens teòric siguin perennes. Lluny de dificultar la tasca de l'investigador, aquesta pluralitat aireja les possibilitats del pensament al mateix temps que possibilita una certa fondària en la comprensió de les nacions.

Debats clàssics que han contribuït, a partir dels seus contrastos, a l'estudi de la conformació, origen i articulació posterior de les identitats nacionals, com el contrapunt entre modernistes i primordialistes², han ajudat notablement a teoritzar sobre el fenomen nacional emfatitzant la pregunta sobre el *quan* s'origina i el *què* és la nació. I potser com concommitància ha quedat pendent o s'han descuidat altres perspectives, potser més sensibles a l'hora d'apreciar els diferents dispositius a través dels quals les configuracions identitàries nacionals se sustenten i es promouen³. No sense certa sufocació, alguns autors ha arribat fins i tot a renegar del debat conceptual sobre la nació, especialment pel que fa a l'estira i arronsa sense retorn en què semblaven estar immersos modernistes i primordialistes⁴, per

¹ Michael Skey, "The National in everyday life: A critical engagement with Michael Billig's thesis of Banal Nationalism": *The Sociological Review*, nº57 vol.2, (2009); Jonas Frykman, "Becoming the Perfect Swede: Modernity, Body Politics, and National Processes in the 20th Century Sweden": *Ethnos*, nº 58, vol. 1 (1993), pp. 259-274; Frykman and Orvar Logfren (eds.), *Forces of Habit: Exploring Everyday Culture*, Lund University Press, Lund, 1996, *passim*.

² Per a una anàlisi més profunda sobre el que implica ambdues postures es pot consultar: Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford, 1993 i Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernity*, Routledge, London, 1998, també Smith, *National Identity*, Penguin, London, 1991. Sintetitzar les principals posicions d'ambdues corrents excedeix els límits del present treball de manera que el lector interessat pot trobar algunes referències útils a Silvina Vázquez, *Identidad y Reconocimiento: los espacios públicos interiores del nacionalismo y del republicanismo*, Institut de Ciències Polítiques i Socials, col·lecció Grana, Barcelona, 2009, p. 11-32 i 53-62.

³ Skey, "The National in everyday life: A critical engagement with Michael Billig's thesis of Banal nationalism", p. 333.

⁴ Rogers Brubaker, *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, *passim*. Com comenta a la seva tesis un jove polític: "This is, however, a debate that does not

així poder assumir sense més la forma en què es plasma la identitat com una variable actitudinal cristallitzada del comportament polític i, en particular, electoral. Aquesta aportació es produeix, tanmateix, introduint noves crides a la conceptualització de les identitats nacionals; especialment recolzant-se – potser massa unilateralment – en el treball teòric de Michael Billig i la seva tesi sobre el nacionalisme banal.

La tesi de Billig ha tingut un relatiu impacte en la ciència política empírica dels últims anys. Alguns dels seus majors èxits consisteixen, segons el nostre parer, en haver observat, per exemple, en gran part dels treballs sociològics dedicats a l'estudi social, que el concepte de “societat” és acríticament metonimitzat amb el d'estat-nació.⁵ També caldria puntualitzar la crítica a què se sotmet la distinció entre aquells nacionalismes definits a partir de la seva relació amb la violència –i, per tant, com “*extraordinary politically charged and emotionally driven*”⁶ –en el seu intent d'aconseguir o assegurar la independència nacional i aquells marcs de referència identitària nacional que en tant que congènits a l'estat nacional modern europeu i nord-americà tendeixen a passar desapercibuts. Mentre que els primers són ingènument projectats fora de l'entorn que s'autodefineix com a *Western civilized*, els segons es tendeixen a atenuar o invisibilitzar com a processos que legitimen i naturalitzen els diversos discursos de la nació i la seva identitat.⁷ El que equival a banalitzar, vulgaritzar o trivialitzar aquells dispositius que permeten la continuïtat i reiteració de la identitat nacional a l'interior de l'Estat contemporani:

Billig's major contribution is ... to identify the problem –a tendency to treat the nation as a given both in everyday life and social theory- and point towards its possible contours. Moreover, by exploring the everyday (re)production of national identity through banal signifiers, our attention is focused on the fact that it is generally the daily forms of life, lived in and understood in relation to a world of nations, that underpins the more visible (and sometimes virulent) aspects of nationalism...and it is at this level that we must try and understand how and why identities are lived and made meaningful⁸.

interest us here directly: regardless of the dating, and the importance of pre-modern cultural 'raw material' upon which nationalism is built, we are interested in the mechanisms of the process of national identity spread.” Jordi Muñoz, *From National Catholicism to Democratic Patriotism? An Empirical Analysis of Contemporary Spanish National Identity*, Tesi Doctoral, Universitat Pompeu Fabra, 2008, p. 9. Existeix versió en castellà publicada: Jordi Muñoz, *La construcción política de la identidad española: ¿del nacionalcatolicismo al patriotismo democrático?*, Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid, 2012.

⁵ Altres investigadors argumenten una cosa semblant, donant lloc, al concepte de nacionalisme metodològic. Sobre aquest punt veure: A. Wimmer i Glick Sciller, “Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social science”: *Global Networks*, núm. 2 vol. 4, (2002) pp. 301-334; Daniel Chernilo, “Social theory's methodological nationalism”: *European Journal of Social Theory*, núm. 9 vol. 1 (2006), pp. 5-22.

⁶ [La principal contribució de Billig és...identificar el problema i assenyalar els seus límits –una tendència a tractar la nació per descomptat tan a la vida quotidiana com a la teoria social-. A més a més, explorant la reproducció quotidiana de la identitat nacional a través de significants banals, la nostra atenció es focalitza en el fet de que generalment és mitjançant les formes del dia a dia, viscut i entès en relació a les altres nacions, que donen suport als més visibles (i a vegades virulents) aspectes del nacionalisme...i és en aquest nivell que hem de tractar de comprendre com i perquè les identitats són viscudes com significatives]. Michael Billig, *Banal Nationalism*, Sage, London, 1995, p. 55. Existeix traducció al català: Michael Billig, *Nacionalisme Banal*, Afers, Catarroja, 2006.

⁷ Skey, “The National in everyday life: A critical engagement with Michael Billig's thesis of Banal Nationalism”, p. 334.

⁸ *Ibidem*.

Així compresa, la identitat nacional tendeix a ser conceptualitzada com a una forma o estil de vida quotidiana, “*in a world of nation-states*”⁹ que, precisament per la seva íntima imbricació amb el costum i la seva fusió amb el *milieu* sociopolític exterior del ciutadà, passa desapercebuda o directament es dóna per descomptada. Sense expressar-se de forma explícita o dirigida, un conjunt de marques i símbols identitaris externs, com banderes, himnes o seleccions esportives nacionals entren a formar part de la rutina fins al punt que ja no es registren¹⁰ com significatives en el món intern del ciutadà. Segons Billig, lluny de què aquesta rutina desemboqui en una pèrdua de forces, és justament el fet de romandre en la nebulosa, com a rerefons d'un paisatge polític inqüestionat, el que li atorga més poder:

*The ideological habits by which our nations are reproduced as nations are unnamed and therefore unnoticed. The national flag hanging outside a public building in the United States attracts no special attention. It belongs to no special, sociological genus. Having no name, it cannot be identified as a problem. Nor, by implication, is the daily reproduction of the United States as a problem*¹¹.

Com s'aprecia, Billig refereix la seva teoria amb el cas concret dels Estats Units en ment. La qüestió es complica si, com és el cas que ens ocupa, a l'interior del marc polític de referència coexisteix més d'un paradigma nacional identitari. Especialment quan es té en compte que ni els hàbits ideològics, ni els dispositius o mecanismes de reproducció de la nació pressuposen la receptivitat d'un ciutadà homogeni.¹² És a dir, el model proposat per Billig pot ser útil, però, segons contextos resulta molt limitat.

A més de tenir en compte el teixit plural del qual emergeix la unitat política d'anàlisi, aquesta investigació es proposa integrar a l'estudi dels processos d'identificació nacional no només “els mecanismes”, “instruments” o les “marques” i “senyals” sempre externes i visibles de la identitat, sinó que més aviat intentarem revelar una trobada més profunda amb les relacions simbolitzades en els discursos de les identitats nacionals i la forma en què són resignificades en el món intern dels ciutadans de Catalunya.

⁹ Billig, *Banal Nationalism*, p. 68.

¹⁰ Las “marques” identitàries que Billig analitza no es redueixen només a aquests exemples. Especial consideració mereixen també els discursos polítics i els del mitjans massius de comunicació: la forma, per exemple, que un diari divideix les notícies segons siguin “domèstiques” (d'àmbit intra estatal) o “estrangeres” (d'àmbit interestatal); o també la forma en que es construeix un llenguatge que apel·la al “nosaltres”, “nostre”, “aquí”, etc. per significar la nació.

¹¹ [Els hàbits ideològics pels quals les nostres nacions són reproduïdes com a nacions són tàctics i, per tant, passen desapercebuts. La bandera nacional que penja a un edifici públic dels Estats Units no crida especialment l'atenció. No pertany a cap classificació sociològica. El fet de que no tingui nom, fa que no es pugui identificar com a problema. De la mateixa manera que no pot ser un problema la reproducció dels Estats Units]. *Ibid.*, p. 6.

¹² La majoria de crítiques que ha rebut el concepte de nacionalisme banal es relacionen amb la falta de dinamisme i de complexitat, és a dir amb el pressupòsit teòric que el model necessita per poder funcionar amb coherència: que existeix una mena d'audiència nacional homogènia, coherent i no contradictòria amb si mateixa. A més d'ometre o de desatendre el context internacional de creixent deslocalització i fragmentació de les identitats com un relat únic. Vegeu Philip Schlesinger, “The nation and communicative space” a Howard Tumber (ed), *Media Power, Professionals and Policies*, Routledge, Londres, 2000.

Identitat i identificacions polítiques

Al·ludir a la ciutadania connota, *per se*, la dimensió pública i política, no només cultural o social, de les persones que habiten en un determinat territori. Tot i que *política*, en aquest cas, no es redueix a l'adscripció partidària ni al comportament electoral dels ciutadans. Entesa en un sentit més ampli, la política podria ser suggerida, i mai *del tot* definida, per l'espai de relació exterior i interior que sorgeix entre els homes i les dones que viuen conjuntament. La política, en aquest sentit, difícilment podria sorgir de l'aïllament dels individus; de la mateixa forma que el que és públic requereix del concert de més d'una persona per emergir. Espai públic i espai polític no són estrictament el mateix, tot i que moltes vegades tendeixin a solapar-se. Allò que és públic s'adverteix a partir de la presència dels altres¹³: presències que sovint no són corpòries, ja que viure en una comunitat suposa sempre relacions imaginades amb altres del present i del passat¹⁴. Segons Hannah Arendt, l'espai polític, tanmateix, requerirà de certs límits protectors per ser constituït com a tal:

[El] espacio público sólo llega a ser político cuando se establece en una ciudad, cuando se liga a un sitio concreto que sobreviva tanto a las gestas memorables como a los nombres de sus autores, y los transmita a la posteridad en la sucesión de las generaciones. Esta ciudad, que ofrece un lugar permanente a los mortales y a sus actos y palabras fugaces; es la polis, políticamente distinta de otros asentamientos...en que sólo ella se construye en torno al espacio público, la plaza del mercado, donde en adelante los libres e iguales pueden siempre encontrarse¹⁵.

Seria prudent prevenir al lector d'interpretacions literals; encara que la cita evoqui *la ciutat* com a espai d'origen i realització de l'espai polític, Arendt no es refereix a *l'espai físic o material* de la mateixa, quelcom que modernament anomenaríem *urbs* o municipi. La ciutat acull el que és polític, en el sentit que es tracta d'un espai delimitat en el qual concorren persones que viuen i transiten i que són a la vegada iguals davant les lleis però, diferents i plurals pel que fa als trets i característiques que les informen i animen. Per això, la política pot sorgir en diversos àmbits i estar lligada a múltiples activitats: es parla tant de política econòmica, com educativa o sindical i fins i tot, es pot entendre com a polític l'exercici que du a terme el director d'una empresa o el del president d'una comunitat de veïns.

¹³ Com veurem, la identitat com a fenomen de la psique individual i grupal només es pot constituir a partir de la seva relació amb l'alteritat. La relació amb "els altres" té dos dimensions. Per un costat George Herbert Mead al·ludia a una d'elles com la presència "d'altres significatius" (*significant others*) –generalment els progenitors– a través dels quals el nen interacciona en total dependència física i afectiva. Des d'aquest punt de vista social i polític això és transcendental; doncs és través d'ells que el nen incorpora elements de la vida pública en el seu interior. Les actituds polítiques i socials i l'elaboració de rols a l'interior d'aquest petit grup resulten així importantíssimes des del punt de vista del nen, que tendirà creure que aquestes actituds i rols són els únics possibles (de fet, ho són en aquesta etapa de la vida). D'altra banda, l'alteritat també s'expressa en l'afirmació identitària en la mesura que les identitats es construeixen a través de les diferències, no al marge d'elles. Segons Stuart Hall: "Esto implica la admisión radicalmente perturbadora de que el significado "positivo" de cualquier término –y con ello su "identidad" – sólo puede construirse a través de la relación con el Otro, la relación con lo que él no es, con lo que justamente le falta, con lo que se denominado su *afuera constitutivo*." Stuart Hall, "¿Quién necesita "identidad"?", en Stuart Hall i Paul du Gay (coord.), *Cuestiones de identidad cultural*, Amorrortu Editores, 2003, p. 18.

¹⁴ "La vida en una comunidad política siempre requiere la relación de sus individuos con lo desconocido. Un miembro de ella nunca podrá tener acceso físico a todos sus compañeros. Y si por el tamaño de la comunidad lo tuviera a todos sus compañeros del presente (caso de una aldea) no lo tendría a los del pasado, ya muertos, aun cuando vivos políticamente en sus huellas presentes. Es característica de la vida política la relación del actor con su comunidad mediante objetos mentales de origen y propiedad colectiva: personajes internos, clases de individuos, leyendas, héroes, traidores, mitos, dioses, etc." Javier Roiz, *Ciencia Política hoy*, Barcelona, Teide, 1982, p. 51.

¹⁵ Hannah Arendt, *¿Qué es política?*, Paidós, Barcelona, p.74.

En el mateix sentit, cada comunitat té la capacitat d'entendre la política de diferent manera. La ciutat i l'Estat, en són dues, però també qualsevol dels àmbits delimitats a l'interior d'un estat i, des d'aquesta perspectiva, la nació seria una entitat política en si mateixa.

Pel que fa la identitat i la seva rellevància en el marc de la comunitat política, en el decurs de les dues últimes dècades es va registrar una “verdadera explosión discursiva en torno del concepto”¹⁶ al mateix temps que va ser objecte d'una aprofundida revisió, sobretot a l'àmbit de la filosofia i la sociologia cultural. Per una banda, s'aprecia una crítica acurada a la noció d'identitat entesa com a un relat integral, originari i unificat. Aquesta crítica, emmarcada en la postmodernitat, tendeix a plasmar la deconstrucció del subjecte políticament emancipat i moralment autònom que havia vingut a situar-se al cor de la metafísica occidental postcartesiana.¹⁷

Factors que es troben molt distants, els uns dels altres, però que en certa mesura van confluïr en el temps, van ajudar a aquest procés: les aportacions discursives del feminisme a la teoria política i social, així com també el procés polític de descolonització dels anys seixanta, amb el consegüent reverdir de la investigació relacionada amb la formació de nous estats nacionals fonamentats en vincles que transcendeixen la teoria liberal del contracte¹⁸. En tercer lloc, caldria esmentar també la incorporació de la perspectiva psicoanalítica a la teoria sociocultural amb la seva èmfasi en els processos no cognitius o inconscients en la configuració de la identitat.

A aquests tres factors condicionants, caldria afegir un quart que ha afectat notablement la concepció westfaliana de l'Estat nació modern. Ens referim a la caiguda de la Unió Soviètica i els règims autocràtics de l'Europa de l'Est. Sobre això, Xavier Rubert de Ventós comenta:

Una sospecha, cuando menos, ha levantado pues el desmantelamiento soviético y del Este Europeo: que las fronteras no son inmutables y que los países pueden obtener más o menos pactada, más o menos pacíficamente, la independencia. Con la URSS sublimándose del estado líquido al gaseoso, esta hipótesis pasó de la inverosimilitud a la probabilidad sin casi detenerse en la mera posibilidad, y con ello la imaginación colectiva sufrió un vuelco de consecuencias imprevisibles. De la intangible ontología, el Estado vuelve a la mera historia y geografía, precarias siempre. Para muchos pueblos la independencia puede dejar de aparecer como un “hecho revolucionario”, y pasar a ser percibida como política normal¹⁹.

La deconstrucció de la identitat com a relat únic i discurs homogeni incrustat a la medul·la de la modernitat no va generar, però, la seva pèrdua ni desaparició com a concepte significatiu per a les ciències socials; ben al contrari, les identitats comunals gaudeixen més que mai de bona salut, tot i que

¹⁶ Hall, “¿Quién necesita identidad?”, p. 13.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Vegeu especialment, Eduard Shils, “Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties. Some particular observations on the relationships of Sociological Research and Theory”, *The British Journal of Sociology*, Vol. 8, núm. 2 (Juny, 1957), pp. 130-145.

¹⁹ Xavier Rubert de Ventós, *Nacionalismos. El laberinto de la identidad*, Espasa Calpe, Madrid, 1994, p.29.

suposadament sota formes “destotalitzades” o no essencialistes. Avui, però, les caracteritzem com a “fragmentàries”, “relacionals”, “contextuals”, “performatives” o “deconstruïdes”. Segons Stuart Hall:

*La identidad es un concepto...que funciona “bajo borradura” en el intervalo entre inversión y surgimiento; una idea que no puede pensarse a la vieja usanza, pero sin la cual ciertas cuestiones clave no pueden pensarse en absoluto.*²⁰

És per això que diversos autors proposen avui al·ludir al concepte, molt més dinàmic, d'identificació abans que al d'identitat. S'apela a les identificacions com a forma de dotar de realisme i complexitat els pressupòsits teòrics de la identitat i, en cert sentit, com a forma de transcendir les seves limitacions analítiques, sempre lligades als supòsits homogeneïtzadors del *logos*.²¹ Al present estudi, l'ús del terme *identificació* implica tant reconèixer la importància dels significats discursius i investigar sobre els seus repertoris com també donar-li entrada a una sensibilitat més psicoanalítica²² a l'hora de pensar el concepte.

En el llenguatge quotidià, la identitat és compresa com a una construcció feta sobre la base del reconeixement d'un origen comú o uns trets compartits entre una persona i un grup, o amb un ideal comunitzat, que permet la solidaritat entre els membres, alhora que distribueix les lleialtats establertes de forma natural en base a aquest fonament.²³ La identificació, en canvi, és concebuda com a una construcció discursiva, un procés que estableix continuïtat però que mai no s'acaba ni es naturalitza. Aquest sediment que permet la continuïtat existencial, tant de la persona com del grup, és constituent des de l'origen, com argumenta Hall, però mai és una feina acabada, està sempre “en procés”, permanentment obert a guanyar-se, perdre's, sostenir-se o abandonar-se.²⁴ Dit d'una altra manera, les identificacions tant personals com grupals, les nacionals incloses, estarien arrelades en la contingència.

Sostenir el caràcter contingent dels processos d'identificació implica no només una referència a la seva imprevisió sinó que, encara més important, a la inclusió del complex bagatge emotiu sobre el qual els esmentats processos s'instauen. Com ja va apuntar el mateix Freud, la identificació és la

²⁰ Hall, “¿Quién necesita “identidad”?”, p. 14.

²¹ Cal notar que la identitat conceptual que tan de moda està en les ciències socials és abans que un concepte social, cultural, o polític, un principi lògic. Formulada per primera vegada per Aristòtil en la seva *Metafísica*, el principi d'identitat és la pedra angular del pensament científic modern i occidental. D'una complexitat considerable que aquí no pot ser abordada, la identitat lògica es podria resumir de la següent manera: un objecte (essència o substància), posem per cas "A", només pot ser igual a "A" i, per tant, no pot ser altre objecte ("B", "C", "D" ...) a la vegada. Per això la lògica identitària només es compleix sota dos supòsits: la no contradicció i l'atemporalitat. Això equival a dir que: 1) qualsevol afirmació lògica de la identitat es construeix d'acord amb una negació ("A" és igual a "A" perquè no és "B", no és "C", no és "D" ... etc.) i 2) que "A" només pot ser "A" mentre que el temps s'aturi, no avanci. Sobre aquest punt, veure Aristóteles, *Metafísica*, Gredos, Madrid, 2006, llibres IV, VII a IX; Fernando Inciarte “La identidad del sujeto individual según Aristóteles”: *Anuario Filosófico*, núm. 26, pp. 289-302.

²² Vegeu, per exemple, Sigmund Freud, *El Yo y el Ello* (1923), en *Obras Completas*, vol. VIII, traducció de Luis López-Ballesteros, Biblioteca Nueva, Madrid, 1972, pp. 304-307; Freud, *Psicología de las masas y análisis del Yo* (1921), en *Obras completas*, vol. VIII, p. 2576; León i Rebeca Grimberg, *Identidad y cambio*, Paidós, Barcelona, 1993, *passim*; Heinz Kohut, *The Search of the Self. Selected Writings of Heinz Kohut: 1950-1978*, vol.2, International University Press, Connecticut, p. 842.

²³ Hall, “¿Quién necesita identidad?”, p. 15.

²⁴ *Ibidem*.

primera expressió d'un vincle emocional amb altres persones²⁵ i amb el món exterior davant el qual l'ésser humà emergeix. Aquesta classe de vinculacions afectives es tornen rellevants per als ciutadans ja que són les que, des de la primera infantesa, conformen i constitueixen un conjunt de respostes bàsiques de la personalitat individual, tot i que també de la integració de la persona en el/els grup(s) de referència. És per aquesta raó que els vincles identitaris no només tenen rellevància psicològica, sinó també política.

Per als psicoanalistes,²⁶ el procés de conformació de la identitat és profundament ambivalent, ja que tant pot manifestar un desig d'amor, afecte i protecció com un de supressió i d'hostilitat.²⁷ Per a Melanie Klein:

[E]l proceso de introyección y proyección, desde los comienzos de la vida, conduce a la institución, dentro de nosotros mismos, de objetos amados y odiados, que son sentidos como "buenos" y "malos", que están interrelacionados los unos con los otros y con el sujeto; es decir: constituyen un mundo interno. Este conjunto de objetos internalizados se organiza, junto con la organización del yo, y en los más altos estratos de la mente llega a hacerse perceptible como superyó. En términos generales, lo que Freud vio como las voces y la influencia de los padres establecidos en el yo, es, de acuerdo con mis hallazgos, un mundo complejo de objetos sentido por el individuo en las más profundas capas de su inconsciente como algo concreto dentro de sí, razón por la cual yo y algunos de mis colegas usamos los términos "objetos internalizados" y "mundo interno".²⁸

És importantíssim tenir en compte que l'organització d'aquests objectes internalitzats i la identificació amb ells es produeix molt abans que el jo o l'ego de la persona es desenvolupi, és a dir, durant la vida infantil.²⁹ Això comporta que, des de el punt de vista de l'ego, les identifications es produeixen de forma difusa, inapreciable. A més, no seria adient referir-se a les identifications com a eleccions o decisions, ni tampoc aplicar-les a cap verb que comporti l'exercici de la voluntat. Les identifications són tot un esdeveniment en el món interior de la persona, un procés que de forma imperativa es dona dins de la persona i tota explicació o justificació de motius i raons només pot esgrimir-se un cop que les esmentades identifications ja s'han produït. En altres paraules, els poderosos sentiments de la identitat –essencials per a la continuïtat espacial i temporal de la comunitat política- s'ententeixen a partir d'emocions i pensaments tant conscients com inconscients.³⁰

²⁵ Freud, *Psicología de las masas y análisis del Yo* (1921), pp. 2585-2588.

²⁶ León i Rebeca Grimberg, *Identidad y cambio*, Paidós, Barcelona, 1923.

²⁷ Aquestes vinculacions afectives que comencen en la vida infantil i que l'individu anirà madurant al llarg de la seva vida són en els seus inicis temptatives i assajos una mica omnipotents: tant en els nens com en els grups primitius o arcaics les primeres identifications es desenvolupen com a formes d'incorporar o engolir l'objecte. És a dir, com a formes totalitzadores de fusió amb l'objecte de la identificació, que tant pot ser animat com inanimat. En aquest punt Freud està teoritzant a partir de les referències antropològiques de l'horda primitiva i les seves pròpies observacions sobre la psique infantil. Veure Freud, *Psicología de las masas y análisis del yo*, p. 2585.

²⁸ Melanie Klein, "El duelo y su relación con los estados maníaco-depresivos" (1940) en *Obras Completas*, Paidós, Barcelona, p. 364.

²⁹ Sobre aquest punt vegeu, Silvana Vázquez, "Micropolítica de los espacios públicos interiores", Working Paper n° 290, Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona, 2010, pp.7-10.

³⁰ Segons expressa Rubert de Ventós: "[L]os mecanismos que rigen las formas elementales de pertenencia no desaparecen sino que se reestructuran y siguen operando en estas formas más tardías. De ahí que no podamos entender...ésta, sin tener

Aquest estudi i d'altres: explicar i comprendre

Dèiem que la investigació tant teòrica com empírica s'havia multiplicat de forma exponencial respecte al fenomen de la identitat nacional en els últims anys. Hi ha qui observa que aquesta proliferació d'estudis es correspon amb una certa reificació per desgast del concepte en les ciències socials.³¹ D'altres afirmen que encara resta molt per dir en un àmbit que sembla més aviat inexhaust, jutjat per les sorpreses i sobresalts que ofereix, davant de la mirada bastant més classificatòria del polític, la inclusió de les porcions més subtils del ciutadà en les anàlisis del comportament polític.

El treball que aquí presentem busca oferir una descripció densa i interpretativa, amb vista a comprendre millor els processos d'identificació nacional a Catalunya i les seves implicacions polítiques. Porta implícita una assumptió pre-teòrica o postulat epistemològic: no pretenem explicar cap mecanisme objectiu pel qual la identitat nacional es materialitza; sinó que més aviat apuntem a comprendre la textura discursiva de les identifications nacionals a partir de les quals la ciutadania s'expressa. Això deixa en suspens els intents per observar qualsevol lògica de tipus causal o predictiva al material empíric que presentarem. Ni *explanans* ni *explanandum*,³² ni cap relació senzilla o complexa entre ells, no pot emergir com a producte d'aquest estudi per tres motius.

En primer lloc, la nostra unitat d'anàlisi no és l'individu sense més, sinó el seu discurs. La nostra aproximació és qualitativa; la nostra base empírica consisteix en 31 entrevistes en profunditat. Això suposa al voltant d'unes setanta hores de conversa amb 31 persones; el que implica aproximadament unes nou-centes pàgines de transcripcions literals d'entrevistes. Reduït a la seva dimensió material, i per expressar-ho d'una forma plana: atribuir causalitat, o el que és el mateix, distingir entre variables dependents i independents quan només comptem amb el que un conjunt diversificat de ciutadans ens ha dit respecte de processos d'identificació altament complexos, opacs, en tant que inconscients, sembla, si més no, agosarat.

En segon lloc, una investigació orientada al descobriment de relacions causals o explicatives entre variables suposa un marc metodològic hipotètic-deductiu previ. No és aquest el nostre punt de partida

aquellas en cuenta... Para Freud, este hecho no es sólo una teoría sino también un método, una terapéutica basada en el principio de que «donde el Ello (inconsciente) estaba, el Yo (consciente) debe llegar». Rubert de Ventós, *Nacionalismos*, p. 44.

³¹ "Hay que señalar que, como la nación, la identidad es una categoría reificada por su desgaste en las ciencias sociales. Sobre las ruinas de la comunidad y de la clase emerge la identidad como un concepto fetiche." Helena Béjar, *La dejación de España. Nacionalismo, desencanto y pertenencia*, Katz, Buenos Aires y Madrid, 2008, p. 19.

³² Estem molt lluny, per tant, de les perspectives de causalitat hempeliana que postulen que "[lo] que la investigación científica, y en especial la explicación teórica persigue [es] un tipo objetivo de penetración en los fenómenos que se alcanza mediante una unificación sistemática, mediante el mostrar los fenómenos como manifestaciones de estructuras y procesos subyacentes comunes que se ajustan a principios básicos específicos contrastables". C.G. Hempel, *Filosofía de la Ciencia natural*, Alianza Editorial, traducción Alfredo Deaño, Madrid, 1983, pp. 168, citat a Percy Acuña Vigil, "Explicación y comprensión", <http://www.urbanoperu.com/filesitos/vWright-280707-PDF-final.pdf>, (28/01/2013).

metodològic, el qual se sosté en una proposta més inductiva, pròxima a la de la Teoria Fonamentada de Barney Glaser i Anselm Strauss,³³ pròpia del paradigma qualitatiu de les ciències humanes.

I, finalment, entenem que seria equívoc l'establiment de l'anàlisi causal per a fenòmens, com la identificació, d'origen intra psíquic. Com ja va advertir Freud i, posteriorment, Carl Gustav Jung, a les capes més profundes, no conscients, del pensament no hi ha temps ni espai; com tampoc no funcionen els principis associats d'identitat i no contradicció. Si bé la sincronia, la correlació i els mecanismes de causalitat complexos (com l'acció recíproca, per exemple)³⁴ són conceptes de profunda utilitat per a l'enteniment de la psique individual i col·lectiva; optarem en aquest estudi per no parcel·lar ni compartimentar en categories excloents,³⁵ com les de causa i efecte, el discurs dels nostres entrevistats, i menys encara deduir-ne indicadors de la seva conducta.

Ens interessa el discurs dels nostres entrevistats com el primer constructe social, polític i psicològic que filtra i, simultàniament, dóna forma als processos d'identificació nacional. Que el discurs sigui la primera construcció sociopolíticament condicionada, no vol dir que el llenguatge (oral o escrit) s'asenti sobre el no res. De fet, la configuració identitària, en la qual caldria incloure els sentiments de pertinença i la distribució de lleialtats grupals, s'articula al món intern de l'individu abans que aquest sigui capaç d'expressar i reproduir un determinat discurs amb paraules, és a dir, abans del desenvolupament de les seves capacitats lògiques i cognitives. Tot i que valorem molt el llenguatge o l'aparell

³³ De la Teoria Fonamentada (TF) hem pres per al present estudi només el paradigma de codificació proposat per Glaser i Strauss a *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Això ens ha permès treballar amb tres nivells de codificació sobre el material discursiu: codis oberts, selectius i teòrics. Coneixem que la TF allotja en la seva aplicació una riquesa i abast molt més ampli del que aquí practiquem. Succeeix que, en versions posteriors com les de Glaser, l'èmfasi en la generació de teoria ve donat per un tractament exclusivament inductiu del material a codificar. Nosaltres, en canvi, vam codificar de forma estrictament inductiva només en el primer nivell (codis oberts). En el segon i tercer, ja vam introduir codis teòrics propis, adquirits abans de la realització del treball de camp. Entenem que aquesta introducció de codis "aliens" a la nostra vivència de camp és comprensible tenint-ne en compte quins eren les nostres preguntes d'investigació, on conceptes tan tractats i debatuts (com els d'identitat, identificacions, nació, identitats múltiples o polaritzades) estaven ja inserits. Vegeu, sobre aquest punt, Barney Glaser "No Preconception: The Dictum", *The Grounded Theory Review*, Volume 11, Issue 2, (2012) y Anselm Strauss, *Qualitative Analysis for Social Scientists*, Cambridge University Press, Cambridge U.K., 1987.

³⁴ Sobre el concepte psicològic de sincronicitat, vegeu: Carl Gustav Jung "Sincronicidad como principio de conexiones acausales" (1952) i "Sobre sincronicidad" (1952) a *Obra completa* volum 8: *La dinámica de lo inconsciente*, Trotta, Madrid, 2004. Per a una explicació genèrica sobre les corrents psicològiques causals i conductuals, vegeu José Bleger, *Psicología de la conducta*, Paidós, Barcelona, 2003, 19a edició.

³⁵ Ulrich Beck, per exemple, diu que la tendència a la divisió en categories mútuament excloents era una de les premisses inqüestionables del pensament científicista i de l'acció política que inaugura la primera modernitat; tot i que avui resulten molt difícil de defensar. Beck, d'una forma anàloga a Zygmunt Bauman, observa que aquest costum de plantejar determinades categories lògicament delimitades i mútuament excloents és empíricament falsa i històricament condicionada. Segons Beck, "no sólo en la sociología clásica, sino también en la sociobiología y en las teorías etnológicas sobre la agresión y el conflicto domina el pensamiento en categorías excluyentes. El modo de distinción excluyente se considera un principio necesario desde el punto de vista antropológico, biológico, sociológico, politológico y lógico, un principio que... impone la delimitación entre grupos de todo tipo: etnias, naciones, religiones, clases, familias... incluso en el núcleo mismo de las ciencias sociales [se cree] que es necesario limitar y delimitar lo propio frente a lo extraño para que sean posibles la identidad, la política, la sociedad, la comunidad y la democracia. Esta metateoría de la identidad, de la sociedad y de la política es empíricamente falsa. Ha surgido en el contexto de las sociedades y estados de la primera modernidad, delimitados territorialmente, y universaliza como nacionalismo metodológico esta experiencia histórica, convirtiéndola en la 'lógica' de lo social y político". Ulrich Beck, "La cuestión de la identidad", *El País*, 11 de novembre de 2003, http://elpais.com/diario/2003/11/11/opinion/1068505206_850215.html, (29/01/2013).

discursiu i la seva anàlisi, avui sabem, gràcies a les últimes aportacions de la neurociència i la psicologia, que les bases del pensament i la consciència i, per tant, de la identitat, són preverbals.³⁶

Tenint en compte aquestes consideracions, les preguntes que aquesta investigació intentarà respondre es podrien classificar en els següents quatre eixos temàtics:

1. Configuracions identitàries nacionals com a expressions mútuament excloents. Seria adequat sostenir que n'existeix una única, compacta, forta identitat nacional catalana, d'un costat, i (una altra) una única i compacta identitat nacional espanyola *en competició*? En aquest cas interessaria comprendre, a nivell discursiu, com es construeix aquesta polarització. Sobre quin tipus d'argumentacions i continguts emotius, tant explícits com implícits, es configura?
2. Configuracions identitàries nacionals com a expressions inclusives, múltiples, superposades i duals. Es tractaria de fenòmens d'identificació més complexos i múltiples o més aviat de "discursos que encobreixen"; formes de no declarar obertament una identificació predominant? Com s'articulen discursivament la coexistència en un mateix individu de diverses lleialtats i pertinences nacionals? En aquest punt no només ens interessa descriure la relació entre les identifications catalana i espanyola; sinó també als sentiments de pertinença cap a altres comunitats nacionals de ciutadans immigrants establerts a Catalunya.
3. Dispositius transmissors de la identitat i entorns de socialització dels sentiments de pertinença nacional (*milieux*). Això inclouria no només aquells entorns grupals clàssics com la família o l'escola, sinó també aquells transmissors més subtils, com l'ús d'estereotips nacionals en el discurs.
4. Significats polítics dels processos d'identificació nacional. Interessaria atendre aquí la construcció discursiva que vincula les expectatives sobre diferents quotes d'autogovern amb la configuració dels entramats identitàris; en especial, ens centrarem en la descripció i interpretació dels imaginaris sobre la possible independència de Catalunya.

³⁶ Agafant com a punt de partida els estudis d'Antonio Damásio i Joaquim Fuster, Rodríguez Piedrabuena introdueix en la neurobiologia el concepte de consciència central i, amb Damásio, la defineix com "un fenómeno biológico, [que] tiene un único nivel de organización; es estable a lo largo de la vida del organismo; no es exclusivamente humana y no depende de la memoria convencional, de la memoria activa, del razonamiento ni del lenguaje". En aquest sentit seria legítim plantejar-se el que la neurociència comença a investigar i "reconsiderar si es verdad que el inconsciente se constituye como lenguaje, me refiero a que hay pruebas más que sobradas para afirmar que no, puesto que se deriva de la comunicación ya establecida en todas las especies para transmitir, desde la sepia a los humanos, toda esta compleja maquinaria no verbal, acumulada durante millones de años hasta llegar a la predominancia hemisférica izquierda actual, no puede ser reducida a fonemas...El lenguaje está jerárquicamente organizado igual que cualquier meta motórica, desarrollándose en paralelo con ella y la interacción con lo motor es todavía un misterio para la ciencia. Lo inconsciente representa el 80% de la actividad cerebral. Podemos decir que lo que sabemos e investigamos desde la psicología como inconsciente puede estar estructurado como lenguaje, pero esa investigación no contiene todo el contenido de lo inconsciente". Vegeu, José Luis Rodríguez Piedrabuena, *La mente de los creadores. Un estudio de los procesos creativos desde la neurociencia y la psicología*, Biblioteca nueva, Madrid, 2002, p. 137. Vegeu també Antonio Damásio, *El error de Descartes. La emoción, la razón y el cerebro humano*, Crítica, Barcelona, 2001.

Metodologia

Ja que la nostra proposta se centra en el paradigma qualitatiu d'investigació, ens hem decantat per l'entrevista en profunditat com a tècnica de recollida de dades. L'elecció de la tècnica neix de la necessitat de generar amb l'entrevistat un clima de tranquil·la cordialitat, seguretat i intimitat que facilités la seva obertura. Des del punt de vista de l'investigador i entrevistador, un escenari plantejat en format d'entrevista individual pot ajudar notablement a establir les condicions del rapport, aquesta disposició que ens permet compartir amb els nostres informants els seus llenguatges simbòlics i perspectives emotives.³⁷

En un primer pas, vam dissenyar una mostra composta, subdividida en dos grups. Aquesta distinció en subgrups es va fer atenent bàsicament els objectius de l'estudi (o eixos temàtics de la investigació), d'un costat, i la necessitat de trobar discursos prou cohesionats, des del punt de vista de la identitat nacional, de l'altre. Per aquest motiu, vam constituir un primer grup compost per persones que participaven d'associacions concomitants al fenomen identitari. Vam contactar amb un ventall prou ample d'associacions representatives de les dues cultures nacionals coexistents -catalana i espanyola- i, també, amb entitats dedicades a la promoció cultural i a la integració social de ciutadans d'altres països establerts a Catalunya.³⁸ La tècnica de mostreig emprada en aquest cas va ser una combinació entre el mostreig intencionat i el de *snowball*. La configuració final d'aquesta submostra 1 es detalla a la taula resum següent:

³⁷ Experiències d'investigació prèvies mitjançant grups de discussió ens havien donat una pista molt interessant en relació amb la selecció de la tècnica per tractar qüestions d'identitat nacional. En un estudi sobre el malestar amb la política a Catalunya realitzat entre els anys 2009 i 2010, on havíem construït una mostra de sis grups de discussió, amb aproximadament 8 participants cadascun, la qüestió de la pertinença nacional va sorgir de forma espontània en gairebé totes les sessions. El sentiment de pertinença identitària, tanmateix, no havia estat una de les variables de tall dels grups, per la qual cosa en cada un d'ells hi havia una distribució molt poc equilibrada de les dues pertinences majoritàries: catalana i espanyola. Aquest episodi ens va permetre constatar com, agrupades de forma espontània i desigual, la interacció entre ambdues identitats a nivell grupal produïa considerables tensions a nivell individual: des de la inhibició fins a l'incomoditat manifesta, passant per silencis molt significatius i els càlculs ponderats de les paraules. Sobre aquest punt vegeu, Silvina Vázquez, *Elementos y significados del malestar con la política. Un acercamiento cualitativo a partir de la indagación con grupos de discusión*, Centre d'Estudis d'Opinió, Col·lecció Monografies, abril 2011, http://ceo.gencat.cat/ceop/AppJava/export/sites/CEOPortal/estudis/monografies/contingut/monografia_cast.pdf, (30/01/2013).

³⁸ Es van enviar un total de nou cartes de contacte a associacions culturals de tradició catalanista, espanyolista i també a associacions per a la promoció d'altres cultures nacionals establertes a Catalunya. No s'especifiquen els noms de les associacions per requeriments obvis de l'anonimització de dades, garantia de protecció i del dret a la intimitat dels informants.

Taula 1: composició submostra 1

Associació	Sexe de l'entrevistat/da	Edat	Lloc de naixement	Lloc de residència	Dedicació a l'associació
Centre d'estudis d'àmbit comarcal i de promoció de la investigació científica en llengua catalana en les àrees de història, geografia, etnografia, cultura i literatura.	Dona	30-34	Catalunya	Catalunya	Professional/ a temps complet
Associació de promoció de l'ús de la llengua i suport a l'aprenentatge del català	Dona	55-59	Catalunya	Ciutat de Barcelona	Voluntària/temps parcial
Associació de promoció de l'ús de la llengua i suport a l'aprenentatge del català	Dona	45-49	Múrcia/Madrid	Regió Metropolitana de Barcelona (RMB)	Usuària
Associació de suport a la integració de persones d'un país asiàtic	Dona	45-49	Paquistan	Ciutat de Barcelona	A temps complet
Associació cultural regional espanyola a Catalunya	Home	55-59	Extremadura	Ciutat de Barcelona	A temps complet
Associació castellera	Home	25-29	Perú	Catalunya	Voluntari/ a temps parcial

El segon subgrup es va dissenyar d'acord amb la distribució poblacional de l'encreuament entre les variables sentiment de pertinença i preferència de les relacions Catalunya-Espanya, d'acord a les dades del Baròmetre d'Opinió Política (BOP) de gener de 2011. Es detalla a continuació la distribució d'ambdues variables per a la mostra del baròmetre i la seva translació a la submostra 2 (qualitativa):

Taula 2: distribució poblacional de les variables sentiment de pertinença i preferència relació Catalunya - Espanya. Valors expressats en %.

	Solament espanyol/a	Més espanyol/a que català/na	Tan espanyol/a como català/na	Més català/na que espanyol/a	Solament català/na
Una regió de Espanya	1,3	0,9	3,0	0,4	0,3
Una comunitat autònoma	3,1	2,3	23,7	4,6	1,4
Un estat dins d'una Espanya Federal	0,7	0,5	13,8	13,3	4,8
Un estat independent	0,1	0,1	2,8	9,2	13,7

Font: Baròmetre d' Opinió Política, gener de 2011. N= 2500.

Taula 3: distribució mostral per a la submostra 2 qualitativa. Valors absoluts.

	Solament espanyol/a	Més espanyol/a que català/na	Tan espanyol/a com català/na	Més català/na que espanyol/a	Solament català/na
Una regió d'Espanya	1	0	1	0	0
Una comunitat autònoma	1	1	6	1	0
Un estat dins d'una Espanya Federal	1	0	3	3	1
Un estat independent	0	0	1	3	3

Font: elaboració pròpia. N=25.

Simultàniament al disseny mostral, vam treballar intensament en la confecció del guió de les entrevistes. Vam partir del supòsit que indica que tota entrevista qualitativa té com a base l'art de la conversa i se sustenta en una genuïna interacció entre l'investigador i l'informant, interacció que emula els aspectes conversacionals i dialogants de la quotidianitat de l'informant. Per tant, ens vam dedicar a l'elaboració d'un guió semiestructurat, on es detallava *"un conjunto de preguntas y cuestiones básicas a explorar, pero [donde] ni la redacción exacta, ni el orden de las preguntas está predeterminado"*.³⁹ Aquest procés obert d'entrevista és similar i alhora diferent d'una conversa informal. El que s'espera és poder conversar de la forma més espontània possible amb l'informant. L'entrevistador comença l'entrevista amb tot un conjunt de temes i qüestions teòriques (o d'investigació) que anirà inserint en el transcurs de la sessió mitjançant preguntes directes o suggerides, amb un to molt més col·loquial i pròxim tant al llenguatge de l'entrevistat com al to conversacional.

Pel que fa al contingut, el guió es va dissenyar sobre quatre eixos temàtics d'investigació o preguntes teòriques: 1) Relat autobiogràfic de l'entrevistat; 2) Configuració identitària; 3) Referents simbòlics de la identitat nacional a Catalunya i 4) Identificació nacional i autogovern. Cada un d'aquests eixos va marcar un moment de l'entrevista i es va desplegar en forma de diverses preguntes directes o suggerides a l'entrevistat. Per al bloc referit als referents simbòlics de la identitat nacional, es va apel·lar a

³⁹ D.A. Erlandson, E.L. Harris, B.L. Skipper, S.D. Allen, *Doing Naturalistic Inquiry*, Sage, Londres, 1993, p. 85-86.

l'ús de tècniques projectives. Els entrevistats havien de manifestar les seves primeres impressions respecte de tres vídeos curts: un amb el Cant dels Segadors (l'Himne Nacional de Catalunya), un altre amb l'Himne Nacional Espanyol i un tercer amb una cançó d'un grup català de música pop que al·ludia a la relació entre catalans i espanyols, d'una forma molt estereotipada. La introducció d'aquesta tècnica va permetre la valuosa observació de primera mà de les reaccions dels informants davant el desplegament de la simbologia nacional, tant de l'experimentada com a pròpia com de la percebuda com a aliena o imposada en major o menor mesura. També ens va permetre l'observació directa dels diversos graus de receptivitat respecte les esmentades simbologies que, en cap cas, no es va mostrar com a homogeni.

Als Annexos 1 i 2 del present estudi es poden consultar el guió d'entrevistes així com una taula de les característiques poblacionals de la submostra 2 i el posicionament dels entrevistats pel que fa a un possible referèndum sobre la independència.

Resultats:

Identificació nacional catalana

No és cap novetat que un dels símbols més significatius de catalanitat és la llengua catalana, la seva protecció, l'orgull que comporta i la seva cura diligent. Cura que, per moments, s'apropa a la vigilància constant.⁴⁰ La llengua tendeix a ser identificada no només com un dels trets col·lectius que exterioritza el caràcter nacional de Catalunya, sinó com a allò que es manifesta de forma primera en la persona, un tret primordial que humanitza i habilita el pensament:

El primer en l'ésser humà és la parla... llavors és un signe d'identitat molt fort... el primer⁴¹.

⁴⁰ Tal i com argumenta un sociolingüista: "[a]ixò ens porta directament a avaluar la bondat discursiva amb què el Govern català justifica l'objectiu de predomini del català. Mentre que [uns] el justifica amb la necessitat de superar l'estat de prostració en que l'han deixat més de dos segles i mig de repressió, [uns altres] recorren al caràcter de llengua "pròpia", territorial. Aquesta darre- ra explicació, des de un posicionament ideològic nacionalista, pren la forma metafòrica d'assignar al català el paper de "nervi" o espina dorsal de la nació. No cal dir que el concepte de llengua pròpia va absolutament lligat a l'estatus identitari que s'atorga a la llengua catalana... [E]n la nostra opinió la reflexió identitària no pot prescindir del component ètnic, on la llengua ocupa un lloc destacat. Això no vol dir que no hi tinga cabuda un component cívica ajustat a les demandes de l'actual societat. Pensem que la consideració de la llengua castellana (també) com a pròpia de Catalunya és una percepció induïda des de determinats posicionaments ideològics. Una simple ullada a la nostra història ens aclareix la perversitat d'una maniobra que podria ser letal". Miquel Àngel Pradilla Cardona, "La llengua catalana al tombant del mil·lenni", disponible a: http://www6.gencat.cat/llengcat/liu/14_359.pdf (12/02/2013).

⁴¹ Dona, 50- 55 anys, membre d'una associació de promoció de la llengua catalana a Barcelona.

L'associació directa entre llengua i humanitat està mediatitzada pel propi pensament. La idea implícita és que pensar és sempre pensar amb paraules i les paraules adquirides són aquelles que ens han estat donades per la llengua materna. En principi, la identificació amb la llengua, com a senyal de catalanitat, promou un espai obert a la pluralitat i la diversitat de l'entorn, ja que:

És molt important el tema de la llengua, està claríssim... I amb això si que es pot extrapolar... qualsevol persona que parli català es pot considerar catalana. I això, sincerament, jo crec que és ser bastant més obert del que diuen...⁴².

La llengua pot ser entesa com un criteri obert d'adscripció nacional, en tant que qualsevol persona pot aprendre a parlar-la i a expressar-se a través seu, com sostenia la entrevistada "qualsevol persona que parli català es pot considerar catalana". O com es referia a si mateix un altre dels entrevistats, nascut a l'estranger i que va arribar a Catalunya quan era petit:

Jo diria que sóc un català que vinc del Perú.⁴³

Tanmateix, en termes d'adscripció, pertinença i solidaritat de grup, és a dir, formes d'identificació, la llengua es conjuga amb altres factors, de vegades menys evidents. Un d'ells és la filiació o el parentiu i l'arrelament generacional en el territori. La pertinença de diverses generacions no és tant percebuda com un mèrit o una font de prestigi en si mateixa, sinó més aviat com l'origen natural del sentiment que emana d'uns vincles afectius familiars:

A veure, sí... jo sóc catalana de sempre, els meus pares també, els meus avis, vull dir... vinc de generacions... la gent abans es movia menys... els meus avis van a estar a Sant Feliu, el meu avi va ser exiliat de guerra, anàvem a França a veure'l, però vull dir eren molt d'aquí... però el sentiment sí que el tens...⁴⁴

Un brot de sentiment més català, més independentista. Jo sempre ho he sigut, estant bé o malament. La meva mare m'ha donat el biberó amb l'estelada. La meva mare és de família molt catalana. El meu besavi es va haver de exiliar a Mèxic per republicà, el meu avi també era súper català, la meva mare també. Clar, jo he nascut amb això.⁴⁵

L'amor al país, a Catalunya, en definitiva, funciona aquí com una prolongació dels afectes i pertinences familiars. És interessant notar que, en ocasions, la referència a la guerra civil i a l'exili involuntari d'algun membre important de la família perviu com una herència dolorosa sobre la qual es construeix la identificació. En el mateix sentit, els recursos de l'àmbit familiar es projecten sobre el territori i sobre

⁴² Dona, 30-35 anys, membre d'una associació de suport als Centres d'Estudis d'àmbit comarcal i de promoció de la investigació científica en història, geografia, etnografia, patrimoni cultural i literatura a la província de Tarragona.

⁴³ Home, 26 anys, nascut al Perú, membre d'una associació castellera a Barcelona.

⁴⁴ Dona, 55 anys, membre d'una associació de promoció de la llengua catalana a Barcelona.

⁴⁵ Dona, 33 anys, empleada administrativa en la funció pública autonòmica, va néixer i viu al Vallès Oriental.

la unitat política de la nació a la qual se li adjudica un "patrimoni": tot un repertori de recursos, tant materials com intangibles, disponibles per a ser apropiats. I per això quan un discurs fortament cohesionat entorn de la identitat es posa en marxa, els adjectius possessius en relació amb determinants substantius, inaccessibles des del punt de vista de l'individu, tendeixen a multiplicar-se: "la meva terra", el "meu poble", "la nostra economia", "la meva gent", la "nostra casa" (com a metàfora de Catalunya), "els nostres impostos" són tan sols algunes de les expressions reiterades entre alguns entrevistats. Objectes materials de diverses naturaleses que a l'escenari corpori de la vida són desbordants i realment molt difícils de governar, al món intern de la persona es representen ara com si fossin propietats privades internes, susceptibles de ser posseïdes .

D'alguna forma, la patrimonialització del territori, i d'allò que humanament s'hi esdevé, es relaciona amb les dimensions socioeconòmiques dels processos d'identificació. Els debats i controvèrsies teòriques entre aquells que prescriuen les pertinences econòmiques o de classe i les culturals o de nació vénen de lluny en les ciències socials⁴⁶ i seria oportú destacar que, en certa forma, segueixen molt presents en els discursos sobre la identitat quan els entrevistats prenen la paraula. Com veurem, en el cas d'aquells que no s'identifiquen amb el discurs del catalanisme, la pertinença de classe s'elabora com a contraposada i *dialècticament superadora* de la nacional. Tanmateix, a l'interior del catalanisme, no es perceben contradiccions entre una i altra, al contrari, tendeixen a reforçar-se mútuament:

A veure... [silenci i sospir] és tradicional, bastant... però no en el sentit religiós, sinó social... m'entens el que vull dir? Després, jo és que clar, no sé tampoc si es pot extrapolar, jo estic parlant en aquest sentit d'identitat, però com a reacció... Després... mmmm... espera... és que vull agafar les paraules concretes [es posa una mica vermella, fa l'esforç de pensar... rebufo] tampoc diria que és tancat. És tancat, sí, però tampoc és hermètic, m'entens? En el sentit de que segons quins estaments... per exemple, si el meu pare hagués sigut ric, hagués tingut el carnet del poble molt ràpidament... (riu) m'entens? Es dona molta importància... no és racista, en aquest sentit, sinó que és classista. Jo crec que és una diferència important. Tot i amb això es dona molta importància a la família, també. I, si entres dintre del grup, s'és molt solidari...⁴⁷

Un element discursiu important en la configuració identitària del catalanisme com a nació en procés d'emancipació és l'atribució d'afecció i sentit de la pertinença per a tothom per igual. "Tu, a lo teu, te l'estimes", "[t]ot el que sigui propi de la meva terra, que és aquesta, doncs, m'agrada," en paraules de dos de les nostres entrevistades. El que es percep com propi és estimat no pel seu valor intrínsec, sinó precisament per ser propi, per pertànyer al món que s'experimenta com a familiar i no qüestionat, per la mateixa dinàmica d'identificació, esdevé part del món intern de la persona. O millor dit, a partir del llaç d'identificació, allò que ha estat apropiat *per a* la persona es torna *en la* persona. Aquest tret dels processos d'identificació ens hauria de suggerir molt sobre la importància que tenen com a factor d'estabilitat i continuïtat psíquica per a l'individu i el grup. Un argument que, en termes generals, s'ex-

⁴⁶ Vegeu, per exemple, Otto Bauer (1924) *La cuestión de la nacionalidad y la socialdemocracia*, Siglo XXI, México D.F., 1979; Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since the 1870s*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, *passim*; Cornell West, *Race Matters*, Vintage, New York, 1994, *passim*; Theda Skocpol, *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia, and China*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, p. 24-33.

⁴⁷ Dona, 30-35 anys, membre d'una associació de suport als Centres d'Estudis d'àmbit comarcal i de promoció de la investigació científica en història, geografia, etnografia, patrimoni cultural i literatura a la província de Tarragona.

pressa o bé a tall de justificació naturalitzada de l'amor a un mateix, o bé a tall d'apropiació del territori, la cultura i els costums del grup:

*Orgullosa... estic orgullosa de ser d'aquí. Bueno, m'agrada...m'agrada d'on sóc com, suposo, tothom d'allà d'on és, ni que sigui un poble molt lleig, el veu súper maco, perquè tu a lo teu te'l estimes... I jo me l'estimo molt, doncs suposo que com a adjectiu és amor per la terra que sóc...*⁴⁸

*No sóc una persona molt nacionalista. Tot i així, tots els trets propis d'aquí a mi em posen la pell de gallina. Són coses nostres, són fets històrics, són elements característics... Moltes d'aquestes tradicions que s'han mantingut, em semblen interessants, tot i que cregui que ara estan... el sentiment continua però... aquestes pràctiques, per a mi no estan a la meva vida. I les identifico i les reconec..., perquè sents aquesta cançó [Els Segadors] i és un sentiment. És com et sents aquí. Si jo sento un himne d'un altre país i a mi no em passa. A mi, tot el que sigui propi de la meva terra, que és aquesta, doncs a mi m'agrada.*⁴⁹

Vet aquí com el discurs de la identitat es desenvolupa a partir d'una exigència de "més autoestima catalana" i, com és sabut, quan s'exclama o declama sobre l'autoestima, el que serpenteja per sota és la por. Una por no preconitzada i projectada exclusivament a les generacions més grans sinó que encara perdura com a seqüela directa i persistent del franquisme:

*[J]o crec que hem de tenir més autoestima... Però molta més! Jo crec que... la generació que ve després que jo no té tants problemes d'autoestima per a una qüestió també sociològica. A veure, el franquisme va fer molt de mal en la mentalitat de la gent... O sigui... Me'n recordo, pobre..., jo tinc una àvia...i jo li dic: 'm'hi poso a [col·laborar amb una plataforma per a la independència]' i diu 'a veure si t'agafaran'...*⁵⁰

La relació entre el temor i les identitats és complexa i ambigua, en la mesura que el discurs identitari es construeix com a una forma d'apaivagar les incerteses tant grupals com individuals que ofereix la vida en comú. Però precisament per construir-se *sobre elles* (com a negació o rebuig) i no *a partir d'elles* (com a reconeixement i integració de les porcions incontrolables de la vida) és que es perpetua, de forma inconscient:

*...un romanent de por es mantindrà en la ciutadania que té més de 50 anys, més de 40 pot ser... que són els que van viure... però gent de la meva edat... res! Quina por han de tenir? Quina por hem de tenir? Som ciutadans de la Unió Europea...*⁵¹

⁴⁸ Dona, 55 anys, membre d'una associació de promoció de la llengua catalana a Barcelona.

⁴⁹ Dona, 24 anys, sense feina, viu al Baix Llobregat.

⁵⁰ Dona, 30-35 anys, membre d'una associació de suport als Centres d'Estudis d'àmbit comarcal i de promoció de la investigació científica en història, geografia, etnografia, patrimoni cultural i literatura a la província de Tarragona.

⁵¹ Ibidem.

Per començar m'agradaria saber què s'han plantejat els partits partidaris del Sí [a la independència], siguin del color que siguin, i mirin cap a on mirin... I tot i així, hauríem de trobar un punt de vista comú... Sé que és molt difícil i complicat... però que no passi... jo que sé... com a la guerra civil... que havia uns que volien fer la guerra i altres la revolució i van dir "No, la guerra i la revolució tot de cop!"... que no passin aquestes coses.⁵²

En termes de construcció del discurs nacional i les seves concomitancies polítiques, res d'això no és innocu. En primer lloc, les identitats grupals més cohesionades són les que tendeixen a polaritzar-se en un esquema binari del tipus *either/or*, és a dir, o blanc o negre, o sí o no, o A o B. Això comporta una arquitectura mental fortament regimentada i operativa i altament mobilitzadora per a l'acció política. En aquesta modalitat, la identificació s'enforteix i s'exercita per oposició. Aquí és clau referenciar-se a un mateix a través de l'altre: s'és català perquè no s'és espanyol, o xinès, o paquistanès; s'és d'esquerres perquè no s'és de dretes, per exemple. Com en el negatiu d'una foto, el que s'aferma és la negació, allò, que no s'és. I per això s'acostuma a denominar a aquest tipus de modalitats identitàries com a fortes o reactives.⁵³ Ordenar d'aquesta forma la realitat mental i política comporta alguns avantatges: per començar, el paisatge recreat té certa lògica, això significa que pot tornar-se previsible. D'altra banda, es genera la percepció que els problemes i les diferències, en ser definits de forma nítida, es poden controlar, almenys hi ha esperança que així sigui. Les fronteres que delimiten el '*no-saltres*' de les d'*ells*' es perceben com a clares, concises i definitives. En altres paraules: un discurs cohesionat entorn de la identitat pot resultar altament tranquil·litzador, atorga seguretat i certes individual i col·lectives en un entorn cada vegada més veloç i, per tant, canviant. La lleialtat amb el grup de pertinença queda segellada així de forma gairebé exclusiva o primordial. Alguna cosa de tot això ressona en paraules d'alguns de nostres entrevistats:

[E]videntment parlo molt millor el català que el castellà, perquè a més a més això és una facècia... Jo puc perfectament entendre el castellà, i el puc parlar correctíssimament, no faig faltes d'ortografia, però jo penso en català. I de la mateixa manera que un castellanoparlant pot parlar un català fantàstic, però segueix pensant en castellà... i no passa res, això no és negatiu... però són esquemes mentals... tu no pots tenir-ne dos... és així, és una manera de pensar...⁵⁴

I tot sigui dit d'una manera visceral, no és que tu vulguis demostrar als altres que tu ets diferent, els altres ja et veuen diferent⁵⁵.

⁵² Home, 26 anys, nascut al Perú, membre d'una associació castellera a Barcelona.

⁵³ Cal afanyar-se a dir que les esmentades modalitats de la identitat no se circumscriuen només als processos d'identificació amb la nació. El seu rang és molt més ampli i compromet folgadoament altres discursos generadors d'identitat com, per exemple, el discurs epistemològic de la modernitat. Ens referim a la base pre-teòrica de les disciplines (també elles, modalitats fortes i reactives) del coneixement modern: la política, la sociologia, l'economia, la psicologia, per posar alguns exemples substancials. Sobre això comenta un sociòleg del País Basc: "Impresiona, sí, la potencia de las retóricas científicas para construir el espectáculo sobre el que trabajan, para, en otros términos, definir lo que es problemático, lo que es tratable, lo que es en cada momento atractivo para la mirada del científico. Para confirmar, en definitiva, lo existente. Son efecto, retóricas poderosas, prepotentes, capaces de designar lo que interesa conocer y lo que puede pensarse desde lo que ya conocemos, de designar también cómo gestionar lo conocido y permitir el avance hacia lo aún no descrito". Gabriel Gatti, *Identidades débiles. Una propuesta teórica aplicada al estudio de la identidad en el País Vasco*, Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS), Madrid, 2007, p. 8.

⁵⁴ Dona, 30-35 anys, membre d'una associació de suport als Centres d'Estudis d'àmbit comarcal i de promoció de la investigació científica en història, geografia, etnografia, patrimoni cultural i literatura a la província de Tarragona.

⁵⁵ Home, 50 anys, nascut a Aragó, mestre, viu a Barcelona.

Ara veig que està tenint un brot de nacionalisme que ja tocava per mi, perquè jo sóc molt nacionalista. Però penso que a Espanya sortirà el PP i això serà un caos i ens començaran a retallar privilegis que tenim. Però penso que això també és bo perquè et fa sortir més el sentiment català. Perquè els catalans quan estem bé ja ens sembla bé. Però quan ens comencen a retocar, com ha passat amb l'Estatut, amb la llengua i amb això, és com més ràbia i com més ens despertem⁵⁶.

Identificació nacional espanyola

Una de les metonímies que assenyalen l'èxit o el fracàs dels processos d'identificació nacional modern es produeix quan, des del punt de vista dels ciutadans, la nació equival a l'Estat. Quan un i l'altre es tornen intercanviables i indistingibles, és a dir, quan es metonimitzen. Si l'esmentada metonímia es produeix de forma semblant i homogènia en el conjunt de la població hi ha elements per pensar que el procés de consolidació de l'Estat nació -almenys com és tradicionalment concebut en la modernitat- ha estat reeixit. En aquest sentit, la construcció nacional identitària espanyola es mou dins del marc de l'ambigüitat. Mentre que una part dels que afirmen sentir-se espanyols entenen a la nació de forma unitària, encavalcant-la amb l'Estat; d'altres no poden deixar de prendre nota que, en el cas espanyol, les diferents pertinences i lleialtats que seran percebudes com a divisions congènites a l'interior d'un mateix país, estan des de fa ja molt, i sense aparences de solució:

Entrevistadora (1): Tu dirías que España es una nación?

Entrevistado (2): Sí, un Estado.

(1): ¿Por qué?

(2): Porque históricamente a raíz de varios reinos, se unió para crearse. Esto es lo que conformaría la nación Española. Sí, claro, esto es el reino de castilla que se une a Aragón, unos reyes que se unieron, eran países estado, se unieron para un bien común... un frente común, o a luchar contra los moros, no lo sé... tal como recuerdo la historia, es la realidad de España.⁵⁷

Lo veo absolutamente dividido [se refiere a España] y como soy historiadora, en mis manos han caído muchos textos del siglo XVIII donde viajeros extranjeros recorrían la Península y anotaban en sus cuadernos de bitácora esa división. Y sigue siendo la misma... División de que los gallegos son gallegos... de que cada uno... Porque no son sólo los catalanes, los canarios tienen también allí un nacionalismo y los andaluces, toda la vida ha sido un nacionalismo, lo que pasa es que no tienen una lengua. Pero tú oyes a un andaluz: "¡Sevilla es la mejor, el barrio de Triana es el mejor!". Es un mirarse al ombligo increíble, y eso existe en toda España. Donde menos tufo he tenido yo de eso ha sido en la zona de Castilla, no en Madrid, en Castilla. He trabajado muchos años en Valladolid, en Burgos, y eso no lo veo yo por ahí. Pero te mueves de ahí y ¡buf!... He ido muchísimos años al País Vasco a veranear por el trabajo de mi padre, 18 años, que no está mal... Y teníamos amigos increíbles, y los seguimos teniendo, pero jamás se han sentido españoles.⁵⁸

⁵⁶ Dona, 33 anys, empleada administrativa a la funció pública autonòmica, va néixer i viu al Vallès Oriental.

⁵⁷ Home, 45 anys, aturat, viu a la Regió Metropolitana de Barcelona.

⁵⁸ Dona, 41 anys, nascuda a Madrid, mestra de primària, viu a Barcelona.

Noti's que ambdues actituds es construeixen des d'un sentit de la pertinença que evoca el mateix, Espanya, però que, tanmateix, denoten emocions i disposicions molt diverses. La tendència a donar per descomptat que la nació és el mateix que l'Estat i que tendeix a exaltar el caràcter d'unitat entre ambdós s'irrita davant allò que es diferencia de la unitat, ja que percep en la pluralitat una esquerra, un símptoma de debilitat pròpia. "¿Com si Espanya 'seria' una nació?! Espanya és una nació!"⁵⁹; com exclamava airós un dels nostres entrevistats; o "Jo em sento espanyol pels quatre costats!"⁶⁰, com opinava un altre, deixant clar amb aquesta metàfora que res ni ningú no s'havia filtrat, que al seu món *intern i públic* -curiosament metaforitzat a la forma d'un quadrilàter- tots els costats se sentien igual. L'altre, en canvi, reconeix i accepta l'existència d'identitats contrastades a l'interior de l'Estat. Si bé aquesta acceptació té les seves reserves, és percebuda com una mena de narcisisme col·lectiu ("un mirarse al ombligo increíble") i, a més, està instrumentada per les diverses polítiques nacionalistes, no només a Catalunya, sinó a tota la península. Aquesta tendència, que evoca sovint l'actitud d'Otega i Gasset, construeix el seu discurs de forma molt crítica tant amb els nacionalismes "perifèrics",⁶¹ com amb el discurs nacionalista en general, inclòs el de l'Espanya central i unificada:

*Siempre hay gente que se encarga de fomentar estas divisiones, igual que siempre hay que gente que se encarga de fomentar el centralismo y de hacer que no existan esas divisiones o de practicar el nacionalismo español, como lo quieras llamar. El nacionalismo siempre está dirigido, eso está claro, siempre. Se practica desde las escuelas. Los veo, estoy dentro, no es un "me han dicho", no, lo veo. Sin ir más lejos, en el curso pasado en la escuela que estaba, en un claustro me acuerdo que había una profesora que dijo que era importantísimo enseñar a los niños bailar sardanas... Pero es que si yo estuviera en Madrid y me dicen que le van a enseñar a mi hijo a bailar el chotis, montaría en cólera igual... Todas las escuelas públicas practican ese nacionalismo dirigido hacia donde toque el partido que esté gobernando en ese momento. Eso es lo que creo, sinceramente*⁶².

En el transcurs de les entrevistes, van sorgir múltiples referències al paper que exerceix la construcció del relat històric i l'organització curricular a les escoles en els processos d'identificació nacional. Per ara, l'interessant a destacar és la crítica al nacionalisme tant català com a espanyol en general, però també que, i en això rau bona part de la seva ambigüitat, aquesta crítica es fa sense renunciar al fet de sentir-se espanyol, o, més precisament, lamentant que alguns catalans, bascos o canaris no se sentin espanyols.⁶³ En una perspectiva teòrica com la de Billig, a aquesta ambigüitat se la denomina banalitat. Tanmateix, aquí argumentarem que no es tracta tant de banalitat o trivialitat, sinó d'un vincle emotiu que es constitueix de forma primigènia i, molt més important encara, anterior a qualsevol pro-

⁵⁹ Home, 65 anys, nascut a Granada, viu a la Regió Metropolitana de Barcelona.

⁶⁰ Home, 58 anys, nascut a Extremadura, membre d'una associació cultural regional, viu a Barcelona.

⁶¹ Les connotacions del terme nacionalisme perifèric són antipàtiques, en general, ja que implícitament denoten una aproximació des del centre. La ciència política, sobretot en l'àmbit del comportament electoral, utilitza el concepte sense masses objeccions. Conscient de la seva tibantors, l'emprem aquí a falta d'un millor i, en aquest cas puntual, com a forma d'ajustar-se al criteri de l'entrevistada.

⁶² Dona, 41 anys, nascuda a Madrid, mestra de primària, viu en Barcelona.

⁶³ Veiem aquí com opera, de la mateixa manera com succeïa amb la identitat nacional catalana, el "*fora constitutiu*" de la identitat que millor es percep a si mateixa quant més refracta contra l'altre, el diferent, el que està per fora del cercle propi.

cés cognitiu que l'ego de l'individu pugui formular. A nivell de l'ego, es pot fer una crítica aferrissada del nacionalisme com a ideologia i les seves conseqüències, però, a un nivell més profund, al món intern del ciutadà, els sediments i subsòls emotius sobre els quals el seu logos es referma no resulten tan dòcils de colonitzar.

D'altra banda, la construcció identitària s'assenta sobre la sobirania de les emocions, i no sempre això es construeix sobre d'una autoimatge positiva. Això val tant per a les identificacions nacionals, com per a qualsevol procés en el qual la identitat intervingui. Un dels tòpics més reiterats per al cas de la identitat nacional espanyola va ser l'absència d'elements positius que conformaven els trets nacionals d'espanyolitat. Tret d'algunes referències a determinades victòries esportives, va ser molt difícil trobar entre els entrevistats motius per sentir-se orgullosos de ser espanyols. Com comentava un d'ells, distingint i comparant els himnes espanyol i català:

*Si el otro me quedaba lejos [Els Segadors], éste [Himno español] ya me queda a años luz. Lo veo... Igual es una percepción mía y es equivocada, pero la primera imagen que me viene a la cabeza es: facha. Y estoy absolutamente en contra. Si los radicales por una parte no me gustan, los radicales por la otra, tampoco. Tampoco creo que haya nada en lo que enaltecer a España, "una grande y libre". No. Tenemos un nivel de paro enorme, respecto a Europa somos el hazmerreír, políticos corruptos... No hay tampoco nada que digas: ¡España!*⁶⁴.

(2): *Oigo el himno [de España] o veo cualquier tipo de símbolo y no quiero, o sea, no me pondré a quemar una bandera, en la vida, pero prefiero no verla, o sea, prefiero no tener que lucirla.*

(1): *En tanto que si ves la bandera de Cataluña, la senyera...*

(2): *Igual lo tienes más interiorizado y estás muy acostumbrado a verlo o ves que la connotación que puede tener no es tan fuerte como la española...o porque igual los hechos que se han sucedido en nombre de España, igual han sido un poquito más graves que los que se han sucedido en nombre de Cataluña. Por eso te tira un poco más para atrás.*

(1): *Por ejemplo, ¿qué hechos serían los que te...?*

(2): *No, no... No te puedo concretar ninguna ahora...Pero sí que relacionas un poquito más España, por lo que has vivido, con esa imagen del año 60... de un Volkswagen, de una dictadura, de... entonces esto la verdad es que no... yo seguramente, siempre lo digo, si hubiera vivido en dictadura ¡hubiera sido el más radical de todos! Porque no me gusta. Como sé que es algo que en Cataluña, por parte del poder catalán, nunca han tirado para adelante una proposición o una intención de implantar un sistema de ese tipo, y en cambio a nivel español sí se ha hecho, pues por eso igual me tira más para atrás. Es como un sentimiento de mal rollo, de aquello de...*

(1): *¿El autoritarismo puede ser...?*

(2): *Sí, quizás, no sé... no me da buenas vibraciones. Es algo totalmente, ya te digo, de sensación... no está fundamentado tampoco*⁶⁵.

⁶⁴ Home, 30 anys, aturat, viu a la Regió Metropolitana de Barcelona.

⁶⁵ Home, 23 anys, empleat d'una cadena de grans magatzems, va néixer i viu a Barcelona.

Com s'aprecia, l'associació directa entre autoritarisme i Espanya, encara vigent, es produeix mediatitzant l'ús que durant la dictadura es va fer de la simbologia nacional. Això no només va ser reiterat entre els adults i persones de major edat, sinó entre els més joves, que, encara que reivindicassin una actitud molt crítica amb qualsevol simbologia nacional, toleren millor el cant d' *Els Segadors*, en associar-lo amb una revolta camperola i, per extensió, amb una confrontació de classe i secular. En aquest sentit, la cançó pàtria catalana és percebuda com a molt més moderna, en contrapunt amb les imatges sobrevingudes entorn de l'Himne espanyol associades generalment amb allò "arcaico" o "retrógrado", com per exemple amb la imatge de la monarquia, o amb la pregnància d'allò relacionat amb la religió en la simbologia estatal. Considerat des de la perdurabilitat de certs tòpics, el nacionalisme català té encara l'aura democratitzadora forjada des d'abans de la transició, en tant que l'espanyol és percebut com a dictatorial, "facha" i un detall gens trivial en aquests temps, econòmicament postergat i postergador.

És clar que no tothom concorda amb l'associació entre espanyolisme i dictadura. De fet, una de les particularitats del sentiment d'espanyolitat no només té a veure justament amb aquest reconeixement de sentir-se desvalgut, en inferioritat de condicions, sinó també amb la pluralitat de costums, cultures i tradicions que conviuen i formen un conjunt humà heterogeni a l'interior i homogeni de cara a l'exterior:

Entrevistadora (1): ¿Y España sería una nación, en el mismo sentido que decías tú de Cataluña, "de diccionario"?

Entrevistado (2): Claro, respecto a otros países, obviamente sí, porque tenemos unas costumbres que ellos no tienen. Pero si hablamos a nivel interno creo que la identidad general está muy disgregada, es muy dispar.

(1): ¿Por qué? ¿En qué lo percibes este hecho?

(2): A nivel histórico las fronteras siempre han estado muy marcadas, creo yo. No tiene nada que ver una persona del sur con una persona del norte, y ya ves tú lo que nos separa. Creo que es un conjunto homogéneo-heterogéneo de varias identidades. Homogéneo respecto al resto del mundo y heterogéneo en sí mismo.⁶⁶

Aquest element de pluralitat s'expressa segons les opinions que no oposen les lleialtats sinó que més aviat tendeixen a posar-les en col·laboració al cost, això sí, de no fer-les absolutes: "Ante todo yo he nacido en España, soy española, pero soy ciudadana del mundo también"... "Yo siempre soy española, pero soy multicultural también".⁶⁷ "[P]ueden haber dos lenguas que no hay ningún problema, yo soy español, europeo y vecino del mundo y catalán, y ¿cuál es el problema?".⁶⁸ Diverses formes de processar la contingència en les biografies d'aquests ciutadans, gens fàcils de mesurar, com veurem, els han acostat a diversos grups de referència. Els han vinculat afectivament –o ells mateixos s'han vinculat, és difícil de dir– amb diferents paisatges i realitats humanes. I aquesta trobada amb la des-

⁶⁶ Home, 30 anys, aturat, viu a la Regió Metropolitana de Barcelona.

⁶⁷ Dona, 45-50 anys, nascuda a Múrcia, criada a Madrid, usuària d'una associació de promoció i suport de la llengua catalana, viu a la Regió Metropolitana de Barcelona.

⁶⁸ Home, 45-50 anys, nascut a Barcelona, aturat, viu a la Regió Metropolitana de Barcelona.

estabilització que produeix la diferència s'ha pogut experimentar predominantment com a riquesa i ampliació i no tant com privació o amenaça:

(2): *La identidad... (piensa)... Las identidades se amalgaman, pero nunca se pierde la identidad personal ni de un individuo... creo que es así, es un hecho... ni de un individuo ni de una sociedad...*

(1): *¿Ni de un país..?*

(2): *Ni de un país, yo creo que no, y eso es importante. Por eso hay muchas diferencias y muchas cosas que aprender, por lo diferentes que somos cada país y cada pueblo... Yo creo que nos se pierde, y no se debe perder... yo no la pierdo, yo siempre, viva donde viva, o donde haya vivido, yo siempre soy española intrínsecamente... pero soy multicultural también. Cuando me dices: -¿de dónde eres?-, pues un poco difícil, siempre explico: mi educación es madrileña, nací en el sur, soy sureña de nacimiento, mi educación madrileña, pero soy del mundo. Yo cuando viví en Inglaterra, eché raíces en Inglaterra, adoro Inglaterra y amo Inglaterra, con todos sus pros y sus contras... que ha habido muchos contras... ¡muchas situaciones difíciles!, pero adoro Inglaterra. Cuando estuve viviendo en Miami, en Estados Unido... adoro Estados Unidos. Cuando estuve viviendo en Palma de Mallorca, en las islas, también eché mi trocito de corazón ahí... de raíces. Y ahora que estoy en Cataluña, mis raíces también están mezcladas, y he echado aquí mucho cariño, muchas raíces y lo seguiré haciendo... pero intrínsecamente soy española. No puedo decir que soy catalana, que soy australiana, que soy gallega... porque tampoco lo soy... ¡soy madrileña! No se pierde la identidad⁶⁹.*

Cal dir que no estem al·ludint a l'existència de variables (fets delimitats i externs) de la conducta o el comportament que donarien peu a un tipus d'identificació o una altra: no es tracta d'una cosa tan mecànica com que si algú ha viatjat molt, o ha nascut en una altra comunitat, serà més permeable a renovar, obrir o fer més porosos els seus referents identitàris. De vegades, succeeix el contrari. Aquest element fronterer, d'obertura, contacte i permeabilitat, que en una lectura mediatitzada pels components de dominació i poder pot, erròniament, interpretar-se com una falta de cohesió i, per tant, de debilitat, no és susceptible d'objectivació, quantificació i manipulació, ja que pertany al món intern dels individus. Un món intern, o subjectivitat, que té implicació pública i política, però on el principi d'identitat⁷⁰ i els seus principis associats (el de no contradicció i el del tercer exclòs) com veurem a continuació, no regeixen de forma absoluta.

⁶⁹ Dona, 45-50 anys, nascuda a Múrcia, criada a Madrid, usuària d'una associació de promoció i suport de la llengua catalana, viu a la Regió Metropolitana de Barcelona.

⁷⁰ Ens estem referint al principi d'identitat lògic, tal i com el va formular Aristòtil en *Metafísica*: $A=A \rightarrow A \neq B$. "Es imposible que lo mismo se dé y no se dé en lo mismo a la vez y en el mismo sentido... Éste es el más firme de todos los principios... Es imposible que un individuo, quienquiera que sea, crea que lo mismo es y no es, como algunos piensan que Heráclito dice. Y es que si no es posible que los contrarios se den a la vez en lo mismo... y si la opinión que contradice a la opinión es su contraria, es evidente que es imposible que el mismo individuo crea que lo mismo es y no es". Vegeu, Aristóteles, *Metafísica*, Gredos, Madrid, traducció de Tomás Calvo Martínez, 1005 b, pp. 173-174.

Identificacions fluides: dualitat, fragmentació i ambivalència

Una de les aportacions més significatives del concepte d'identificació en comparació amb el d'identitat era, dèiem, el seu major abast comprensiu. Com hem intentat exposar, la identitat conceptual té una dependència congènita dels principis de no contradicció i del tercer exclòs; és a dir: es troba lligada a un tipus de lògica bivalent o binària.⁷¹ Al contrari, el concepte d'identificació, en estar ancorat en les dimensions no conscients de la persona i del grup, permet atendre precisament els aspectes que vistos des d'una lògica identitària bivalent serien titllats d'incongruents o contradictoris.

*Vistas en su conjunto... las identificaciones no son en modo alguno un sistema relacional coherente. Dentro de una agencia como el superyó, por ejemplo, coexisten demandas que son diversas, conflictivas y desordenadas. De manera similar, el ideal del yo está compuesto de identificaciones con ideales culturales que no son necesariamente armoniosos.*⁷²

És important aturar-se en aquest aspecte. Allò que des d'una òptica binària només pot ser caracteritzat com a dualitat identitària (per exemple, quan en una enquesta se li pregunta a un enquestat si se sent més català que espanyol o viceversa, interposant enmig una categoria "neutra" que impliqui tant l'un com l'altre⁷³) des d'una perspectiva com la que aquí exposem es denomina ambivalència.⁷⁴ Un dels trets que defineixen l'ambivalència identitària és que totes les identificacions de l'individu poden donar-se en simultani sense que això impliqui un joc de suma zero entre els seus diferents components. Però l'ambivalència també funciona per a cadascun dels elements que componen el llaç d'identificació: algú pot declarar-se, per posar un exemple, "independentista" i alhora no voler que Catalunya se "separi" d'Espanya. Seria important no afanyar-se a catalogar qui s'expressa en aquests termes com anòmal o incoherent; o directament desposseir-lo de les seves facultats per al pensament, adduint que no ha entès la pregunta o que no té prou coneixements per respondre-la. Totes aquestes reaccions envers allò que, *prima facie*, ens resulta contradictori des d'un punt de vista lògic han de ser posades sota cautela quan estem analitzant processos d'identificació assentats en zones molt profundes de l'individu. Com expressaven dos dels nostres entrevistats:

⁷¹ Per lògica binària, entenem aquí el tipus de lògica que només accepta dos criteris de veritat, o dos valors discrets: Verdader/Fals; 0/1; Sí/No; etc.

⁷² Jean Laplanche i Jean Bertrand Pontalis, *The Language of Psychoanalysis*, Hagarth Press, Londres, 1985, p. 208; citat a Hall, "¿Quién necesita identidad?", p. 16.

⁷³ Ens referim a l'escala que, inspirada en els estudis sobre les identitats basca i espanyola de finals dels anys setanta, Juan Linz va impulsar. Amb la fi de preguntar-li sobre la seva identitat, aquests estudis sotmetien a l'enquestat a la següent pregunta: "Amb quina de les següents frases se sent Vostè més identificat? : 1) només espanyol/a; 2) més espanyol/a que català/na; 3) tan espanyol/a com català/na; 4) més català/na que espanyol/a; 5) només català/na". Sobre aquest punt, vegeu, L. Moreno, "Identificación dual y autonomía política: los casos de Escocia y Cataluña": *Reis* núm. 42 (1988), p. 155-174.

⁷⁴ Per ambivalència al·ludim aquí a la "presencia simultánea, en la relación con un mismo objeto, de tendencias, actitudes y sentimientos opuestos, especialmente amor y odio". Segons Bleuler, precursor de Freud en l'ús del concepte "el individuo normal tiene a veces la impresión de tener como dos almas, teme un evento y desea que suceda...Tales ambivalencias son más frecuentes y particularmente drásticas en las representaciones que nos hacemos de personas que odiamos o tememos y al mismo tiempo amamos". D'aquesta manera, "para Bleuler la ambivalencia puede trastornar: el intelecto, por lo que el sujeto simultáneamente enuncia una idea y su contraria; la voluntad, por lo que el mismo al mismo tiempo quiere y no quiere cumplir una determinada acción; y el afecto, por lo que en relación consigo misma la persona experimenta a la par un sentimiento de amor y de odio". Umberto Galimberti, *Diccionario de Psicología*, Siglo XXI, México D.F., 2002, pp. 58-59.

*Tengo gente que no habla nada bien el catalán y son votantes de ERC... ¿incongruente? ¡No! Yo creo que no, simplemente son así. Ellos tienen el tema cultural de una manera y el tema político por otro lado y el nexo no debería... no se deberían fundir a estos niveles porque pasan muchas cosas...*⁷⁵

(2): Porque Cataluña independiente no significa Cataluña separado, no. Pero sí que Cataluña tiene que tener un poder de determinación, eso sí que siempre. Porque los catalanes merecen toda autonomía.

(1): Es decir que votar a favor de la independencia significaba para ustedes más autonomía...

(2): Más autonomía, sí.

(1): ¿Pero no un estado diferente del estado español?

*(2): Depende, depende lo que deciden. Depende, puede ser sí, puede ser no. Pero sí que como mínimo... independencia, no es separación... es independencia.*⁷⁶

Un dels motius pels quals l'ambivalència identitària i el pas d'una cap a l'altra sol etiquetar-se com a dualitat és justament perquè, com molt bé expressa el primer entrevistat, un dels riscos de l'ambivalència consisteix en l'escissió, desdoblament o *splitting* de la identitat de la persona en relació amb els grups de referència amb els quals interactua (entendre el "*tema cultural*" d'una manera i el "*polític*", d'una altra). Estar inserit en l'ambivalència pot significar, per exemple, no solament pensar en termes fragmentaris i desconnectats entre si sobre el que representen Espanya i Catalunya, sinó també representar-se de forma fragmentada a un mateix, quan del grup depèn que aquesta persona en concret sigui reconeguda d'una manera o una altra. Segons comentava una de les entrevistades respecte l'Himne Espanyol:

(2): lo escuchas y sí, te emocionas, si lo ves como España, la España profunda. Y si lo miras como Cataluña no, es como si hubiera una frontera.

(1): ¿Y Usted lo puede mirar desde los dos puntos?

(2): Sí, yo sí, desde los dos puntos y no me siento incómoda, pero ya te digo desde mi punto de vista. Si sales de Cataluña, eres otra persona. Mira ahora cuando estuvimos en Irlanda estuvimos en un pub y aquello de los bailes típicos... el baile irlandés que es muy bonito... iban preguntando de las diferentes partes del mundo la gente que había y cuando dijeron España, mi marido dijo "no, Barcelona". Es diferente, si vas a fuera y dices que eres de Barcelona te miran mejor que si eres español. Barcelona es muy internacional, lo miran mejor a uno si dicen que es de Barcelona que si es español. Barcelona tiene mucha repercusión fuera, y luego está el Barça, que está ganando todo lo que hay. A parte del futbol es diferente Barcelona. Mejor, mejor que España...

(1): Mejor... ¿por qué?

⁷⁵ Home, 23 anys, empleat d'una cadena de grans magatzems, va néixer i viu a Barcelona.

⁷⁶ Dona, 45-50 anys, nascuda a un país asiàtic, va viure a Madrid des de 1997 i a Catalunya des de l'any 2000. És membre d'una associació per a la integració dels ciutadans del seu país a Barcelona.

(2): *Son sensaciones, ahora me tendrán que dar el carnet cambiado, nacida en... [Somriu].*⁷⁷

Sentir-se d'aquí, d'allà i de cap lloc íntegrament poden ser experiències amb molt de pes per a alguns ciutadans catalans i que no tenen res de contradictori per a la persona qui les viu. Com va metaforitzar de forma un tant mecànica la pròpia entrevistada, és sentir-se una mica com "*una bisagra*". Els diversos vincles que han estat en etapes primerenques de la vida carregats d'intensa emotivitat per la persona (amb altres llocs, gent i cultures, per exemple), i que, mitjançant el vincle d'identificació, *constitueixen* l'individu, necessiten ser salvaguardats amb l'objecte d'integrar progressivament els diversos aspectes de la personalitat. Quan aquesta integració es percebi en perill -per exemple, davant un comentari desqualificador, de vegades, una mirada reprovatòria pot ser suficient- sobrevindrà llavors el mecanisme de (sobre)adaptació segons l'ambient al qual es respongui: el "sentir-se una persona diferent", com deia l'entrevistada. Es tracta per tant *d'un mecanisme defensiu*, però també, *d'un mecanisme fragmentari*, que tendeix a la dissociació de la personalitat social de l'individu. Aquest és un dels motius pels quals els llaços identitaris es tornen tan reactius, i alhora tan dependents i proclius, a l'ús (i abús) d'estereotips. D'allà les múltiples referències a greuges verbals, comentaris o noms pejoratius, mirades que desautoritzen o indiferències agressives que congelen:

Entrevistada: Jo crec que venim ferits de tot el que hem sentit de la guerra. Perquè precisament els nostres pares van ser els nens de la guerra. Llavors estem ferits i quan sents una cosa així et sents tan catalana, no? Per lo que els pares ens han explicat, gràcies a Déu no ho hem viscut. Però clar, aquí ja et surt la cosa de que els pares han viscut la guerra i tot lo que va haver contra els catalans. També et tinc que dir que quan va venir la meva iaia aquí no li parlava ningú en castellà. Per això tinc aquest doble sentiment. Jo sé que a la meva iaia no li volien parlar castellà.

Entrevistadora: Per què no li volien parlar en castellà?

*Entrevistada: Suposo que pels radicals i per la guerra. Era andalusa i d'Almeria i mai va parlar català. Tinc aquestes dos... Una guerra contra que jo em senti català o castellà. És una democràcia, no? Jo em puc sentir molt catalana i [espanyola]... O per exemple, a mi m'ha passat al poble del meu marit de dir: "Mira la catalana". Amb aquell to de rintintin. "El polaquin". Ens deien els "polacs", perquè com que els "polacs" volien la independència. Hi ha bastant rebuig, però molt l'han creat els polítics. Jo vull coses bones per Catalunya, però sense anar contra ningú..."*⁷⁸

Sentir-se en part rebutjat i al·ludit personalment quan a Catalunya es critica o qüestiona durament Espanya o els espanyols, o quan, des d'Espanya, es parla malament de Catalunya i els catalans forma part de les experiències d'aquests ciutadans que, a mesura que el clima es polaritza, comencen a percebre un món intern compost de lleialtats tibants, o com eloqüentment va metaforitzar l'entrevistada, "*una guerra contra que jo em senti català o castellà*".

⁷⁷ Dona, 50-55 anys, nascuda a Còrdova, viu a la RMB.

⁷⁸ Dona, 50-55 anys, comercial, va néixer i viu a Barcelona.

És clar que l'ambivalència comporta també formes més benignes d'expressió i que tenen a veure amb la riquesa cultural i humana i, per tant, política que comporta la pluralitat d'identitats a l'interior d'un mateix Estat:

*[J]o crec que tal i com la diversitat de Barcelona em sembla bé, la diversitat a l'Estat em sembla bé. Si tu ets andalús i tens accent andalús, perfecte. Perquè està bé! Perquè et ve aquest accent d'on ets. Si parles gallec, parles gallec...si parles basc, parles basc. Si parles l'espanyol de Madrid, perquè no és el mateix que l'espanyol que es parla aquí, doncs parles espanyol de Madrid!*⁷⁹

*Claro que dentro de España tienen distintos idiomas. No es lo mismo un catalán, que un gallego o un andaluz, pero creo que cada uno tiene su cultura. Creo que tal como estamos, estamos bien: un país con distintas culturas.*⁸⁰

Segons va expressar una de les entrevistades, la diversitat cultural densa, àmpliament defensada pels qui senten un fort arrelament emotiu amb la ciutat de Barcelona, és percebuda com una riquesa social i personal per la flexibilitat i tolerància que reporta. Tanmateix, des d'aquesta posició s'admet que "aquesta diversitat que tant t'enriqueix, també et fa molt més difícil prosperar".⁸¹ I vet aquí un altre dels elements pels quals, des d'una lògica estrictament binària, resulta molt difícil comprendre llaços d'identificació més fluidos: una cosa i la contrària són viables i possibles sincrònicament; la diversitat identitària i cultural, per reprendre l'exemple de l'entrevistada, enriqueix, però fa més difícil la prosperitat; fa la vida més complexa, multiplicant les seves possibilitats. I això no només en sentit econòmic, el qual interpretaria la pluralitat com a un augment de la competència. La pluralitat cultural és complexa perquè fa que es multipliquin els punts de vista sobre un mateix tema i prendre decisions ja no resulta ni tan fàcil ni tan lògic ja que no hi ha una sola "lògica".

Quan les identitats nacionals se superposen, ocorre que, segons es donin les relacions entre ambdues, si són de tolerància i cooperació o, tot al contrari, de dominació i competència, els individus exposats a elles hauran de generar una gamma de respostes d'adaptació i acomodament a un entorn que, si es polaritza massa, compromet la seva pròpia integritat psíquica. Una de les esmentades respostes consisteix a relativitzar les friccions, "vivir con cuidado" com expressava una de les entrevistades o "no meterse en profundidades", és a dir, moderar el nivell de confrontació quan la tensió es fa patent:

Pues yo por ser un poco menos aburrida digo: -pues yo soy del Madrid, y el Madrid tiene que ganar. Y entonces a veces se empieza a desarrollar la conversación a través de esto, porque los madrileños tal, porque los catalanes tal, porque cual... Y entonces ya, ambas partes intentamos, pues, como no meternos en profundidades... porque si no corres un tupido velo, pues al final, quizás podrías decir cosas que no sientes y hacer daño. Y entonces como no quieres, no lo haces. Esa es la diferencia entre las personas, quizás, que son grupos cerrados más radica-

⁷⁹ Dona, 20-25 anys, aturada, nascuda a Barcelona viu a la RMB.

⁸⁰ Home, 30-35 anys, empleat de l'administració municipal, va néixer i viu a la RMB.

⁸¹ Dona, 20-25 anys, aturada, nascuda a Barcelona viu a la RMB.

*les, no digo de aquí, de todo el mundo. Ellos no intentan suavizar, ellos no corren un tupido velo, ellos predominan y quieren prevalecer, ante todo, sus opiniones... pero es que hay que respetar la del otro. A lo mejor yo no pienso como tú, pero no significa que sea peor o mejor, ni tu mejor o peor, simplemente que pensamos diferente, nada más. Y si, tenemos que coexistir, porque si no es una pena, es una pena que haya fricciones porque ya la vida es suficientemente... en la vida de uno mismo hay fricciones y hay problemas, si encima tienes con un amigo o con un vecino... no tiene sentido, o sea, yo no quiero, yo las evito.*⁸²

Aquest component de relativització i paciència amb les urgències identitàries, que des d'una perspectiva exclusivament *conflictivista* s'interpretaria com una negació de la confrontació, des de la perspectiva de qui el promou permet l'apaivagament de les tensions, a més que afavoreix una recepció més profunda i una integració no-violenta (és a dir, no-escindida) en el grup d'acollida. Com sostenia la mateixa entrevistada: "*si tienes suerte no solo practicas la lengua sino que encuentras amigos y te introduces en la cultura [catalana]*".⁸³ La referència a l'amistat no sembla casual, no n'hi ha prou només amb adquirir els coneixements formals de la nova llengua. El que fa la diferència són els amics o amigues en la cultura d'acollida, les relacions humanes basades en la llibertat, l'amor i el respecte, obertes a renunciar a qualsevol prejudici o estereotip.

Des d'un altre punt de vista, un més pragmàtic i orientat als resultats, la integració en la cultura d'acollida i, en aquest cas, podria ser reduït exclusivament al coneixement de la llengua catalana, és percebuda també com una inversió que comporta beneficis tangibles d'ascens en l'escala social. Així caldria interpretar la defensa pràcticament sense fissures del sistema d'immersió lingüística en els col·legis. Saber català *convé*, si les perspectives de vida estan lligades a Catalunya, com va resumir molt bé una de les nostres entrevistades "*parlar català és un bonus*".⁸⁴ I això no només perquè porti beneficis econòmics o un major estatus social, sinó perquè també és un factor que permet desmuntar les defenses emotives en la cultura receptora. Encara que no sempre, poder expressar-se en català equival a ser acceptat en el grup, o com a mínim, i en segons quins contextos, no ser mal vist:

*Yo hablaba con D. y es un tío que me ha caído siempre genial, porque empatizas con la persona y no con la idea política. Me hablaba de sus ideas políticas y yo me quedaba horrorizada, pero hablaba con él y hablaba bien. Y ahora hablas con él y hace tiempo que ya no vota a Esquerra. También es cierto que ya no es joven ni tan exaltado. Ahora es padre, ahora ya tiene otras prioridades. Y no es tan... A él yo me lo he ganado viniéndome aquí, aprendiendo la lengua. Su mujer, en cambio, mi amiga, como trabaja para el Estado, porque me parece que trabaja para el Ministerio de Administraciones Públicas, es funcionaria, no ha tenido... Le ha convenido aprender el catalán pero no se lo han exigido y no lo aprende. Como no se lo exigen, no lo aprende. Y él lo lleva fatal que ella no lo haya aprendido.*⁸⁵

⁸² Dona, 45-50 anys, nascuda a Múrcia, criada a Madrid, usuària d'una associació de promoció i suport de la llengua catalana, viu a la Regió Metropolitana de Barcelona.

⁸³ *Ibídem*.

⁸⁴ Dona, 30-35 anys, membre d'una associació de suport als Centres d'Estudis d'àmbit comarcal i de promoció de la investigació científica en història, geografia, etnografia, patrimoni cultural i literatura a la província de Tarragona.

⁸⁵ Dona, 41 anys, nascuda a Madrid, mestra de primària, viu a Barcelona.

Ús, vigència i abús d'estereotips nacionals

Diversos autors coincideixen a assenyalar el caràcter performatiu dels discursos identitàris⁸⁶ i, en particular el del llenguatge sobre la nació. Quan un discurs apel·la explícitament o es nodreix de forma latent d'elements que aviven o evocuen el concepte de nació, es diu que és performatiu o un acte de la parla (*speech act*), segons la cèlebre expressió del filòsof del llenguatge John Langshaw Austin.⁸⁷ Això suposa entendre al propi discurs nacional com un acte polític en si mateix. En el mateix moment en què s'enuncia es produeix una acció política. Possiblement, una reivindicació en primera instància, encara que, com veurem, no només això. Segons el mateix exemple que proposa Austin, apel·lar a la nació seria alguna cosa així com quan algú diu "jo prometo": d'aquest enunciat no es pot dir que sigui verdader o fals, sinó que algú està fent una promesa. És *performatiu*: s'executa en el mateix moment en què es pronuncia.

Un tret que crida l'atenció del discurs nacional, si el que es té en compte són els discursos dels ciutadans i no els de les elits polítiques o culturals que el promouen, és que rares vegades utilitza el terme nació. I quan ho fa, es pronuncia al final d'un argument, com a manera de justificar un judici o concloure una idea o una opinió. En el cas dels nostres entrevistats, la paraula "nació" no va aflorar fins el moment en què explícitament es va preguntar per ella,⁸⁸ a diferència d'allò que succeïa amb el terme nacionalisme i nacionalitat, molt més proclius a usos quotidians. No obstant això, des de l'inici, a les entrevistes apareixen múltiples referències a Catalunya i a Espanya. Però aquests dos termes són altament polisèmics: se'ls pot emprar amb o sense connotacions nacionals.

Lluny que aquesta omissió signifiqui un símptoma de debilitat, el llenguatge nacional es val d'altres recursos discursius a partir dels quals la identitat es recrea i transmet: l'ús d'estereotips nacionals, propis i aliens, vindrien a ser els encarregats de fomentar i escampar els imaginaris de la nació, introjectats per l'individu. Mitjançant la internalització de l'estereotip, la persona realitza tres accions en una: en primer lloc, s'uneix mentalment i simbòlicament al grup nacional de referència; en segon, reforça i reproduïx l'imaginari de la comunitat nacional; i, finalment, estableix una frontera imaginària entre tots aquells a qui se'ls aplica l'estereotip nacional i aquells que quedarien exclosos del mateix

⁸⁶ Judith Butler, "Soberanía y actos del habla": *Acción paralela*, n° 4, <http://www.acccpar.org/numero4/butler.htm>, (10/10/2012); Butler, *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*, Routledge, Londres, 1995, passim; Butler, "Problemas de los géneros, teoría feminista y discurso psicoanalítico", en L. Nichols (ed.): *Feminismo/Posmodernismo*, Feminaria Editora, Buenos Aires, 1992 pp.75-95; Stuart Hall, "What Is This 'Black' in Black Popular Culture?": *Social Justice* vol. 20 (1993) pp.104-114.

⁸⁷ John Langshaw Austin, *How to do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*, Oxford University Press, Clarendon, 1962, pp. 12-53.

⁸⁸ El guió de les entrevistes incorporava tot un seguit de preguntes que, segons el clima de rapport establert amb l'entrevistat, devien formular-se, aproximadament, de la següent manera: "Creu Vostè que Catalunya és una nació? Per què? I Espanya? Per què?". Vegeu Annex 1.

(a través d'aquesta tercera acció s'instaura a nivell discursiu una actualització de la distinció entre l'endogrup i les persones de fora del grup).

Segons la clàssica aportació de Walter Lippman, la circulació d'estereotips en una determinada comunitat és una cosa que val la pena atendre ja que "*está sobradamente demostrado que, en determinadas circunstancias, los individuos reaccionamos con la misma intensidad ante ficciones que ante realidades*".⁸⁹ El terme *ficcions* és entès no com a mentides, sinó com a representacions mentals, imatges sobre un objecte o subjecte que *governen* –atenció al verb emprat per Lippman⁹⁰–, el comportament de les persones. Són idees preconcebudes, en el sentit de no experimentades, i imaginades al món intern del ciutadà que governen el complex procés de la percepció. En això Lippman es va avançar en dècades tant als filòsofs de la performativitat abans esmentats com al sociòleg Robert Merton; qui al 1948, introduiria el concepte de profecia autocomplerta en les ciències socials postulant que "*si los individuos definen las situaciones como reales, son reales en sus consecuencias*".⁹¹

Els estereotips, en general, i els nacionals en concret, es configuren a més com a autèntics mecanismes defensius del *jo* i del *nosaltres*. I, segons Lippman, ho serien perquè, "*constituyen una imagen ordenada y más o menos coherente del mundo, a la que nuestros hábitos, gustos, capacidades, consuelos y esperanzas se han adaptado por sí mismos...en él las personas y las cosas ocupan un lugar inequívoco y su comportamiento responde a lo que esperamos de ellos*".⁹² En la mesura que retallen la llibertat interna i externa de la persona i dels grups, tant dels qui els empenen com d'aquells a qui se'ls atribueixen, els estereotips socials no deixen de ser un intent de control sobre la realitat i específicament sobre la incertesa que genera l'encontre amb els altres. I no només això. De tenir en compte les aportacions de la psicoanàlisi a la teoria de grups, caldria assenyalar també els agressius mecanismes d'identificació projectiva⁹³ que l'atribució d'estereotips vehiculitza. El racisme, la xenofòbia, l'antisemitisme o qualsevol variant de l'etnocentrisme serien, en aquest cas, els exemples obvis.

⁸⁹ Walter Lippman (1922), *La opinión pública*, Cuadernos de Langre, Madrid, 2003, p. 33.

⁹⁰ Si els estereotips *governen* els processos de percepció del ciutadà, s'escau preguntar què o qui genera i instaura l'estereotip. Òbviament, la gran majoria són anònims, es a dir: ningú sap qui ni quan van ser emprats per primera vegada. Tot i que molts d'ells s'implanten de forma intencionada ja que la seva força per arrossegar les opinions està més que comprovada (com saben molt bé els publicistes i comunicadors) una part important dels estereotips socials, però, tendeixen a propagar-se de forma no conscient; llevat que, mitjançant l'educació la persona pugui protegir-se i pensar més enllà d'ells. Vet aquí com l'educació és una qüestió política de primer ordre, sinó la qüestió política per excel·lència. Leo Strauss, per exemple, deï que l'educació "*es la única respuesta a la siempre acuciante cuestión, la cuestión política por excelencia: cómo conciliar un orden que no sea opresión con una libertad que no sea libertinaje*". Leo Straus, *La persecución y el arte de escribir*, Amorrortu, Buenos Aires, 2009, p. 47.

⁹¹ Robert K. Merton, "La profecía que se cumple a sí misma" en *Teoría y estructura sociales*, Fondo de Cultura Económica, México, p. 505ss.

⁹² Lippman, *La opinión pública*. p. 93.

⁹³ El concepte d'identificació projectiva va ser introduït en la psicologia per Melanie Klein als anys 40. Klein va prendre com el seu punt de partida la curiosa observació de nens petits i nadons per analitzar els complexos processos de formació de l'ego en la ment de l'infant. Ella defineix la identificació projectiva com el prototip de les relacions objectuals sàdico-agressives. Amb això es refereix a tot un seguit de fantasies inconscients de l'ego. Donat que, a més d'inconscients, aquestes fantasies tenen una forta càrrega de bel·licositat i tensió persecutòria i, per tant, comporten fortes dosis de tensió i un cert perill de desestabilització per a el món intern del nen és que són projectades amb força cap al món extern, fonamentalment, cap a altres persones.

En aquest sentit, un dels objectius de les entrevistes era detectar precisament la introjecció i projecció d'estereotips nacionals catalans, espanyols i aquells que al·ludissin a la immigració de les últimes dècades. Quins trets en general eren atribuïts a Catalunya i als catalans; a Espanya i els espanyols, així com també a les persones immigrades no eren –en el marc de les nostres entrevistes– preguntes orientades a revelar essències nacionals, sinó més aviat a posar de relleu quines són les emocions i idees implícites quan emergeixen aquests tòpics. Perquè és generalment en aquest punt més subtil, d'allò que no es diu explícitament sinó que es dona per descomptat o ni tan sols no s'atén, on apareixen les sorpreses.

Alguns dels tòpics més instal·lats referits a Catalunya i els catalans tendeixen a descriure'ls com a persones obertes, tolerants, treballadores, llestes i perseverants, emprenedores, amb una forta "identitat pròpia", amb ganes d'explicar la seva cultura al món. Es tendeix a descriure la nacional com a una cultura icònica; *aggiornada* al llenguatge propi de la societat de masses: "la marca" Catalunya i "els productes" catalans que poden exportar-se al món i que atorguen el reconeixement internacional anhelat:

*Si tenim un Ferran Adrià, un Pau Gasol o poguéssim aconseguir un Nobel en català... Mira, avui ha sortit el Nobel en literatura que és un suec. Un Nobel en català seria un gran reconeixement. Hem tingut una pel·lícula, tindrem, si Deu vol, una pel·lícula en català a Hollywood. A veure si Pa Negre pot quedar finalista. He parlat del Pau Gasol, del Ferran Adrià, com podrien ser aquests productes exportables que té Catalunya, com és el Barça, evidentment. Va dir un entrenador del Barça que l'equip era el braç armat de Catalunya, doncs totes aquestes coses...*⁹⁴

En general, Catalunya es descriu i es percep com a un lloc on imperen les maneres i el ritme del treball individual per sobre del lleure i la vida familiar, on l'ètica de la responsabilitat està associada a la del treball individual i tot això va unit a la capacitat per guanyar diners i donar oportunitats de creixement material. És, gairebé sense fissures, un imaginari que lliga molt bé amb el de la modernitat i el seu *producte estrella*: el progrés. És per això que un dels estereotips més repetits respecte a Catalunya i els catalans té a veure amb allò modern, avançat i europeu que representa la cultura catalana. El progressisme i l'alt nivell de desenvolupament amb el qual s'associa la cultura catalana, en especial la urbanitat de Barcelona, té contrapartides negatives: el ritme frenètic i alienador de la ciutat, l'individualisme exacerbada i una relació més dependent i tensa amb els diners, per exemple.

Entrevistadora: tu deies abans que també hi trobaves unes certes diferències entre el caràcter dels catalans i dels espanyols. Tu amb quin d'aquests dos caràcters diries que ets sent més identificada?

Anys després, un dels seus deixebles, Wilfred Bion va comprovar que el mateix mecanisme d'identificació es produeix no tan sols a nivell individual, sinó també a nivell grupal. Vegeu Melanie Klein, "El duelo y su relación con los estados maniaco-depresivos", p. 350-351; Wilfred Bion, *Experiencias en grupos. Grupos e instituciones*, Paidós, Barcelona, 1980, p. 66-78.

⁹⁴ Home 65 anys, ex periodista esportiu, enguany està jubilat, va néixer i viu a Barcelona.

Entrevistada: Dels catalans, perquè trobo que les coses que fan la majoria dels catalans jo també les faig. I quan surto d'aquí i veig com es comporten els demés no trobo aquestes similituds que trobo amb els catalans. Jo sempre estic atabalada fent coses i aquesta tranquil·litat que tenen els demés no la tinc jo ni de vacances, això per una banda. Després, pel tema econòmic, no vull dir jo que sigui d'aquestes agarrades, però sí que miro més els diners que en altres puestos que veig que la gent va més... o que tenen més i se'ls hi nota que van com més sobrats⁹⁵.

Els estereotips socioculturals tenen una gran mal-leabilitat i capacitat de romandre, tot i que es transformen. Especialment quan són negatius. Com s'aprecia en les paraules de l'entrevistada, l'estereotip sobre la presumpta garreperia dels catalans continua ben viu ("no vull dir jo que sigui una d'aquestes agarrades...") encara que ara es transforma i se'l percep com una sensació interna d'escassetat que projecta sempre sobre els altres l'abundància ("en altres puestos... veig que la gent... tenen més i se'ls hi nota que van com més sobrats"). Un altre punt interessant del literal citat és que mostra com un estereotip es pot introjectar. D'aquesta forma, el signe negatiu i agressiu de certs estereotips nacionals és doble: no solament pot projectar-se cap a fora i cap a altres cultures, com ara veurem en el cas dels estereotips sobre espanyols i altres cultures nacionals, sinó que també pot interioritzar-se i assumir-se com a propi.

Respecte a Espanya i els espanyols, la quantitat de tòpics nacionals desplegats crida l'atenció no solament per la seva freqüència, sinó també pel seu sentit pejoratiu. Fins i tot els estereotips que semblen destil·lar simpatia deixen un sabor més aviat agreuolç: es diu dels espanyols que "són una mica ximples" o "una mica cazurros", i amb això es vol significar que no tenen maldat o que són ingenus, o se'ls descriu com a "monos" i "salats", al·ludint al sentit de l'humor com una de les principals virtuts del caràcter nacional espanyol. En la seva gran majoria, els estereotips en circulació transmeten una imatge regressiva, il·letrada, rural, autoritària i empobrida d'Espanya. L'imaginari col·lectiu que des de Catalunya es projecta sobre Espanya, i els espanyols, resulta ser tan lesiu i desacreditat com aquell del qual es queixen molts entrevistats quan sostenen que Espanya promou una mala imatge de Catalunya.⁹⁶ Un exemple obvi és l'estereotip del xarnego; terme que encara que es continua utilitzant de forma esporàdica, enguany ha guanyat nous parentius: les *Chonis* i els *Torrente*. Podria dir-se sense exagerar que si avui el terme xarnego s'utilitza en menor mesura és perquè les seves connotacions desqualificadores s'han tornat transparents per al discurs exclusivista, en cert sentit ha perdut la seva eficàcia. La paraula xarnego queda vedada per les normes d'allò que seria políticament correcte en el discurs: molt pocs s'animen a pronunciar-la sense posar-se vermell⁹⁷ i, quan se l'empra, es fa amb un sentit crític o analític:

⁹⁵ Dona, 36 anys, va néixer i viu a Barcelona, treballa com a administrativa.

⁹⁶ Generalment, l'estereotip implícit a la majoria de tòpics sobre Espanya i els espanyols és que la espanyola és una cultura endarrerida, en el sentit de menys moderna que la europea i la catalana.

⁹⁷ Només un dels nostres informants es referia als "xarnegos" d'una forma inequívocament despectiva: "Yo digo siempre del catalán, fíate, éste va a comer contigo donde sea... pero, del xarnego, no te fíes mucho". Home, més de 65 anys, nascut a

Yo estoy muy marcado, sobretodo, por el conflicto de clases, es decir, sí que creo que la escisión que hay, Cataluña-España, por ejemplo... sí, eso sí que lo he pensado. Quizás, cuando era más pequeño, era un poco más español, y quizás a medida que he ido creciendo y he visto otras cosas, te das cuenta de otras cosas... sí que me he vuelto un poquito más catalán. Todo y que pienso que los catalanes conseguirían... los catalanes de sangre, como dicen ellos... los que no son charnegos... conseguirían mucho más apoyo si no fueran tan cerrados ni tan elitistas, porque tengo la suerte que ahora tengo una pareja que es catalana-parlante y que es de Cataluña y... su madre no es catalana pero su padre sí y toda su familia sí... de que el grupo de amigos que tiene son todo gente de Sarrià, gente catalana... y entonces, a veces, hablando con ellos, sí que me he dado cuenta que tienen un poquito esta... este sentimiento racista, por así decirlo.⁹⁸

Ara bé, de la mateixa forma que l'estereotip del català garrepa es transforma en el de la persona preocupada, prudent i curiosa en extrem dels diners, el clixé del xarnego es transforma en el de "Choni"⁹⁹ o "Torrente"¹⁰⁰ per a així continuar realitzant la seva funció: designar de forma ofensiva o infravalorada a les persones que es troben fora del grup de referència identitària. Les classificacions estereotipades permeten a més establir jerarquies de diversos tipus: de classe, de cultura, de sexe.¹⁰¹ En general, aquestes escales es construeixen atribuint amb un traç molt gruixut certs trets. Aquestes característiques poden ser o bé fenotípiques, si els estereotips tenen una arrel biològica o, com en aquest cas, trets culturals o socials els quals la persona o grup a què es classifica manca (tan sols pel fet de pertànyer a tal categoria). Com expressava una de les entrevistades:

Seré políticament incorrecte: els que han estudiat, els que han arribat a la Universitat parlen tots a casa seva en català amb els seus fills i els seus fills tenen noms catalans. Els que treballen en la construcció, en un supermercat i en feines poc qualificades, no.¹⁰²

En un sentit similar, els estereotips nacionals que fan referència a la nova immigració mantenen la mateixa funció excloent. "El badulaque", "els xungos", o directament, "la púrria" són expressions que emergeixen per designar persones o grups de persones vingudes de fora de la Unió Europea:

Málaga, viu a Barcelona des de els anys seixanta a on va instal·lar una petita empresa de reparació d'electrodomèstics, actualment està jubilat.

⁹⁸ Home, 23 anys, empleat d'una cadena de grans magatzems, va néixer i viu a Barcelona.

⁹⁹ "Pues que lo poco que he visto se habla mucho de "la choni", no es "el badulaque"... ¿Cómo se llamaba aquello?... Charnego aquí se llamaba a los que venían de Murcia o Andalucía. En catalán lo llamaban charnego, "la choni" es la actualización del charnego". Home, 46 anys, va néixer a Barcelona i viu a la RMB, actualment es troba aturat.

¹⁰⁰ "Després va venir un company de pis que era rotllo "Torrente", vull dir... prototípic... és que era "Torrente"! Una cosa...! Va a anar a estudiar anglès i l'únic que feia era estar-se a casa, no anava a classe, mirava els partits de "la roja" en directe, li enviaven caixes del poble amb tot de menjar del poble, només menjava espanyol...". Dona, 30 anys, va néixer i viu a Barcelona, actualment està a l'atur.

¹⁰¹ Segons Montserrat Clua i Fainé, l'arribada d'immigrants als anys seixanta, a ritme accelerat i en un molt breu espai de temps, "acentuó en la sociedad receptora la sensación de amenaza a una identidad nacional, que estaba siendo perseguida, hasta el punto que se generó la idea que esta inmigración era el producto de una planificación consciente y deliberada por Franco para acabar con los catalanes y su identidad nacional diferenciada...[La palabra charnego] Se trata de una palabra de raíces antiguas que a lo largo del tiempo ha ido mezclando distintos significados superpuestos, utilizando a la vez criterios biológicos y culturales. Durante los pasados años setenta fue extendiendo poco a poco su ámbito de aplicación, donde los criterios étnico-culturales se mezclaron con elementos de clase social". Montserrat Clua i Fainé, "Catalanes, inmigrantes y charnegos: "raza", "cultura" y "mezcla" en el discurso nacionalista catalán": *Revista de Antropología Social*, núm. 20, (2011), p.67.

¹⁰² Dona, 30-35 anys, membre d'una associació de suport als Centres d'Estudis d'àmbit comarcal i de promoció de la investigació científica en història, geografia, etnografia, patrimoni cultural i literatura a la província de Tarragona.

Entrevistada (1): A més, a l'Institut saben separar molt bé...

Entrevistadora (2): Què és el que separen?

(1): Anava a dir la púrria, però tampoc ho he de dir. És que ho diuen així. Els que estan allà perquè no saben on ficar-los, però no són ni estudiants ni són res. Com diu el meu fill: "M'ha tocat amb els xungos a la classe". Que van allà perquè mira...

(2): Veus alguna relació amb aquests "xungos" i la nova immigració arribada? Té alguna relació?

(1): Sí, molt. Quan hi ha immigració, als pobres desgraciats que en el seu país (que ara seria jo aquesta pobre desgraciada, si m'anés a algun puesto), que han treballat i ara s'han trobat amb això i tot i que venen a treballar aquí i tenen que deixar les dones i els fills allà i això em dol molt, però també els dolents. Els que són "mangantes", els que els han fotut fora i que no tenen diners perquè no han portat una bona vida, els que venen aquí a guanyar-se la vida venent droga... És que els tenim al carrer.

(2): Això t'anava a dir, com és la integració de la nova immigració al teu barri?

(1): Bona. Jo tinc moltes amigues de fora.

(2): ¿D'on?

(1): De l'escola mateix. I és gent normal, corrent i molt maca. Però després veus als "xungos", que dic jo, i tots són immigrants. Se te lleven a los tuyos.¹⁰³

Com es pot apreciar, els estereotips socials tendeixen a imposar-se sobre la bona voluntat de no voler prejudicar a l'altre. En un mateix fragment de la conversa, l'entrevistada s'esforça reiteradament a deixar clar que ella pot distingir, tal com ho fan a l'escola del seu fill, entre "els xungos" i "els pobres desgraciats que tenen que deixar a les dones i als fills" per venir a treballar. Ella pot diferenciar entre els bons (assumint que els bons no són bons, sinó "pobres" i "desgraciats") i els dolents, per dir-ho d'alguna manera. Però l'èmfasi d'aquesta declaració ja pressuposa el fort arrelament de l'estereotip, com ella mateixa acaba conclouent, que els immigrants són "mangantes", que els diners que obtenen no han estat guanyats honestament o que delinqueixen, que "se te lleven a los tuyos".

El problema dels estereotips i prejudicis identitaris per a la vida democràtica es relaciona amb el tipus de segments fantasiosos que activen en el pensament de la persona. No es tracta només de la generalització arbitrària, el judici sense garanties o la simplificació metonímica (prendre la part pel tot) que instaura l'estereotip: com es va poder apreciar en algunes de les entrevistes, és factible negar la classificació quan es parla, però mantenir-la i reforçar-la amb allò que es diu implícitament. De vegades apareixen mecanismes menys sofisticats: el "jo no sóc racista, però...", o el "tinc amics de fora...". També ens trobem amb els mecanismes culpògens:

A veces no tienes medida, te dan pena, y a veces protestas. Y es que a veces te entran ganas de ser racista, y luego digo ¡que Dios me perdone!... no quiero serlo, pero a veces hay motivos.¹⁰⁴

Els segments de fantasia són essencials per al pensament: sabem que en parlar o pensar, connectar idees o formular opinions i conceptes un flux indiscriminat d'imatges de tot tipus se'ns acudeix al cap.¹⁰⁵ Precisament, sense elles no hi hauria pensament. Però en el cas dels estereotips i les classi-

¹⁰³ Dona, 52 anys, va néixer i viu a Barcelona, treballa com a comercial.

¹⁰⁴ Dona, 60-65 anys, nascuda a Extremadura, treballa com a empleada d'una empresa de transports, viu a Barcelona.

¹⁰⁵ Aquestes fantasies es constitueixen com a tot un seguit d'imatges i associacions d'idees que tan poden ser el producte de la experiència de la persona com una herència rebuda; és a dir: introjeccions provinents de la cultura, la família, els grups primaris, etc. Segons Javier Roiz, un dels trets característics de la modernitat és contribuir en l'establiment d'un cert ordre mental per

ficacions identitàries, el que opera sovint és un imaginari peculiar. Es podria resumir de la següent manera: qui no pertany a l'endogrup posseeix o li manquen uns trets específics, en tant que membre d'aquest grup. I no sembla fortuït que la seva càrrega sigui recurrentment pejorativa: malgrat que els estereotips pretenen descriure el comportament de les altres persones tenen molt més que veure amb el comportament que un mateix s'atribueix o atribueix el grup al qual pertany. Més que descriure als altres, descriuen les nostres relacions d'identificació amb ells.¹⁰⁶

Dinàmiques d'identificació I: polaritat i dialèctica de la confrontació

Tal com les hem descrit fins ara, les identitats nacionals semblarien ser entitats en si mateixes, abstractes o conceptuals, però amb una ontologia precisa i prèvia sobre la qual indiquem alguns trets. Com si la identitat fos una substància aïllada i acabada, que es comprèn separant-la del seu context. Tanmateix, no sol funcionar d'aquesta manera sinó que més aviat succeeix una cosa diferent: existeixen unes certes dinàmiques relacionals entre les diverses identitats nacionals, i són aquestes mateixes dinàmiques, ritmes i disposicions a l'encontre amb l'alteritat les que van configurant les identitats en si mateixes.

Una de les formes en la qual aquestes dinàmiques de relació s'expressa és a través de la confrontació entre identitats nacionals altament cohesionades o, com a mínim, assentades sobre un patrimoni cultural i polític institucionalitzat, sobre el qual tendeixen a exercir cert grau de control. Aquest tipus de confrontació esdevé en polarització identitària, com és fàcil deduir. La dialèctica en la qual s'expressa divideix i discrimina taxativament els seus components de tal manera que l'afirmació de l'un necessàriament ha d'implicar la negació de l'altre. Com veurem, l'experiència personal evocada d'haver-se sentit negat, rebutjat, disminuït o perjudicat per algun integrant del grup identitari alternatiu, es troba al cor de la polarització:

Tengo amigas catalanas, tengo una de cuando era soltera todavía, a veces le da el ramalazo, somos muy buenas amigas, pero le dan cosas raras, como la independencia, un día íbamos por la rambla y decían "español el que no bote", ella empezó a botar, y me decía "¡bota!, ¡bo-

a la ciutadania. Això implicaria que, d'alguna manera, homes i dones de la modernitat elaborin idees com prejudicis que vénen condicionats per la seva posició i pels seu entorn social. En aquest sentit, molts de nosaltres podem ocupar la nostra ment amb idees que ni hem creat, ni tampoc hem tingut l'oportunitat d'elegir: "[e]l ciudadano no sabe de dónde vienen ni porque están ahí; se limita a cursarlas como uno de aquellos esclavos de la antigüedad que acarreaban las piedras de las pirámides". Javier Roiz, *El experimento moderno*, Madrid, Trotta, 1992, p. 27. Sobre aquest punt vegeu també, Marcelo Moriconi, "Retórica, Política y Administración pública", Tesis Doctoral, Universidad Autónoma Metropolitana (UAM-Xochimilco), México, 2011, p. 29-34.

¹⁰⁶ Vegeu Margarita del Olmo, "Prejuicios y estereotipos: un replanteamiento de su uso y utilidad como mecanismos sociales": *XXI Revista de Educación*, núm. 7 (2005), p. 13-23.

ta!", yo no boto. Yo soy española y no boto. "Ah! pero tu estas aquí siempre!..." muy exaltada, yo comprendo que quiera saltar. No hay que ponerse tan así....¹⁰⁷

I en una de les festes que vaig fer a casa meva, un de Madrid que anava una mica tocat, va venir i em va arrencar la senyera i jo m'ho vaig prendre molt malament. Em vaig empenyar molt i em va fer molta ràbia, i és veritat, els catalans, des de fora, els espanyols ens miren diferent. Després bé, però això ho vaig trobar fatal, perquè primer, estàs convidat a casa meva i segon, de la meva habitació no has de tocar res. Aquí vaig començar a marcar el meu caràcter català...¹⁰⁸

Independentment de les experiències personals evocades per alguns dels entrevistats, a nivell polític, la polarització com a dinàmica d'identificació tendeix a produir discursos més aviat impermeables, on cada argument autorreferenciat es replica a si mateix i d'aquesta forma inverteix el sentit i raonament de l'altre. No hi ha aquí lloc per al diàleg o la inclusió de l'altre, ja que la polarització discursiva en la política és el resultat

"voluntario o no, de considerar que en el cielo de los intereses públicos o colectivos sólo hay dos puntos fijos, opuestos entre sí y alejados diametralmente el uno del otro, de modo tal que solo es posible ver uno a la vez y definir el cielo según esa visión única. Curiosamente, para sostener esta visión unipolar, hay que considerar en todo momento, la existencia antagónica del punto que no se ve".¹⁰⁹

Aquest tipus d'identificació relacional és la que permet, per exemple, afirmar que tot està bé encara que en l'altre costat del ventall hi hagi un punt que gairebé no es veu i que, tanmateix, donaria la impressió contrària. El criteri de bé i veritat queda així exclusivament definit i comprès a l'interior del 'nosaltres' o grup de referència. Es viu i conviu en una espècie d'homodòxia: els altres, si apareixen discursivament, estan sospitosament sempre, o gairebé sempre, equivocats. Per exemple:

I això si es mira en el pas de tots aquests temps que portem ja des de que s'ha recuperat la democràcia sempre s'ha anat cap a poder llimar o rebaixar tot el sostre autonòmic al qual aspira Catalunya i que malauradament no s'ha aconseguit res. I no és que reclamí que s'hauria d'anar a la violència ni res, però jo crec que hauríem d'haver apretat una mica més quan hem pogut apretar...¹¹⁰

Vaig viure la mort [es refereix a Franco], la transició i el progrés. Sí que, realment, lo que es demanava el 77 no es demana ara. Cada vegada es demana més... bueno, pues això... si em

¹⁰⁷ Dona, 60-65 anys, nascuda a Extremadura, treballa com a empleada d'una empresa de transports, viu a Barcelona.

¹⁰⁸ Doma, 30-35 anys, va néixer i viu a Barcelona, actualment es troba a l'atur.

¹⁰⁹ Carlos Silva, "Dos veces otro: polarización política y alteridad": *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*, vol.10, núm. 002, Universidad Central de Venezuela, p. 132.

¹¹⁰ Home, més de 65 anys, va néixer i viu a Barcelona, jubilat.

*donessin la oportunitat de dir-ho... aprofito i ho dic... no m'agradaria una segregació (sic) de Catalunya, està clar...*¹¹¹

*Cuando aquí reclaman más la lengua, yo es que veo que un catalán puede vivir en catalán las 24 horas del día. Es decir, tiene todos los medios para no necesitar el castellano para nada. Entonces, ¿qué es lo que necesitan más? Es lo que yo me pregunto. Tienen libros, tienen cine, tienen televisión, tienen periódicos, tienen información, tienen de todo. Es que no comprendo qué más pueden necesitar...*¹¹²

D'aquesta forma allò que és el sostre per a alguns, es converteix en el terra per als altres. Encara que la conclusió en ambdós casos pot ser la mateixa: com és dins del grup propi on el criteri de veritat queda establert, es produeix una mena de "millor em quedo amb els meus", el que implica donar per descomptat que l'altre no actua com cal, que no es condueix encertadament, que no té raó, en definitiva: que no té res a veure ni res per a aportar a l'endogrup. Un altre exemple del mateix seria l'ús creuat del terme *radical*, *radicalitat*; terme que, seria prudent refrescar, moltes vegades s'usa com a eufemisme per denotar violència física o, sobretot, verbal i ideològica. En el context de les entrevistes, "radicals" són "*los que queman banderas de España o las fotos del Rey*",¹¹³ si la matriu d'identificació és espanyolista; al contrari, si és catalanista, "radical" o "radicals" serien partits polítics de l'arc parlamentari català com Ciutadans o el Partit Popular. En algun cas se'ls associa amb la xenofòbia de Plataforma per Catalunya, equiparant el seu desacord amb els criteris de la immersió lingüística amb la xenofòbia cap als immigrants.¹¹⁴

En aquest sentit, la identificació com a dinàmica polaritzadora implica necessàriament la naturalització del conflicte i de certa forma de violència, si no física, almenys verbal i ideològica. Indicador d'això són algunes metàfores que s'empren sense massa objeccions. Ens referíem abans a aquesta idea de la "guerra" que percebia una d'entrevistada per sentir-se "*català o castellà*" (pàg. 32). A fil de la metàfora de la guerra, la idea dels dos bàndols, tan similar a la de les dues Espanyes, també va emergir com a un *tropo* ben instal·lat en l'imaginari col·lectiu. En aquest aspecte, la clau interpretativa caldria situar-la en la percepció d'atac, ja que automàticament això legitimaria per a respondre, defensant-se:

Entrevistadora (1): I pel que fa a la polarització entre catalanistes i espanyols?

Entrevistada (2): Això acabarà malament.

1: Què vols dir?

2:..perquè jo crec que el nacionalisme català cada cop estem més empenyats, més... Estàs indignada, entre el que pagues a Espanya, el que no ens tornen i com ens tracten. A sobre no ens volen però no ens deixen marxar... I en canvi, els espanyols que estan aquí també es van

¹¹¹ Home, 58 anys, nascut a Extremadura, President d'una associació cultural regional, viu a Barcelona.

¹¹² Home, més de 65 anys, nascut a Granada, viu a la RMB, jubilat.

¹¹³ Dona, 24 anys, va néixer i viu a Barcelona, estudiant, la seva última feina va ser a una fàbrica, al departament de producció.

¹¹⁴ "Jo crec que s'està dividint. Em fa por que passi com al País Basc que estan els nacionalistes i els no nacionalistes radicals en temes com, per exemple, Ciutadans. Penso que s'està passant aquesta gent. I això crea una fractura social, fa una clivella, una polarització perquè són massa radicals. Hi ha la gent que està a favor de la immersió lingüística, i llavors hi ha aquests sectors com Ciutadans o Plataforma per Catalunya, que fa por com està pujant perquè són xenòfobs". Dona, 33 anys, empleada administrativa en funció pública autonòmica, va néixer i viu al Vallès Oriental.

tornant més radicals perquè segons ells els obliguem a parlar en català. Jo crec que això acabarà malament.

1: Insisteixo: què vols dir amb que acabarà malament? A l'horitzó d'aquest conflicte, què és el que hi veus?

2: Que hi haurà aquests dos bàndols clarament, i que el bàndol espanyolista quan guanyi el PP encara tindrà molta més força. Per exemple, la denúncia de la immersió lingüística ha sigut una persona i ara ja ho han denunciat no sé quantes famílies després d'això. I si a sobre tens el recolzament d'un govern espanyolista, doncs encara tindran més força. Com solucionar-ho? No ho sé.

1: I té solució per a tu?

2: Que assumim la independència i que vegin que siguem lliures que viurem molt millor i que s'adaptin, mira.¹¹⁵

Doncs, és que jo no renuncio a la realitat catalana! Lo que no vull és que em parlin d'independència. Perquè jo sóc espanyol... per tant, si em diuen: -volem la independència!- Doncs miri, jo tributaré com a estranger. Però si em demanen la independència, li deia... si algú em demanés la meua opinió, li diria: -escolti, doni'm el meu PIB... lo que jo he aportat a Catalunya, doni-m'ho que m'ho emporto. Si a mi no em diuen això, jo no dic lo altre. Si a mi em posen el ganivet... contra l'espasa i la paret, doncs jo tracto de defensar-me.¹¹⁶

Com el lector pot notar, en ambdues posicions sobrevola la percepció d'estar sent atacat i, com és conseqüent des d'aquesta perspectiva, la resposta consisteix a defensar-se. De vegades, fins i tot passant a l'ofensiva. L'important en la construcció d'aquest relat seria que:

- 1) només hi ha dues posicions possibles, com en un plànol bidimensional, tota actitud intermèdia pot i, a la llarga, ha de decantar cap a un costat o un altre;
- 2) l'atac, la falta, l'error o la deslleialtat cau sempre dins de l'àrea de responsabilitat de l'altre;
- 3) l'objectiu explícit o implícit d'un és sempre l'expansió o el domini a costa generalment de la supervivència o el control de l'altre.

En el món públic intern d'aquests ciutadans, com en la guerra, la conclusió no solament significa la victòria d'una de les parts, sinó també la supressió o subjecció, literal o metafòrica, de l'altra. Òbviament, això últim no és assimilat de forma conscient. Per això les resistències que s'aixequen i les angoixes que es remouen quan són aquests llaços d'identificació, i no altres, els que operen. La defensa i l'atac és un tipus de relació dialèctica de dominació molt present en el discurs d'alguns ciutadans. No obstant això, com veurem a continuació, no és l'única manera de generar vincles i identifications amb la comunitat nacional.

¹¹⁵ *Ibidem.*

¹¹⁶ Home, 58 anys, nascut a Extremadura, membre d'una associació cultural regional, viu a Barcelona.

Dinàmiques de identificació II: la retòrica de la convivència

Des d'un punt de vista alhora polític i psicològic, certes dosis d'ambigüïtat es fan necessàries quan en una mateixa persona o individu coexisteixen més d'un tipus d'identificació nacional. L'ambigüïtat i l'ambivalència resulten especialment significatives perquè permeten mantenir diferents "lògiques" identitàries alhora, sense per això perjudicar les funcions integradores de la personalitat i les seves relacions amb l'entorn. Més enllà del món intern de la persona, aquest mateix procés té el seu correlat en la comunitat política exterior, en aquest cas, Catalunya.

Ara bé, lògica i ambigüïtat són conceptes irreductibles. L'ambigüïtat i la indeterminació estan, des d'una perspectiva lògica, prohibides per decret, per dir-ho d'alguna manera. Per això es fa necessari, des del punt de vista de l'investigador, comptar amb un marc d'anàlisi ampli, que transcendeixi la rigidesa analítica de la lògica dialèctica i el seu rebuig sistemàtic de qualsevol contradicció de l'objecte d'estudi, tal i com ella tendeix a definir-ho.¹¹⁷ Al contrari, per comprendre certes dinàmiques d'identificació política i nacional en l'interior de la comunitat és precís recuperar una comprensió més profunda del funcionament i expressió de la ment i el pensament humà; un tipus de saber que ni estigui emmordassat pel principi d'identitat aristotèlic, al qual ja ens hem referit, ni segregui les *inventiones variae* i segments de fantasia inconscient propis de la funció del pensar. Es tractaria més aviat d'un tipus de comprensió retòrica de la vida de la ciutadania, entenent per això que:

[L]as facultades racionales y políticas están íntimamente ligadas. La retórica es entendida... como una concertación musical. Debe ser el arte de explicar la función del razonamiento práctico. La razón y el arte político juntos deben hacer posible el gobierno de la conducta de los hombres. No basta tener conocimientos verdaderos, sino hacerlos verosímiles a los demás para que los acepten voluntariamente y sin violencia. El asunto es que los integren en sus emociones y pasiones cotidianas¹¹⁸.

¹¹⁷ L'epistemòleg Edgar Morin estableix una distinció entre racionalitat i racionalització. La racionalitat permet, diu Morin, "el juego, el diálogo incesante, entre nuestro espíritu, que crea las estructuras lógicas, que las aplica al mundo y que dialoga con ese mundo real" advertint que "cuando ese mundo no está de acuerdo con nuestro sistema lógico, hay que admitir que nuestro sistema lógico es insuficiente, que no encuentra más que una parte de lo real". Per això, la racionalitat no pretén englobar la totalitat de la existència dins d'un sistema lògic, i així es posa límits a si mateixa, com a forma de reconèixer la precarietat i el factor de la contingència en el propi pensament humà. La racionalització, tot al contrari "consiste en querer encerrar la realidad dentro de un sistema coherente [y] todo aquello que contradice, en la realidad, a ese sistema coherente, es descartado, olvidado, puesto al margen, visto como una ilusión o apariencia". Morin, *Introducción al pensamiento complejo*, Gedisa, Barcelona, 1994, p. 102, citat per Marcelo Moriconi, "Retórica, Política y Administración pública", Tesis Doctoral, Universidad Autónoma Metropolitana (UAM-Xochimilco), México, 2011, p. 33. Pel que fa a l'obra de Morin, tot i que l'esmentat llibre no està traduït al català; el seu pensament ha tingut molt impacte a Catalunya. Sobre tot per la influència que Morin exerceix en el pensament de filòsofs catalans com Xavier Rubert de Ventós i Raimon (i el seu germà, Salvador) Pannikar i Alemany. Morin va ser guardonat amb el Setè Premi Internacional Catalunya, atorgat per la Generalitat i va donar a l'any 2002 un curs sobre "L'ètica de la complexitat" a la càtedra Ferrater Mora de la Universitat de Girona.

¹¹⁸ Javier Roiz, "Maimónides y la teoría política dialéctica": *Foro Interno*, nº6, (2006), p. 35.

I això no perquè sigui un marc metodològic establert a priori a partir del qual trobarem veritats objectives o realitats inqüestionables. La nostra tesi és que aquesta comprensió transpersonal i transaccional de les identifications públiques ja circula com a una retòrica pacífica de la convivència entre les diverses identitats nacionals que tant poden encarnar-se en un individu, com en un grup de persones. La seva peculiaritat consisteix en què l'esmentada convivència no s'elabora discursivament com a defensiva, elusiva o com forma de negar el conflicte identitari entre el catalanisme i l'espanyolisme. El seu caràcter retòric no ve donat en cap cas per una interpretació pejorativa de la retòrica, tal i com la modernitat i la seva dialèctica ens té acostumats,¹¹⁹ sinó més aviat per la seva profunda versatilitat a l'hora de combinar, integrar i reconciliar elements de diferents arrels culturals de forma pacífica i creativa, donant lloc així a noves possibilitats polítiques, possiblement fins ara inexplorades. Podríem pensar, per exemple, no ja només en aquells ciutadans els orígens familiars dels quals es troben més enllà de Catalunya però encara a Espanya, sinó també en tots aquells que, amb orígens tan diversos com el Marroc, Romania o l'Equador,¹²⁰ en els últims anys s'han anat assentant i arrelant a la comunitat. Però vegem una mica més de prop què suposa i com s'estableixen aquests llaços d'identificació.

Un dels elements reiteradament recollits en les entrevistes té a veure amb l'acceptació de la complexitat. Aquesta acceptació de la complexitat pel que fa als vincles personals, socials i polítics té diversos components. Per començar es registra en un tipus de discurs que distingeix molt bé entre ciutadania, cultura i respecte de les diferències com a no imposició. També amb la complementarietat no

¹¹⁹ S'ha tornat en uns dels clíxés del pensament modern i secular el fet de considerar la retòrica només com *ars fallendi*, és a dir un ornament lingüístic destinat a la seducció o a la manipulació de l'altre amb paraules. Aquesta depuració i segregació de la retòrica com a un dels elements que permetien l'expressió de la política genuïna juntament amb l'assimilació entre el raonar lògic i la dialèctica té la seva arrel històrica en el passatge entre la Baixa Edat Mitjana i la Modernitat i arriba al seu clímax en les disputes del segle XVI al centre i nord d'Europa, les quals decantarien en les conegudes guerres de religió i l'ascens del protestantisme. Segons comenta una investigadora experta en la qüestió, a partir del moment en què la modernitat es consolida: "[I]a razón del individuo es entrenada para pensar el mundo y pensarse a sí misma desde el lenguaje, la congruencia lógica y la memoria...se trata de una razón adulta y muy confiada en sus capacidades. La búsqueda de la certidumbre como componente benigno y emancipador para la inteligencia y para la vida pública servirá de acicate para desprestigiar la entidad de aquellos saberes que no admitan comprobación pública. Aquellos cuyo origen no pueda hacerse visible o que sean fruto de cualidades excepcionales de algunos individuos... De este modo quedarán desdibujados aquellos ingredientes de la inteligencia que no someten al dictado de la voluntad ni obedecen a los rigores de la consciencia. Desfigurados y arrinconados en la categoría de opinión que consumen los ignorantes o de la fantasía y el sentimentalismo que pueden emplear los embaucadores...El valor reparador y constructivo del juicio cotidiano y de la verosimilitud, o la importancia de no estar en guerra con uno mismo, son ingredientes propios y esenciales del gobierno y a los que atendía la retórica. Ahora quedan muy lesionados con estas alteraciones que fortalecen la dialéctica como base del pensamiento". Laura Adrián Lara, *Dialéctica y calvinismo en la teoría política contemporánea*, Tesis Doctoral, Departamento de Ciencia Política y de la Administración II, Facultad de Ciencias Políticas y Sociología, Universidad Complutense de Madrid, septiembre de 2012, p. 386.

¹²⁰ Segons dades d'Idescat i la Generalitat de Catalunya "s'hi a l'any 2000 hi habitaven 6.261.999 persones i un 2,90% provenien de fora de l'Estat espanyol, l'any 2008 la població ja assolía la xifra de 7.364.078 habitants, dels quals un 14,99% eren de fora de l'Estat espanyol. D'aquest 15%, els principals països d'origen dels nousvinguts són el Marroc (19%), Romania (8%), Equador (7%) i Bolívia (5%). Tanmateix, fins a 75 països tenen comunitats immigrades a Catalunya de més de 500 persones". Pel que respecta a la diversitat lingüística de la població resident a Catalunya, "[p]el que fa a la llengua inicial –la primera que l'infant parla en l'àmbit de la llar-, es constata la diversitat, ja que el 50% de persones residents a Catalunya és de llengua inicial castellana, el 30% es de llengua inicial catalana, un 10% és bilingüe familiar català-castellà i un 10% va aprendre a parlar una llengua diferent del català o dels castellà. És aquest 10% el que conté el major grau de diversitat lingüística, ja que engloba parlants de 65 llengües diferents. Les més freqüents són l'àrab (16%), el romanès (14%), l'amazic (12%) i el portuguès (6%, respectivament)". Culturcat, Generalitat de Catalunya, http://www20.gencat.cat/portal/site/culturacatalana/menuitem.be2bc4cc4c5aec88f94a9710b0c0e1a0/?vgnextoid=77595c43da896210VgnVCM1000000b0c1e0aRCRD&vgnnextchannel=77595c43da896210VgnVCM1000000b0c1e0aRCRD&vgnnextfmt=detall&contentid=ac383c084ded7210VgnVCM1000008d0c1e0aRCRD&newLang=ca_ES, (15/02/2013).

competitiva entre les diverses cultures que habiten i donen vida al territori, en especial les dues associades al català i al castellà:

Entrevistada: Jo crec que ser un bon ciutadà no té res a veure amb la cultura. Crec que ser un bon ciutadà és més un tema personal, més tema social, que no pas... No pas per anar a ballar sardanes seré un millor ciutadà. Bon ciutadà seré si respecto als meus veïns i respecto el meu entorn, m'entens? ... A nivell de bon ciutadà és qui es porta bé amb el seu entorn i punt... Ciutadà jo crec que és el respecte, no a on estàs posat.

Entrevistadora: I aquest respecte inclou també diferents sentiments? És a dir, si hi ha gent que veu o sent les coses diferents a tu...

Entrevistada: Sí, mentre hi hagi respecte a mi m'és igual. Jo crec que important és el respecte. Jo puc estar a una taula amb algú del PP, però mentre ell no m'imposi les seves idees, jo no li imposaré mai les meves conviccions a ningú.¹²¹

Entrevistat: La protección de la tradición siempre es buena, sin menospreciar al resto...

Entrevistadora: ¿Por qué?

Entrevistat: Porque son tus raíces, pero... aquí la complejidad de una Cataluña que ha sido tapada por otra tradición... éste es el mar donde estamos, esas aguas, ¿no?... ¿Yo protejo el catalán y desvirtúo al castellano?... mmm... no sé yo hasta qué punto... o al revés, ¿yo protejo al castellano y desvirtúo al catalán?... Pues muy mal, lo han hecho durante tantos años... y ahora no sucede eso... o sea, tantos años para atrás estos rebotes... podrían salir con mucha fuerza... Y yo creo que habría que estudiarlo mucho, y de no tapar uno con otro... Y eso sí que hace muchos años que se está protegiendo, ¿no? ... Anuncios, tal... bueno, no sé si ésa es la vía. O más fuerte, la documentación, todo en catalán... tendría que ser [en] dos [lenguas]... no despreciar ni una ni otra. Y a nivel de estudio, ¿sólo en catalán, la enseñanza primaria?... Bueno, no sé si ésa es la vía... Yo creo que dentro de la ventaja que tenemos, y la suerte que tenemos, de tener dos idiomas, tendríamos que tener los dos igual. El Estado nacional... es castellano para todo el resto, y el catalán también... claro, ¡tenemos dos lenguas! Ni más ni menos. O sea, ni el catalán tiene que ser más por lo que pasó, ni el castellano tiene que ser más porque somos la nación... o el Estado.¹²²

A més d'entendre el respecte com a no imposició, o d'afalagar la riquesa i tolerància que comporten les diferències, sempre que es produeixin en un clima de mútua acceptació i consideració, aquest tipus de discurs tendeix a interpretar la integració entre cultures com un intercanvi recíproc i en diverses direccions, no com a l'assimilació o adaptació unívoca d'una cultura a l'altra:

A veure, la cultura, sobretot si són de països més de fora, sí es nota. El que sí és veritat és que ens sembla que ens diferencia més del que realment és. Ens uneix molt més tot, perquè tothom riem per a les mateixes qüestions i tothom ens entristim per a les mateixes qüestions i tothom quan juga a cartes li agrada o no, però no perquè siguis japonès t'agrada més o menos... vull dir t'agrada segons tu siguis com a persona, llavors, si que és veritat que culturalment, a nivell exterior, de vestimenta, de postures, d'ètiques... pot ser si que això ens influencia, però externament... Pot ser no... jo me n'adono que la gent que menys es mou o que menys família tenen de fora [és la que] menys ho accepten... i penses: per què? Jo he arribat a la conclusió que és la desconexió. Només que viatgis una mica, perquè a mi m'agrada viatjar, te n'adones que no, que la gent que viatja o la gent que es mou no és tan intransigent... És difícil, no dic que sigui fàcil, jo crec que és difícil conviure amb gent de fora perquè sí que t'has d'adaptar una mica

¹²¹ Dona, 33 anys, empleada administrativa a la funció pública autonòmica, va néixer i viu a Vallès Oriental.

¹²² Home, 45 anys, va néixer a Barcelona i viu a la RMB, aturat, la seva última feina va ser com a cuiner.

*a les diferències, però que a la vegada tu també aprens i coses que abans per a tu eren molt importants, a lo millor deixen de ser-ho, perquè tampoc són tan importants...*¹²³

Crida l'atenció que més que d'una idealització ingènua de les diferències i de l'acceptació de l'alteritat; el que aquest tipus de discurs permet és una genuïna valorització de l'altre, perquè l'humanitza i el percep més enllà de la seva cultura, assumint i mostrant un cert grau de paciència amb moltes de les dificultats que això comporta. Conviure amb els diferents, amb els que ni senten ni pensen igual, amb aquells que s'identifiquen amb pràctiques diferents de les pròpies és "difícil", com sostenia l'entrevistada, perquè implica una tasca contínua d'actualització dels propis límits i, sobretot, de tolerància amb les pròpies frustracions i fracassos. Frustracions que són experimentades de forma quotidiana per diferents ciutadans quan, per exemple, senten que, encara que amb voluntat i esforç, no s'assoleixen les expectatives i exigències que els altres posen sobre ells: de vegades no es "domina"¹²⁴ la llengua del país tal i com es desitjaria¹²⁵, de vegades el sentir-se incomprès és la norma¹²⁶ quan es toquen temes relatius a la política o el futbol però el que està en joc és la identitat. Fer pedagogia, conrear la paciència serena i permeabilitzar el llindar de tolerància davant les frustracions pròpies i alienes, també poden ser viscuts com a virtuts democràtiques:

Yo lo he vivido con mucha naturalidad, como suelo vivir este tipo de cosas, porque como mi experiencia al vivir en otras partes del mundo la he desarrollado, pues también me he encontrado en Inglaterra con este tipo de fricciones. Es normal, son barreras culturales por desconocimiento. Lo he vivido con naturalidad, con sencillez y con paciencia. Y con dignidad, es decir, explicando las cosas... pero si hay fricción, hay fricción entre todas las comunidades de España y específicamente entre Barcelona y Madrid, ¡Madrid y Barcelona!.. ¿Cómo lo he vivido? Con sencillez y con paciencia, también al principio, porque nada más llegar, antes de involucrarme en la cultura catalana, aprendiendo el idioma... La fricción psicológica existe, cuando una persona me decía: "¿tú de dónde eres?", "¿de dónde vienes?", "de Madrid", enseguida notas que en algunos sectores había como una defensa, se ponía una barrera... La forma de contestarme, la forma de hablarme y el lenguaje visual, que existe [sonríe]. Y el lenguaje visual de: "¡juy! ¡Es una persona que viene de Madrid, ojo!"- Y ahí era mi trabajo el estar tranquila y sencilla, es que yo tampoco tengo que ocultar que soy de Madrid, mi identidad no la oculto porque soy un ciudadano normal... pues hablo lenguas, y ya decía: "acabo de llegar a Cataluña, mi marido es

¹²³ Dona, 55 anys, membre d'una associació de promoció i suport de la llengua catalana a Barcelona.

¹²⁴ "Yo estudié en castellano, que era lo que había en aquella época, yo tenía mis amigas del colegio que hablaban catalán, en mi casa no, hablaban castellano. Luego ya me puse a trabajar, ... eh... bueno el catalán siempre lo he entendido, lo he hablado pero no lo hablo muy buen, yo cuando hablo más es en casa con mi niño, el pequeño me dice: 'mama no hables catalán que lo hablas muy mal' ". Mujer, 50-55 años, nacida en Córdoba, vive en RMB.

¹²⁵ "Bueno yo nunca he tenido problemas, en el trabajo había algún catalán, yo decía "como es catalán le hablo en catalán", yo siempre con mi catalán... que entonces lo hablaba peor, pero si no se practica... también hice un curso de catalán cuando mis hijos eran pequeños para escribir, pero es más difícil. Tengo mucha manía con las faltas de ortografía, a veces veo muchas faltas en catalán, pero yo no me atrevo. El curso no fue suficiente. Ahora estoy leyendo un libro en catalán...". Mujer, 60-65 años, nacida en Extremadura, trabaja como empleada de una empresa de transportes, vive en Barcelona.

¹²⁶ "El no sentir-se volgut jo penso que no es pot generalitzar. No es pot dir que el 100% dels espanyols ens odien, no. Però jo penso que no ens entenen". Home, 50 anys, nascut a l'Aragó, mestre, viu a Barcelona.

*catalán, me encanta esta tierra”, porque es cierto... ”pero no hablo tu idioma, lo siento, háblame en tu lengua que quiero aprenderla, nada más”.*¹²⁷

Però la convivència entre les diverses identitats també apel·la al pragmatisme. En un sentit i en un altre, certa classe d'acords, alguns d'explícits i altres de latents, es produeixen entre els ciutadans de diversa identificació nacional i, també, entre aquests i diferents institucions polítiques. D'aquesta manera, per exemple, un entrevistat ens relatava com havia accedit en un programa d'intercanvi professional entre escoles d'Espanya i els Estats Units. Un altre, membre directiu d'una associació regional argumentava sobre els beneficis de "catalanitzar" l'entitat:

*Allà la veritat és que el fet de participar en un programa com aquest només era gràcies a una sola cosa: tenir passaport espanyol. És veritat, tu ets de Barcelona, ets català, però tu estàs jugant aquesta partida i la partida és que el teu passaport posa Espanya i que gràcies a això tu tens accés a fer això. Per tant, si vols participar ja saps que et toca. Després, el que vas a l'escola, evidentment, tu et mostres tal i com ets tu. I la gent quan et pregunta sobre el teu país, evidentment, tu dones punts de vista que, ara el món és molt més globalitzat i tots ens coneixem millor, però fa vint anys era una miqueta diferent. Els hi deies que al meu país parlem quatre llengües i no només una, nosaltres tenim una història, tenim una identitat...*¹²⁸

*Però això ha sigut, des de.. l'any passat... va ser motiu, en els últims vuit anys, quan ha governat el tripartit i la Conselleria de Cultura va caure en mans d'Esquerra Republicana, em consta que no arribàvem mai a cap subvenció per part de la Generalitat, perquè mai es consideraven coberts els objectius mínims de qualsevol associació. Evidentment això té un parany i és que bueno, una associació regional, en teoria, lo que té que fer és potenciar la cultura seva! No? Lo mateix que faria l'Òmnium Cultural si estigués a Lleó o estigués a Galícia, no? Des d'aquest punt de vista, jo vaig... i entenc, malgrat que les meves idees polítiques siguin les que siguin... doncs que això és una realitat avui en dia, que tenim que catalanitzar el màxim possible i compartir d'una manera adequada la cultura, les formes i l'estil de l'associació. Per tant, [s'han posat] en bilingüe els Estatuts, ens adrecem a la gent en català, si és possible... i això és lo que jo pretenc! Intentar evolucionar una mica, reconèixer que els que vam venir de fora, doncs bueno, igual no tenim aquest mateix sentiment, però que és una forma de dir: bueno, estem aquí, participem, acceptem aquesta realitat... i aquest és el punt d'inflexió...*¹²⁹

Es podria subratllar que, en ambdós casos, s'aconsegueix arribar a un acord amb una institució política amb la qual -en primera instància- pot resultar difícil identificar-se des d'un punt de vista nacional (l'Estat espanyol en el primer cas, la Generalitat i la Departament de Cultura, en el segon). L'esmentat acord no pot ni pretén canviar el sentit d'identificació nacional de la persona; tot i que el que sí s'aconsegueix és que aquesta relativitzi i moderi la seva adscripció identitària per vincular-se, d'una forma o una altra, amb l'adscripció identitària alternativa. Classificar aquests comportaments com

¹²⁷ Dona, 45-50 anys, nascuda a Murcia, criada a Madrid, usuària d'una associació de promoció i foment de la llengua catalana, viu a la Regió Metropolitana de Barcelona.

¹²⁸ Home, 50 anys, nascut a l'Aragó, mestre, viu a Barcelona.

¹²⁹ Home, 58 anys, nascut a Extremadura, membre d'una associació cultural regional, viu a Barcelona.

racionalment motivats, en el sentit d'instrumentals –entenent per això que estan orientats cap a una finalitat concreta independentment dels mitjans per aconseguir-ho– és només veure una part de l'assumpte. El concepte de motivació, entès com a una feble causalitat, sembla ser profundament parc i aliè al d'identitat, ja que, com venim exposant, els processos d'identificació són anteriors a les capacitats del *logos*. És a dir que es formen i actuen *abans* que existeixi un *jo* o un *nosaltres* que parla i que, per tant, pot donar motius al seu accionar. Més aviat passaria al contrari: els processos d'identificació, sempre complexos, retallarien certs fragments de realitat a partir dels quals es podrien racionalitzar alguns motius. De manera prou suggeridora, ambdós entrevistats utilitzen la mateixa expressió a l'hora de comentar el seu comportament: *acceptar la realitat*, on, per definició, sembla ja estar inclosa la diferència o pluralitat identitària.

Milieux: homogeneïtat i heterogeneïtat interna en la conformació de la identitat nacional

Si s'entén la configuració de la identitat nacional com un acoblament complex que es troba relacionat amb el procés de conformació de la identitat personal o individual –aquesta és la nostra hipòtesi de treball, comprendre'n una gràcies a l'altra–, llavors es fa evident que la vinculació entre la persona, des de la seva infantesa, i els seus grups de referència en l'àmbit privat és vital en la transmissió dels sentiments identitàris que posteriorment es reflectiran en l'espai públic. Seguint Erik Erikson, León i Rebeca Grimberg plantegen que:

La formación de la identidad es un proceso que surge de la asimilación mutua y exitosa de todas las identificaciones fragmentarias de la niñez que, a su vez, presuponen un contener exitoso de las introyecciones tempranas. Mientras ese éxito depende de la relación satisfactoria con la madre y luego con la familia en su totalidad, la formación de la identidad más madura depende... del desarrollo del yo, que obtiene apoyo para sus funciones de los recursos de una comunidad más amplia.¹³⁰

Aquesta comunitat més àmplia a què els autors al·ludeixen vindria a ser la social i política, o, tenint en compte el nostre objecte d'estudi, la nacional. En aquest context, conviuen petites subcomunitats o grups de diversa índole amb els quals la persona no només anirà interactuant al llarg de la seva vida, sinó que també –a partir del seu encontre amb aquests *altres significatius*, per reprendre l'expressió de George Herbert Mead¹³¹– anirà perfilant tot allò que la separa (els psicoanalistes utilitzen el terme individuació) i allò altre que la uneix amb la resta. En aquest aspecte, podria dir-se que el sentiment d'identitat d'una persona prové de la presa de consciència de ser una entitat separada i diferent dels

¹³⁰ León i Rebeca Grimberg, *Identidad y cambio*, p. 18.

¹³¹ Vegeu nota a peu de pàgina núm. 13.

altres –un sentiment de relativa autonomia respecte del o dels grups de pertinença– i al mateix temps una certa capacitat per establir vincles responsables, sans i creatius amb la resta de membres de la comunitat, tant si aquests pertanyen al seu grup de referència primari o no. És que, a nivell personal, la identitat suposa separar i diferenciar-se (de vincles primaris o primordials) i, alhora, establir ponts, obrir-se al vincle amb d'altres, trobar punts i espais comuns de relació amb membres de dins i de fora del grup. És per això que, des d'una perspectiva psicopolítica, l'autosuficiència, o sobirania absoluta, és il·lusòria o lesiva. La identitat depèn sempre de relacions i vincles amb d'altres. La forma en la qual es construeixen aquestes interdependències, si són relacions de poder i dominació o si constitueixen llaços més aviat alliberadors i respectuosos, serà la clau per a entendre l'entramat identitari de la ciutadania que, tenint en compte la nostra concepció àmplia del terme, podríem, sens dubte, entendre'l com un àmbit micropolític.¹³²

En aquest sentit, un dels interrogants bàsics d'aquest estudi tenia a veure amb el relat construït pels nostres entrevistats respecte dels entorns o *milieux* sobre els quals pivotava el seu sentit de la identitat personal i com això es relaciona i integra més àmpliament en el marc de la comunitat nacional de pertinença, es tracti de la catalana, espanyola o estrangera. Aquests diversos entorns exteriors de la persona entrevistada tenen importància clau a l'hora de configurar la seva identitat com a ciutadà ja que afecten profundament la construcció del seu món intern, en el sentit que poden contribuir a nodrir-lo i consolidar-lo o, tot al contrari, infligir-hi considerables dosis de mal.

Una de les distincions que va emergir nítidament, a partir de l'anàlisi de les entrevistes, està relacionada amb el grau d'homogeneïtat i heterogeneïtat externa que informa els diversos *milieux* de la persona. Un entorn familiar, de barri i educatiu percebut com a homogeni –a més d'un itinerari biogràfic concentrat al territori i relativament uniforme pel que fa a les identificacions que allotja– semblaria justificar configuracions discursives de la identitat nacional més cohesionades. La tendència a ajuntar-se amb aquells amb els quals es comparteix llengua, costums, aficions i fins i tot tendències ideològiques es fonamenta en ocasions sobre vincles molt estrets, com els que brinden les petites associacions, els que es donen als pobles petits, o als barris de la ciutat on predomina una cultura nacional en concret. És en aquests casos on la distribució de les lleialtats pot adquirir per moments característiques fèrries i on la solidaritat a l'interior del grup funciona com una mena de fusió de l'individu amb el grup:

Llavors valores i quan tu t'enfrontes a una actuació gran o a un castell... I vas allí i treballes i... és que te n'adones que tu ets una peça important però... tu no ets res en veritat, o sigui, ha sigut una feina de tot una colla i de molts mesos i d'estar allí donant-ho tot i si tothom no ho ha-

¹³² Es designa aquest àmbit com a micropolític en un sentit molt precís. La micropolítica o *selfcraft* es refereix al govern de la vida del ciutadà i pressuposa que al món intern d'homes, dones i nens que habiten el territori hi ha substància pública. Un proverbi molt conegut entre el republicans anglesos del segle XVII indicava que *la polis o la ciutat és 'men writ large'; es a dir: que la política és una projecció in extens d'allò que esdevé in foro interno, als espais públics interiors de la ciutadania*. Des de Plató, que havia postulat que la ciutat és l'home escrit amb caràcters més grans, fins a teòrics polítics més contemporanis com Eric Voegelin, Hannah Arendt o Javier Roiz reconeixen la importància d'aquest concepte. Ernest Renan, potser el més important teòric del component voluntarista en la conformació de la nació, també al·ludeix al *fur intern*. De fet, Renan situa a la nació justament en aquest espai. Vegeu: Ernest Renan, *¿Qué es una nación?*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 1983, *passim* Per aprofundir en el concepte de *selfcraft*, vegeu: Peter Digeser, *Our Politics, Our selves? Liberalism, Identity and Harm*, Princeton University Press, New Jersey, 1995, p. 61-83.

gués donat tot, no es faria... és com que, tothom s'implica en un projecte comú... Per això et dic que a vegades té l'aire aquest de secta. És com que et proporciona tanta gent i tantes possibilitats... i és una mica aquesta sensació de l'adolescència que no pots triar... que no et fa falta triar a la gent, perquè tu ja saps que cada divendres... aniràs al local i farem unes cerveses i no cal ni pensar plans, ni pensar... o sigui és molt còmode...”¹³³

...la meva millor amiga, pobre, fa 11 anys que viu al poble, perquè va vindre de Salou. Una anècdota... fa uns mesos anava passejant amb ella, té una nena, i anàvem amb el carretó... i em vaig trobar una veïna, em va preguntar per la meva àvia –perquè la meva àvia sí que és del poble–. I llavors, “no, no estem bé, no sé què, no sé cuantos...” i doncs, clar, llavors se la mira i diu: “Tu, nena, tu has de ser forastera”. I clar, jo, ostres... ho tenen tot controlat...”¹³⁴

Tanmateix, l'evocació d'un recorregut biogràfic homogeni, sembla ser més aviat l'excepció abans que la norma. En la majoria de narracions, abunden les referències a ambients on la coexistència amb l'altre, des del punt de vista de la seva adscripció nacional (sigui espanyola o una altra) es torna inexorable. I això no només té a veure amb l'ascendència familiar dels nostres entrevistats, sinó també amb un paisatge quotidià en el qual proliferen els espais de la multiculturalitat. Les formes en les quals aquesta heterogeneïtat és viscuda s'assemblen a allò que abans comentàvem respecte de la complexitat: el conflicte i l'harmonia s'entrellacen alternativament en els relats dels individus, i de vegades de forma simultània, per tant, resulta molt difícil mantenir que una percepció conflictiva predomini sobre una harmònica, o a l'inrevés. Una vegada més, la convivència amb d'altres sembla fonamentar-se sobre l'ambivalència i l'ambigüïtat.¹³⁵

Respecte a la vida quotidiana d'aquests ciutadans semblaria ser, no obstant això, que dues tendències emergeixen respecte de l'heterogeneïtat dels seus entorns: la dissociació, d'una banda i, de l'altra, diversos processos que apunten a la integració de l'individu mitjançant diferents graus de reconeixement¹³⁶ per part dels altres. Reconeixement que, des de la perspectiva del grup o la comuni-

¹³³ Home, 26 anys, membre de una associació castellera a Barcelona.

¹³⁴ Dona, 30-35 anys, membre d'una associació de suport als Centres d'Estudis d'àmbit comarcal i de promoció de la investigació científica en història, geografia, etnografia, patrimoni cultural i literatura a la província de Tarragona.

¹³⁵ La ambivalència és intrínseca als processos d'identificació nacional; fins i tot d'aquells que habitualment es consideren més consolidats o definits amb més força, com per exemple, la identificació amb la nació alemanya. En un valuós estudi que indaga sobre els sentiments d'orgull i vergonya entre els alemanys, les seves autores apunten: “However... this characterization of one's relationship to the nation –as represented as fixed and clearly defined position along a spectrum of other such positions– does not very adequately reflect how ordinary people grapple with their relationship to the nation. When we spoke to ordinary citizens about their feelings about the German nation or national pride... we found that ordinary citizens not always express very clear ideas about what they feel about the nation; instead their feelings about the nation are often characterized by ambivalence, confusion and contradiction. Their feelings about Germany cannot be characterized easily as 'proud' or 'not proud'; rather they are sometimes proud and sometimes ashamed, simultaneously dismissive of and inexplicably drawn to the nation.” Cynthia Miller-Idriss i Bess Rothenberg, “Ambivalence, pride and shame: conceptualizations of German nationhood”: *Nations and Nationalism*, 18, 1, (2012), p. 133.

¹³⁶ Per re-coneixement entendrem aquí, juntament amb Sheldon Wolin i Javier Roiz, que la possibilitat de “tolerar a alguien como miembro de nuestra ciudad implica reconocer que es en alguna medida como nosotros mismos. Ello quiere decir que, si se hace preciso, podremos sentirnos idénticos a ellos. Si llegase, pues, a ser necesario, podríamos compartir con ellos algún tipo de identidad; llegaríamos a sentirnos como ellos, partes de lo mismo o sencillamente uno solo con ellos en algún extremo de nuestras vidas... Ello quiere decir que esas personas que conocíamos como existentes en nuestro entorno pasan ahora a ser sentidas como partes de nuestra ciudad interior y de la ciudad exterior... sentir y aceptar que alguien es miembro de nuestra ciudad y además también aparece in foro interno”. Javier Roiz, “Sobre la tolerancia en la sociedad vigilante”: *Utopía y Praxis Latinoamericana*, Any 13, núm. 43 (2008), p.105.

tat, requereix de condicions especials ja que implica la desestabilització i potencial transformació d'allò que és assumit per costum (pràctiques i creences que l'individu i el grup han identificat com a pròpies). És per això que el reconeixement del diferent és no poques vegades percebut com a una amenaça o un trauma per a la identitat individual i la grupal autòctona. Podríem dir que la dissociació de la persona segons ambients, entorns o àmbits, com a resposta a la pressió per sentir-se acceptat i valorat per si mateix i per diversos grups amb els quals es relaciona, representa un fracàs d'aquest tipus de reconeixement. Però atenció: no es tractaria només d'un fracàs de la persona en concret, encara que les conseqüències semblen patir-se de forma més accentuada a nivell individual. Seria més aviat una pèrdua per a tot el grup, i per a la comunitat receptora, que d'aquesta forma queda instal·lada en l'exclusió pre-democràtica.

Les referències a entorns que estan distanciat territorialment entre sí, entre Catalunya i Espanya, per exemple, o entre Catalunya i altres llocs del món, van aflorar, com era d'esperar, donat l'alt percentatge de mobilitat interna i externa dels membres de la mostra. Tanmateix, un entorn nodrit des de diversos punts geogràfics no necessàriament implica per a la persona percebre un entorn dissociat. La dissociació es produeix més aviat quan la persona no arriba a integrar al seu món intern els diversos components emotius d'ambients i llocs pels quals transita. Aquest procés d'integració emotiva és altament costós, des del punt de vista de la psique, i requereix de la màxima col·laboració, tolerància i entesa per part d'aquells ambients i individus amb qui la persona es relaciona. Si la cooperació naufraga és llavors quan poden representar-se mentalment com a antagoniques les cultures interioritzades per l'individu. Apareix llavors l'aïllament en forma d'afecció compulsiva als hàbits d'antany o, més planerament, l'assimilació mimètica a la cultura receptora com una forma d'alleugerir la pressió per sentir-se acceptat. Tots comportaments que impliquen una certa dissociació de la persona:

Bueno, tengo dos fuera [se refiere a sus tíos]. Vinieron aquí con mis abuelos y luego más mayores decidieron irse. Tengo una que vive en Lérida y luego tengo un tío que vive en Badajoz. Y los demás sí, están todos en Barcelona... Y luego de parte de mi padre solo tengo una tía. Muy catalanes todos, o sea, todo lo contrario. Los otros son muy andaluces... y ellos son muy catalanes.¹³⁷

Els membres de l'associació... el soci... el soci actiu, doncs li agrada anar allà i... en lloc d'anar a una casa o d'anar a un bar o anar a algun lloc, va allà i fa una partideta, s'ajunta amb alguns amics i tal... És gent que està molt... que està... que encara... que no ha estat arrelada aquí i que encara viu una mena d'Extremadura... una illa extremenya aquí. El mateix que passa amb els aragonesos o passa amb els andalusos... això em consta...¹³⁸

[S]í...per alguna raó tinc una sensació d'identitat, de poble, de territori, de cultura...i ja està... i que la sento diferent d'alguns altres... no vull dir que la meva sigui millor, ni pitjor que res... és que simplement és la meva... m'agrada, me l'estimo i vull que tingui vida, vull que tingui força... i una mica reforçar aquí això per a que no s'abaixi ... I clar, no ho sé... jo pot ser m'hi faig molt

¹³⁷ Dona, 24 anys, va néixer i viu a Barcelona, la seva última feina va ser a una fàbrica.

¹³⁸ Home, 58 anys, membre d'una associació cultural regional, viu a Barcelona.

perquè sóc el cas de immigrant... fill de família immigrant que, jo crec que ens hem integrat perfectament. És a dir, ma mare va venir amb 33 anys i parla un català impecable... i ho parla amb tothom i van venir llatinoamericans, i a no ser que siguin amistats que tenim o alguna cosa que li vulguis donar "venga, a tu te considero el favor de parlar-te en castellà" per un vincle especial... jo sempre... els parlem a tots en català: que n'aprenquin! [fa un petit cop la taula]...¹³⁹

Tot i així, també pot donar-se el cas en què la necessitat d'harmonitzar els components culturals introjectats per la persona amb els elements externs de la cultura identitària nacional arribin a connectar-se entre si d'una forma menys segregada i més fluïda. Moltes vegades això succeeix amb el pas d'una generació a l'altra. Fills que poden, sense deixar de comprendre'ls, distanciar-se de les reaccions dels seus pares i pares que inculquen als seus fills, sense renunciar a la cultura d'acollida, una educació integradora de la seva cultura originària:

[E]n mi barrio, claro, los amigos del colegio, hay muy pocos... de hecho somos una cuadrilla de diez o doce y creo que dos o tres son catalanes, catalanes de padre, de abuelos y de aquí de siempre. La mayoría son mezcla de diferentes tipos de... porque es un barrio que está creado a partir de la inmigración. Y creo que por eso, igual, no había conocido muchas cosas que luego he visto aparte de la influencia familiar... Mi padre siempre ha sido una persona muy de derechas y se ha encontrado... El problema de mi padre es que se ha encontrado siempre catalanes demasiado cerrados, en el sentido de que en el trabajo se ha encontrado siempre gente muy elitista, los catalanes que se ha encontrado han sido muy elitistas y la gente buena que se ha encontrado ha resultado ser de Soria, de Logroño y ... ha coincidido así... yo creo que ahora, con el tiempo, ya se ha dado cuenta de muchas cosas y también ha madurado bastante este aspecto, cosa que también ha hecho que los demás los sepamos valorar, en mi casa. Porque quieras o no, cuando eres un niño, lo que te dicen tus padres lo valoras de una manera, y ahora cuando tienes criterio propio, a veces cambias de opinión.¹⁴⁰

Mi hijo tiene 33 años, y entonces la escuela la pagaba, eran 5000 ptas., solamente para ir al colegio y luego todos los extras. Yo quería que fuese en catalán. Tenía un mapa [con la cara] de Tarradellas, de todos los pueblos de España y le enseñaba donde estaba el pueblo. Había en vasco, en catalán, y un día pintamos la habitación y lo tiré porque estaba viejo y me arrepiento porque nunca he encontrado otro mapa con todos los idiomas. Era la habitación donde comíamos, y le iba diciendo cómo se llama: "pollo, pollastre", a veces decía "peix", y nos reíamos... La última vez fuimos al pueblo [en Extremadura] con mi hijo pequeño, mi padre antes de morir, que no sabía que se iba a morir... y mi padre enseñando a todos el pueblo. Les quedó mucho como matan a los cerdos, la leche recién ordeñada, y cosas de éstas que lo podían haber conocido en otros sitios pero lo conocieron allí, en el pueblo de mi padre... pero siempre he querido que sepan que hay muchas cosas que no siempre lo tuyo es lo mejor.¹⁴¹

Ambdós fragments discursius interessin perquè mostren fins a quin punt la conformació de la identitat personal es construeix sobre un mosaic interior que, com en una pintura impressionista, entrellaça els records personals amb les memòries col·lectives imaginades; els vincles primaris amb els personatges públics apareixen associats (el mapa amb la cara de Tarradellas que l'entrevistada lamenta haver llençat i "els catalans tancats" que el pare de l'entrevistat havia trobat a la feina). Però ambdós

¹³⁹ Home, 26 anys, nascut al Perú, membre d'una associació castellera a Barcelona.

¹⁴⁰ Home, 23 anys, empleat d'una cadena de grans magatzems, va néixer i viu a Barcelona.

¹⁴¹ Dona, 60-65 anys, nascuda a Extremadura, treballa com a empleada d'una empresa de transports, viu a Barcelona.

fragments també il·lustren fins a quin punt les cultures nacionals es barregen i es confonen en l'imaginari o món intern del ciutadà, sense constituir realitats internes separades o excloents, sinó més aviat inclusives i ambigües. En psicoanàlisi s'entén que la constitució i desenvolupament del jo o ego de l'individu només pot donar-se a partir aquest sentiment oceànic,¹⁴² que tant pot acollir objectes interns socials, comunitaris, metafísics, com a personals, familiars, etc.; la llista seria infinita com ho és també el món intern de la persona.

Però reconèixer un oceà propi al món intern, i tota l'ambigüitat que això comporta, no és senzill, i fins i tot pot resultar massa inquietant. Una resposta possible per mantenir la ambigüitat controlada és intentar quantificar i, d'aquesta forma, mantenir sota el control de l'ego, les lleialtats i pertinences grupals. Potser com una forma de posar ordre lògic allà on regnen les associacions lliures. O potser perquè de vegades afloren, *in foro interno*, emocions i pensaments que desafien l'homogeneïtat i la coherència de la identitat:

*Tenia amics periodistes que eren de Madrid o d'altres parts d'Espanya i que viatjàvem junts, sí, sí. Clar, eren altres temps, perquè quan jo viatjava més i estava més en contacte amb ells era als anys 80 i jo els hi deia sempre: no hi ha pitjor cec que el que no vol veure. Vosaltres dieu el que vulgueu, però és que Catalunya era molt abans que Espanya i Catalunya ha tingut una història, una cultura i una llengua i això no ho podreu esborrar mai. I els catalans tindrem aquesta identitat, i jo em sento més català que espanyol. No els hi deia que no em sentia gens espanyol, però bueno... Jo et dic la veritat, l'altre dia volia que Espanya guanyés l'europèu de bàsquet. Sí, perquè hi havia molts catalans, però no em feia nosa, dic la veritat, no em desagradava que guanyés Espanya. Potser per que hi havia el Gassol i el Navarro i molts jugadors catalans. Però jo em considero un 85% o un 90% català.*¹⁴³

¹⁴² Per a una anàlisi més detallat sobre el sentiment oceànic per a la teoria política democràtica pot consultar-se: George Kateb, *The Inner Ocean. Individualism and Democratic Culture*, Cornell University Press, Ithaca, Nova York, *passim*. Per a una elucidació del concepte des de la perspectiva psicoanalítica vegeu: Jussi Antti Saarinen, "The oceanic state: a conceptual elucidation in terms of modal contact": *The International Journal of Psychoanalysis*, Vol. 93, núm. 4 (2012), p. 939-961.

¹⁴³ Home, 65 anys, va néixer i viu a Barcelona, periodista esportiu, actualment està jubilat.

Autogovern

Fins al moment ens hem concentrat en descriure i aportar dades qualitatives sobre les diverses experiències en la configuració de les identitats nacionals atenent sobretot la forma en la qual aquestes s'implanten, reforcen i recreen al món intern dels ciutadans i ciutadanes de Catalunya. Per això, hem traçat un tipus d'hermenèutica del discurs de diferents ciutadans, interpretant com es desenvolupen i com es configuren els factors ambientals, els *milieux*, a través dels quals la identitat respira. També hem elaborat, a partir de les dades recollides, un esbós relacional de la identitat nacional, observant que a Catalunya, coexisteixen almenys dues formes d'identificació nacional predominants:¹⁴⁴ la catalana i l'espanyola. Aquest esquema relacional de la identitat es desplega, com vam veure, en dues modalitats: una dialèctica o confrontativa i una altra més retòrica o de convivència.

Aquestes dues modalitats en les quals els llaços d'identificació s'expressen són, fins a cert punt, dues de les principals fonts o matrius del discurs polític que enfila les expectatives de major o menor autogovern per a Catalunya.¹⁴⁵ En aquest sentit, podria dir-se que el discurs polític vehicula, ventila i, de vegades, agita les diverses contingències de la identitat. Sense ser nou a Catalunya, aquests plantejaments de la identitat i la seva relació amb la configuració de la relacions político-institucionals han cobrat, durant els últims anys, una primàcia inusitada. Una de les conseqüències d'aquesta repoliticització del debat identitari és que, a Catalunya almenys, la discussió entorn d'una possible secessió de

¹⁴⁴ Això no vol dir que només existeixen dues identificacions. Tot i que només són aquestes dues, la catalana i l'espanyola, les que gaudeixen de representació política i institucional. En certa manera, això no comporta res d'anòmal des del punt de vista empíric. A més, la norma sembla ser la coexistència de nacions en un mateix territori, com emfatitza Gellner, o la dispersió d'una mateixa nació en diferents estats, com, entre d'altres autors, comenta Habermas: "Pasemos ahora a la identidad colectiva de los alemanes tras la Segunda Guerra Mundial. Para nosotros no es nada nuevo el que la unidad de nuestra vida cultural, lingüística e histórica no coincida con la forma de organización que representa el Estado. Nunca fuimos uno de los Estados nacionales clásicos. Sobre el trasfondo de una historia de casi un milenio, los setenta y cinco años del Reich de Bismarck son un período bien corto. E incluso después, y aún prescindiendo de los alemanes suizos y de minorías alemanas en otros estados, hasta 1938 el Reich alemán hubo de coexistir con Austria". Jürgen Habermas, *Identidades nacionales y postnacionales*, tecnos, Madrid, 1989, p. 115; Ernest Gellner, *Naciones y nacionalismo*, Alianza, Madrid, 2001, p. 171.

¹⁴⁵ Naturalment que la identificació amb la nació no és l'única modalitat d'identificació que possibilita el discurs polític. Les identificacions de classe, per exemple, continuen rivalitzant amb les nacionals, com ja vam comentar. Però no són les úniques. Enguany, el prisma d'identificacions al qual el ciutadà està exposat sembla virtualment infinit: des de les preferències i modes culturals, fins a les demandes religioses i espirituals, passant també per diferents tipus de dictàmens com l'ecologia o el cosmopolitisme. En aquest sentit, són molt descriptives del nostre context les paraules d'Edgar Morin: "[l]as sociedades modernas son policulturales. Centros culturales de naturalizas distintas están en actividad: la (o las) religión, el Estado nación, la tradición de la humanidad afrontan o conjugan sus morales, sus mitos, sus modelos en el seno de la escuela y fuera de ella". Citat a Michel Maffesoli, *El tiempo de las tribus. El ocaso del individualismo en las sociedades posmodernas*, Siglo XXI, Buenos Aires, p. 5. Per motius d'espai i amb la fi de delimitar amb un cert criteri l'objecte d'estudi no podem aprofundir sobre aquest punt.

l'estat espanyol s'ha ramificat fins a penetrar a sectors d'opinió (i població) abans indiferents a aquest tema.¹⁴⁶ En un període relativament breu de temps, en els mitjans de comunicació i en els nuclis i contorns de les diverses *intelligentsias* s'ha passat de discutir sobre l'encaix de Catalunya a Espanya a si Catalunya és, ha de o pot ser independent. Aquest desplaçament en el *trope* de discussió assenyala alguna cosa més significativa: un moment intens i turbulent de resignificació política on tant les tensions i temors profundament reprimits junt amb les expectatives i desitjos repetidament expressats conflueixen i afecten els relats sobre la identitat i la ciutadania. En aquest apartat, abordarem dos discursos sobre això ben diferenciats i, posteriorment, analitzarem com ambdós influeixen i sustenten diversos imaginaris polítics sobre la independència de Catalunya.

En primer lloc, un discurs articulat entorn de la idea, moderna, de ciutadania nacional. L'esmentat discurs apareix, a Catalunya, desdoblant en dos sentiments de pertinença que tendeixen a contraposar-se: un espanyolista, i un altre, catalanista. Mentre que el segon s'expressa i articula al voltant de la cultura catalana (fonamentalment, la llengua, encara que, també com vam veure, l'adscripció al territori a través dels llaços de parentiu i la pertinença de generacions juguen un paper gens menyspreable en el sentiment de catalanitat); el primer s'expressa i articula per contorns més difusos, des del punt de vista cultural, tot i que molt concret en termes polítics: compta amb una estructura estatal que tendeix a dotar-lo de legitimitat i, segons es va expressar en algunes entrevistes, de "*realisme*". Encara que aparegui desdoblant en dos sentiments de pertinença nacional diferents, aquest discurs és profundament estatalista en ambdós casos. En el cas del discurs nacionalista català, l'estatalitat pròpia és enyorada per defecte: expressions i conceptes com el de *nacions sense estat*¹⁴⁷ amb prou feines sí apareixen encara en boca dels ciutadans "normals i corrents" catalanistes però –ja que tendeixen a considerar la nació com a matriu i origen de l'Estat i no a la inversa– el terreny ja sembla adobat (des del punt de vista discursiu i ideològic) per a la seva consecució.

¹⁴⁶ Segons dades del Baròmetre d'Opinió Pública (BOP), elaborat pel CEO, a la pregunta sobre què és el que hauria de ser Catalunya (una regió d'Espanya, una comunitat autònoma, un estat dins d'una Espanya federal o un estat independent); al gener de 2010 un 19,4% s'identificava amb l'opció favorable a la independència. A l'octubre de 2012 la mateixa opció de resposta s'havia duplicat, fregant el 44,3% de la mostra. A l'octubre de 2011, moment al qual es va concloure el treball de camp del present estudi, el 28,2% dels enquestats al BOP es declarava partidari de la independència. Pel que fa a l'anàlisi de la pregunta sobre el comportament de l'electorat en front d'un possible referèndum sobre la independència s'observa un creixement congruent amb el de la pregunta anterior. Mentre que al juny de 2011 (data en la que es va introduir per primera vegada la pregunta al qüestionari del BOP) els que optaven pel sí representaven un 42,9% de la mostra; a l'octubre de 2012 ja pujaven al 57%.

¹⁴⁷ Segons Montserrat Gibernau: "[l]l'estat és una institució política. Segons Max Weber, l'estat és 'una comunitat humana que reclama (amb èxit) el monopoli de l'ús legítim de la força física en un territori determinat'. Per nació em refereixo a un grup humà conscient de formar part de una comunitat, que comparteix una cultura comuna, vinculada a un territori clarament delimitat, que té un passat comú i un projecte compartit per al futur, i que reclama el dret de decidir sobre el seu futur polític. Aquesta definició atribueix cinc dimensions a la nació: psicològica, cultural, territorial, política i històrica. No totes les nacions tenen un estat propi i no tots els estats coexisteixen amb una nació". Les nacions sense estat serien per tant, comunitats nacionals que no van assolir a completar la construcció estatal pròpia. El avantatge d'aquesta definició és que distingeix molt bé entre nació i estat; dos termes que –tot i que empíricament tendeixen a la metonímia constant– des de el punt de vista analític és convenient separar. No obstant això, pel que fa a la definició de nació proposada per Gibernau caldria destacar algunes confusions. En primer lloc, l'ús del terme "consciència" nacional sembla equivocat. Entenem que l'autora es refereix a la "voluntat" i no pas a la consciència, concepte d'origen religiós i psicològic i fonaments molt més complexos que no poden ser tractats tan superficialment. En segon lloc, la qüestió de la cultura lligada clarament a un territori delimitat com a requisit de la nació, deixaria de banda exemples paradigmàtics de nacions sense estat al llarg de la història: el cas de la nació jueva (sobretot el judaisme de la diàspora) abans de 1948, per exemple. Per l'altra banda, una mateixa cultura o conformació ètnica podria donar lloc al sorgiment de dos nacions ben diferenciades i, en ocasions, rivals. Amèrica llatina dona alguns exemples significatius: Perú i Equador, Colòmbia i Veneçuela, per esmentar-ne dos. Montserrat Gibernau, "Nacionalisme sense Estat" a Requejo i Gagnon (eds.), *Nacions a la recerca de reconeixement. Catalunya i el Quebec davant de el seu futur*, Generalitat de Catalunya, Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació, Institut d'Estudis Autònoms, 2010, p. 101-102.

En segon lloc, un discurs, que aquí denominarem com a postnacional, vertebrat entorn d'una concepció de ciutadania que, sense negar ni menysprear els components culturals que li donen suport, intenta transcendir-los partint de diferents tipus de pactes i acords polítics. Malgrat tenir un fort ancoratge en bona part dels entrevistats, aquest tipus de discurs sembla trobar-se en un punt de replegament sobre si mateix. Si bé conté algunes referències a la nació espanyola i catalana, no pot entendre's com a 'nacionalista', ni tan sols com una forma soterrada (o banal) de nacionalisme. És més, podria dir-se que aquest ideari conflueix entorn de la idea de renúncia davant qualsevol nacionalisme. Aquesta articulació discursiva ostenta una significació política tan ancorada com l'anterior, si bé sembla haver estat erosionada bàsicament per dos factors: la contracció i declivi econòmic, d'un costat, i el fet de ser un discurs que compta amb una estructura i unes referències polítiques que no estan orientades a la mobilització i a l'obtenció d'un objectiu, com sí sembla estar-ho el discurs nacionalista català. Finalment, establirem com ambdues articulacions cobren sentit i influeixen sobre els imaginaris sobre la independència.

Ciutadania nacional

Existeix una forma d'entendre a la ciutadania, i un relat que li és afí, que estén i encavalca els usos del terme nació i estat en una mateixa realitat conjunta. Encara que el terme *natio* (i *nationes*) és molt antic,¹⁴⁸ el seu ús modern, que defineix a la nació com a única i indivisible i, alhora, la metonimitza amb el significat polític del terme Estat, perdura en els nostres dies. En el llenguatge quotidià, per exemple, solem dir que es pot "nacionalitzar" al sector bancari, o a qualsevol altre de l'economia, quan el que ens estem referint és a que l'Estat comprarà i garantirà la seva titularitat. També a les facultats de Dret i de Ciències Polítiques es continua parlant de Relacions Internacionals, o del Dret Internacional Públic per referir-se a les relacions polítiques i jurídiques entre els diversos estats. Fins i tot amb el nom de Nacions Unides es designa de forma confusa a l'organisme de més alt prestigi en les relacions interestatals des de mitjans del segle vint.

Aquesta concepció de la ciutadania com a eminentment nacional té la seva arrel històrica no pas en un vincle jurídic sinó més aviat en una reivindicació de caràcter polític: van ser les revolucions contra

¹⁴⁸ Originàriament, el terme llatí *natio* designava a les comunitats d'estrangers; així als barris perifèrics de la Roma imperial es van establir les *nationes* de comerciants sirians i jueus, per exemple. A les universitats medievals, les *nationes* designaven els conjunts d'estudiants agrupats pel seu origen i que generalment tenien els seus propis gremis. Aquesta mateixa idea, segons comenta Álvarez Junco, es trasllada a l'organització dels concilis eclesiàstics que van començar a ajuntar els seus membres per la seva proximitat lingüística davant del declivi del llatí entre els bisbes estatals. Tot i que, posteriorment, les guerres de religió culminen amb la formulació política de Luter "*cuius regio, eius religio*" (la religió és de qui governa), aquestes identitats nacionals mai no van coincidir plenament amb les fronteres polítiques establertes per les diverses sobiranes estatals. Des de un punt de vista estrictament històric, no seria correcte parlar d'identitat o consciència nacional fins a les revolucions anti-absolutistes dels segle divuit, car que no va ser fins aquell moment que es va elaborar una teoria de la sobirania basada en la identitat col·lectiva. Sobre aquest punt, vegeu: José Álvarez Junco, Justo Beramendi i Ferran Requejo, *El nombre de la cosa. Debate sobre el término nación y otros conceptos relacionados*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2005.

les monarquies absolutistes d'Europa, a partir del segle disset i divuit, les que van inaugurar un procés d'equiparació política, jurídica i territorial entre (un) Estat i (una) nació.¹⁴⁹ Que aquest procés es fes de manera homogènia i totalitzadora, que tenen res o molt poc a veure amb la democràcia, no anul·la la relació que, almenys des de la Revolució Francesa, se sol establir entre la nació política com a inclusiva respecte de tots els seus ciutadans i un procés d'ampliació de ciutadania que és en si mateix requisit, però no garantia, de democràcia.¹⁵⁰ És per això que l'Estat nació, en la seva formulació teòrica moderna, comporta components profundament inclusius i, alhora, opressius; democràtics, d'un costat, i totalitaris, de l'altre.¹⁵¹ És per això que, des d'aquesta perspectiva, la diversitat política i cultural intraestatal és habitualment interpretada com a una amenaça a la integritat de l'Estat, o com a mínim, un símptoma de debilitat. Aquesta percepció està íntimament vinculada, des d'un punt de vista històric, a l'absorció de sobirania que adopten, durant la modernitat, els estats-nació europeus. La sobirania de cadascun dels estats, entesa en aquest marc, desplega inquietants connotacions en l'atmosfera política: bel·ligerants, d'un costat, i competitives (entre els propis estats), de l'altre.¹⁵² No seria exagerat dir que, com a factor ambiental o atmosfèric, aquesta concepció de la vida pública continua tenyint les percepcions ciutadanes; en el fons, en això mateix rau la seva vigència. Com en comentava un dels entrevistats amb referència als himnes nacionals:

Imagino que deu formar part de tota la tradició, suposo que deuen haver molts himnes de molts països que van una mica per aquí. Van una mica de mostrar odi a l'enemic. No ho sé. Ara se m'està acudint del que poden pensar els irlandesos davants dels britànics o dels anglesos o els mateixos escocesos dels anglesos. Igual va una mica dins d'aquesta tradició d'himnes amb ca-

¹⁴⁹ Vegeu Liah Greenfeld, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Harvard University Press, Cambridge, 1993, *passim*. Existeix versió en català: *Nacionalisme i Modernitat, Afers*, Catarroja, 1999.

¹⁵⁰ Com comenta Álvarez Junco, "las élites intelectuales y políticas que iban construyendo esas identidades no tenían la intención de construir una estructura política propia, a diferencia de las élites nacionalistas posteriores. Pero la Revolución Francesa hizo cambiar de la noche a la mañana el significado de los términos: el día de su inauguración, los Estados Generales todavía representantes del "peuple des nations Françaises"; pocos meses más tarde, las naciones habían pasado a ser sólo una, la francesa, que incluía a todos los ciudadanos del nuevo Estado, mientras el término "peuple" quedaba reservado para las clases más bajas". Álvarez Junco, Beramendi i Requejo, *El nombre de la cosa. Debate sobre el término nación y otros conceptos relacionados*, p. 18-19.

¹⁵¹ Gibernau argumenta que "l'Estat té una forta tendència a absorbir funcions i es resisteix a delegar el control sobre tasques que considera part integral de la seva sobirania. De fet, l'argument a favor de la centralització política es troba íntimament connectat amb la idea d'una sobirania nacional interpretada com un control absolut sobre totes les matèries que concerneixen els aspectes socials, polítics i econòmics de la vida dels seus ciutadans". Montserrat Gibernau, *Per un catalanisme cosmopolita*, Angle Editorial, Barcelona, 2009, p. 17.

¹⁵² Segons l'enfocament *realista*, en el sistema de les relacions internacionals que la Modernitat inaugura, als agents estatals els toca el rol de 'màxim decisors'. Vegeu, per exemple, A. W. Porte, *Europe between the Superpowers*, Yale University Press, New Haven, 1979, *passim*. Això vol dir que cadascú dels Estats, en teoria, no reconeixen més autoritat que el seu propi poder nu: les seves 'capabilities' materials. En aquest marc, els estats veïns, estan sempre sota sospita: o bé només poden ser aliats efímers, o, encara pitjor, podrien convertir-se en futurs invasors. D'això parlen els especialistes en relacions internacionals quan esmenten el "pluralisme inestable i altament competitiu" entre els estats. Òbviament que les ansietats que això comporta poden mitigar-se de distintes formes: sortides institucionals, comercials i militars *supraestats* com la Unió Europea o l'OTAN exemplifiquen fins a quin punt la bel·ligerància interestatal és constitutiva (i no pas una conseqüència desagradable) del sistema. Hi ha, per cert, autors que postulen que el nucli dur (i la seva *raison d'être*) de les doctrines nacionalistes seria precisament això: la doctrina geopolítica de la unitat patròtica i de la resistència marcial davant una possible invasió estrangera. Sobre aquest punt, vegeu: Erica Benner, "Is There a Core National Doctrine?": *Nations and Nationalism*, vol. 7 núm. 2 (2001), p. 155-174 i Silvina Vázquez, *Identidad y reconocimiento: los espacios públicos interiores del nacionalismo y del republicanismo*, p. 62-68.

*racterístiques reivindicatives i bèl·liques. De dir, som el que som perquè hem donat una puntada de peu al veí que m'estava amargant la vida*¹⁵³.

Aquest marc teòric ajuda d'alguna forma a comprendre i interpretar com se significa aquest discurs nacional-estatalista, ara sí, des de la perspectiva dels ciutadans clarament identificats amb la nació catalana o espanyola. Dos elements són rellevants a l'hora de constatar la primacia d'aquest esquema nacional-estatal en la mentalitat dels ciutadans:

- 1) La tendència del ciutadà a projectar-se de forma narcisista primer sobre la nació (un argument del tipus: "*la nació són els que són com jo o se m'assemblen, de manera que el que a mi em convé li convé a la nació en el seu conjunt*"), i simultàniament, projectar la nació, així imaginada, sobre el conjunt de l'Estat.
- 2) La percepció que és l'Estat l'únic garant i protector del grup nacional; pel que resulta imperiós aconseguir, mantenir o aspirar al control per part de l'endogrup, sinó absolut almenys hegemònic, d'aquest i de les seves institucions.

Naturalment, aquests elements discursius no emergeixen com una formulació teòrica explícita en boca dels entrevistats. No obstant això, en recopilar diversos i suggestius fragments de les entrevistes és factible reconstruir aquestes idees. Per exemple, la tendència del ciutadà a projectar-se ell mateix sobre la nació, per transferir aquesta evocació de la nació sobre l'estructura estatal, s'aprecia en algunes de les respostes dels entrevistats quan comenten sobre les possibilitats d'obtenir, per a Catalunya, un règim de concert econòmic similar al del País Basc:

*... [Q]ue no tinguéssim aquella sensació de que ens pispem cada any entre quinze mil i vint mil milions d'euros de Catalunya que van a passar a altres regions d'Espanya i que et trobes, per exemple, que tots els escolars de Extremadura tenen un ordinador que els hi ha pagat la comunitat i en canvi aquí encara estem que ha de pagar la meitat la Generalitat i paga l'altre meitat els pares de l'alumne en qüestió...*¹⁵⁴

*[Q]uan la gent diu el pacto fiscal, que està ara tan de moda...pues pacto fiscal sí, però jo demano que em donin el PIB meu, perquè si no a la meva terra [es refereix a un altre Comunitat Autònoma] no hi haurà mai un AVE, no hi haurà mai una carretera bona, no hi haurà mai un hospital, no hi haurà mai un col·legi com Deu mana o no hi haurà mai un Casal d'Avis com n'hi ha aquí, no? ... Perquè no tributen els territoris, tributen les persones!*¹⁵⁵

Resulta una obvietat dir que quan la lleialtat nacional és catalana, el que s'imagina com a convenient es produeix i es queda a Catalunya. Igualment succeeix si els sentiments de lleialtat són espanyols: es distribueixen i solidaritzen amb Espanya. Quan s'evoca la nació des d'aquest prisma, cadascú parlarà, conscientment o inconscientment, des de la seva, i –segons interressi elaborar l'argument– la nació pròpia estarà situada generalment a la part creditora. Però el que interessa assenyalar és

¹⁵³ Home, 50 anys, va néixer a l'Aragó i viu a Barcelona, treballa com a mestre d'escola.

¹⁵⁴ Home, 65 anys, va néixer i viu a Barcelona, periodista esportiu, enguany està jubilat.

¹⁵⁵ Home, 58 anys, va néixer a Extremadura, membre d'una associació cultural regional, viu a Barcelona.

que, com en la història shakesperiana de Montescos i Capuletos, la lleialtat identitària és sempre una, indivisible i incontaminada: dins del marc ontològic que la modernitat estableix, compatibilitzar-ne una amb una altra resulta pràcticament impossible. I és per això que, des d'aquesta perspectiva, resulta tan controvertit reconèixer el caràcter (però sobre tot *l'estatus*) de nació dels altres, sobretot, quan l'Estat és compartit:

*Espanya, a veure, un va dir que era una nació de nacions, però jo no ho veig així. Espanya és una nació de regions, que no és el mateix.*¹⁵⁶

*És a dir, per a mi, Madrid és Espanya. Castella és Castella. O els castellanoparlants són els castellanoparlants... o els de cultura castellana són els de cultura castellana... tenen els seus trets, però estan aquí dins... És a dir, com que és un Estat [Espanya] que s'ha fet així: "Venga, per conquesta els agafem a tots!" Per a mi, Espanya representa això, el haver-los agafat a tots, tots junts, ja està... O sigui, si fóssim Catalunya dins de Castella et diria és que no vull saber res dels castellans... És a dir, per a mi, Madrid és Espanya...*¹⁵⁷

Entrevistadora (1): ¿Tú crees que Cataluña es una nación?

Entrevistada (2): Yo sabía que eso iba a dar problemas desde el principio cuando dijeron que la aceptaban, y yo lo dije en una mesa llena de catalanes y se me pusieron atacados.

(1): ¿Qué les dijiste?

(2): Les dije: no puede ser una nación, esa palabra está mal empleada. ¡Buah! Me tragaron. Y cuando años después...

(1): ¿Por qué dijiste que no puede ser una nación?

*(2): Porque una nación es un país, y Cataluña es una región como el País Vasco o igual que Galicia. Es un problema interno de aquí, que los vascos quieren ser independientes, los gallegos quieren ser independientes y al final lo único que va a quedar va a ser Madrid. Que tú tengas las ganas de que se use la palabra nación no quiere decir que te tengas que ofuscar con eso. No es una nación. No puedes poner tan a la ligera en un texto legislativo...*¹⁵⁸

Com queda expressat quan s'analitzen conjuntament aquests literals, el conflicte intraestatal està servit a l'interior de l'Estat-nació concebut en la seva versió moderna essencial. Tret que el nacionalisme hegemònic aconsegueixi fer-se metonímicament amb el conjunt de l'estructura simbòlica, política i institucional de l'Estat.¹⁵⁹ Només quan, al món polític intern dels ciutadans ambdues coses, l'Estat i la nació, representen el mateix, pot dir-se que s'ha consolidat amb èxit el procés de construcció nacional-estatal. En el cas que aquí ens ocupa, això val tant per a la consolidació de la identitat nacional espanyola com per a la catalana, atès que en definitiva el reclam d'una estructura estatal pròpia i diferenciada per a Catalunya es troba íntimament vinculat a impedir que una identitat nacional

¹⁵⁶ Home, 65 anys, va néixer i viu a Barcelona, periodista esportiu, enguany està jubilat.

¹⁵⁷ Home, 26 anys, nascut al Perú, membre d'una associació castellera a Barcelona.

¹⁵⁸ Dona, 44 anys, nascuda a Veneçuela, treballa com a administrativa, va viure cinc anys a Galícia i en porta deu a Catalunya.

¹⁵⁹ Res d'extraordinari a les modernes democràcies liberals. Segons Requejo i Gagnon "sabem que el llenguatge abstracte i universalista subjacent als valors liberals de llibertat, igualtat i pluralisme, en la pràctica, ha contrastat amb *l'exclusió de determinades veus* en la regulació de les llibertats, igualtats i pluralismes concrets de les societats contemporànies. Històricament, aquest va ser el cas, per exemple, dels no propietaris, de les dones, dels indígenes, de les minories ètniques, lingüístiques, nacionals, etc." (Cursiva a l'original). Ferran Requejo i Alain-G. Gagnon, "Reptes pendents a les democràcies plurinacionals del segle XXI" a Requejo i Gagnon (eds.), *Nacions a la recerca de reconeixement. Catalunya i el Quebec davant de el seu futur*, p. 22.

absorbeixi o assimili a l'altra. El concepte de nacions sense estat transmet justament aquesta sensació: no només que la nació és una formació anterior a la de l'Estat,¹⁶⁰ sinó sobretot que sense Estat, la nació està destinada a la manca permanent o al perill d'extinció.

(2):..[É]s que aquest partit [es refereix a Ciutadans] només es dedica a titllar-nos de nazis a nosaltres i d'agafar-ho tot al peu de la lletra. Jo crec que està distorsionant la realitat, i això es transforma al carrer. Perquè, per exemple, ara a mi em donen menys ganes de parlar en castellà amb la gent. No penso canviar d'idioma estant aquí.

(1): I abans ho haguessis fet sense problema?

(2): Ho hagués fet sense adonar-me. Si és una persona que acaba d'arribar doncs sí que parles en castellà, però és que ara no vull perquè m'estan dient que la meua llengua està imposada, i és mentida. I clar, a mi aquesta sentència [es refereix a la sentència del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya] em fa tornar més radical, perquè el català sí que es pot perdre, però el castellà no perquè l'haurien de perdre no sé quants milions d'habitants al món.

(1): Per tu Catalunya clarament és una nació, oi?

(2): Sí.

(1): Ho és Espanya també?

(2): Sí, és un estat, l'estat espanyol, sí.

(1): és un estat i una nació o només un estat?

(2): és que tenim uns problemes amb la nomenclatura... Catalunya de moment és una nació sense estat i Espanya és un Estat.¹⁶¹

En un cert sentit, el pes de l'estructura estatal atorga protecció i garanties per a la reproducció identitària nacional a canvi de legitimitat, fidelitat i obediència a la conformació i configuració nacional. Això s'aprecia molt clarament, per exemple, en les respostes dels entrevistats identificats amb la nació espanyola, especialment aquells escolaritzats en èpoques prèvies a la transició o en altres països. En aquests casos, l'argument s'elabora sobre la base del "realisme"¹⁶² que confereix l'estructura estatal al caràcter nacional comunitari. Com si el que el passaport o DNI marca, o els mapes i cartografies apresos a l'escola en un moment històric, no solament descrivissin una realitat sinó que més aviat tendissin a reproduir-la:

*Ante todo, yo soy española, porque yo en el pasaporte y en el DNI tengo puesto español. Si tú vas fuera de España, que por suerte viajo bastante y conozco bastante, no puedes poner que eres catalana. Y amo Cataluña con delirio porque a mí el que me gusta es el sistema de aquí.*¹⁶³

Entrevistadora (1): Tú decías entonces que Cataluña es una región de España. ¿Por qué no sería una nación?...

Entrevistada (2): ¿Qué dice tu pasaporte? Empezando por ahí. Sin ir más lejos, cuando ganaron los de fútbol sala, no podían ser campeones mundiales porque Cataluña no aparecía en la federación. Una cosa es el sentimiento de la gente, de la región, como de la gente de Galicia o la gente de País Vasco, pero esos son problemas internos de España, del reino de España.

¹⁶⁰ Vegeu Montserrat Gibernau, "Nacionalisme sense estat", a Requejo i Gagnon (eds.), *Nacions a la recerca de reconeixement*, p. 122.

¹⁶¹ Dona, 33 anys, empleada administrativa a la funció pública autonòmica, va néixer i viu al Vallès Oriental.

¹⁶² Una jove entrevistada argumentava respecte a la hipotètica secessió d'Espanya: "no som independents, i la nostra tradició històrica no ens ha portat a ser independents. Hi ha molta gent que et diu: -mira, aquest fet històric, aquest i aquest, fan que hauríem de ser independents. Això i que tenim una cultura diferent i tal...-. Som espanyols, no ens enganyem... No som francesos, no som únicament catalans i no som potser un sentiment nacional tan fort com en altres parts d'Espanya, que ve per el sentiment que la resta d'Espanya no ens integra". Dona, 20-25 anys, aturada, nascuda a Barcelona viu a la RMB.

¹⁶³ Dona, 68 anys, nascuda a Granada, viu a Barcelona des de l'any 1950.

(1): *¿Y Por qué España, sí y Cataluña, no?*

(2): *De toda la vida, sabes que Canadá, México... ¿Entiendes? Los países.... Otra cosa es las cosas que están cambiando. Por ejemplo, ahora con el cuento de Bielorrusia y no sé qué yo creo que ahora me pones el mapa y no me entero. O el cuento de Yugoslavia. Entonces, ahora ha cambiado esa parte...*¹⁶⁴

El fet de reconèixer-se espanyol s'associa així amb advocar pel manteniment del *statu quo*, i això s'interpreta com a realisme. “*Siguem realistes, som espanyols*”,¹⁶⁵ sostenia una jove entrevistada. El patriotisme liberal o constitucionalista del que tant es va parlar a l'acadèmia i del que s'escolten algunes veus en la resta d'Espanya,¹⁶⁶ està significativament absent del discurs nacional espanyol, a Catalunya. Qui s'identifica amb la nació espanyola s'aferma així a través del reconeixement que l'Estat fa d'ell com a persona, no com a ciutadà. D'aquí ve l'èmfasi en el document nacional d'identitat o el pasaport, documents que assenyalen el reconeixement estatal de la singularitat de l'individu. Es tracta de la realitat del poder efectiu, en aquest cas, del poder nu de l'Estat, no del respecte i amor a la llei en sentit republicà o constitucional o del desig d'exercir uns drets de ciutadania. Noti's, d'altra banda, que la construcció de ciutadania nacional catalanista no posa en dubte que és l'Estat l'últim i el millor garant del col·lectiu identitari i per tant, del ciutadà. La diferència entre les versions nacional-estatalistes de ciutadania entre el catalanisme i l'espanyolisme radica en què mentre la primera mobilitza molt eficientment el discurs en post d'un objectiu concret (la independència d'Espanya), la segona, es replega sobre les seves pròpies resistències al canvi. S'entén per què, llavors, el nacionalisme-estatal català és percebut com una força progressista, i l'altre és assenyalat com a retrògrad i, en alguns casos, fins i tot viscut amb vergonya. S'entén, però no seria suficient plantejar-ho en aquests termes. Com desenvoluparem al proper apartat el de la ciutadania nacional i estatal no és l'únic relat possible de ciutadania a Catalunya.

Ciudadans postnacionals

Dèiem que la concepció de ciutadania que circula avui no s'esgota ni pot ser reduïda exclusivament al relat que l'Estat nació va anar construint en els darrers sègles. Hi ha arguments de pes,¹⁶⁷ tant teòrics

¹⁶⁴ Dona, 44 anys, nascuda a Veneçuela, treballa com a administrativa, va viure cinc anys a Galícia i en porta deu vivint a Catalunya.

¹⁶⁵ Dona, 20-25 anys, aturada, nascuda a Barcelona, viu a la RMB.

¹⁶⁶ En el seu estudi qualitatiu sobre el nacionalisme espanyol, Helena Béjar, va recopilar mitjançant grups de discussió en quatre comunitats autònomes (Madrid, Catalunya, País Basc i Andalusia) diferents opinions de militants, simpatitzants de partits polítics d'àmbit estatal i no estatal. Alguns d'ells defineixen el sentiment de pertinença a Espanya com a nació política. Per exemple, com comentava un dels participants d'un grup a Madrid, “*España es una nación política porque así se afirma en la Constitución, en la del '78 y en las anteriores, por ejemplo en la de 1812, desde que existen naciones políticas en la revolución liberal y burguesa. Y antes de que existieran naciones políticas, España era como mínimo un Estado, una comunidad, un agente histórico...*” (*Hombre, 30 años, alto funcionario, Madrid*). Vegeu, Helena Béjar, *La dejación de España. Nacionalismo, desencanto y pertenencia*, Katz Editores, Buenos Aires i Madrid, 2008, p. 231.

¹⁶⁷ Per a autors com Danilo Zolo, per exemple, nocions com les de “sobirania popular”, “bé comú”, “participació”, “consens”, “pluralisme”, “opinió pública” semblen cada vegada més buidades de contingut. En aquest sentit, Zolo apel·la a la necessitat d'una certa reconstrucció de la teoria democràtica a partir de la crítica i revisió del concepte de democràcia representativa. Segons aquest catedràtic de Filosofia Política, l'esmentat concepte manca d'una fonamental absència de realisme, car es recolza en el conceptes més clàssics d'autonomia, racionalitat i responsabilitat moral dels ciutadans. A les modernes societats informatitzades i desbordades per les noves tecnologies i la capacitat persuasiva dels mitjans massius de comunicació, l'autonomia no és alguna cosa que es pugui donar per descomptat. Per consultar un article introductori i de qualitat sobre l'obra

com empírics, que ens permetrien adonar-nos d'alguns canvis de transcendència sobre aquest tema. El primer d'ells i més important des de la perspectiva d'aquest estudi, es relaciona amb l'existència d'un discurs ciutadà en profunda atonia amb els pressupostos de la identitat nacional. Aquesta és una dada d'envergadura, ja que el procés de crisi històrica i ideològica de l'Estat nació és cíclicament assenyalat, estudiat i relatat, almenys, des que el final de la Segona Guerra desvelés davant Europa i el món la cadena d'atrocitats que marquen el pas de l'Estat nació vuitcentista a l'Estat totalitari.¹⁶⁸ En una demolidora crítica al tradicionalisme que representa qualsevol postura política exclusivament emparada i legitimada per mitjà de la història, Jürgen Habermas diu:

[E]n cierto modo, pese a todas las bestialidades espontáneas y cuasi naturales de la historia universal, nos abandonamos siempre a esa profunda capa de solidaridad en el trato de los hombres entre sí, en el trato de los hombres 'face to face'. De esta confianza se nutrió también la incuestionada continuidad de nuestras tradiciones...La compleja preparación y la ramificada organización de ese asesinato de masas fríamente calculado, en el que estuvieron implicados cientos de miles, e indirectamente todo un pueblo, se efectuó bajo una apariencia de normalidad e incluso dependió de la normalidad de un tráfico social altamente civilizado. Lo monstruoso sucedió sin perturbar el tranquilo aliento de la vida cotidiana. Desde entonces ya no es posible una vida consciente sin desconfiar de toda continuidad que se afirme incuestionadamente y que pretenda también extraer su propia validez de ese carácter incuestionado.¹⁶⁹

En aquest sentit, la desconfiança a la qual Habermas al·ludeix, es basa en el mateix tipus de desconfiança que els seus predecessors de l'Escola de Frankfurt havien posat de manifest quan, per primera vegada a la història de la filosofia moderna, van assumir que l'aliança entre la visió específicament moderna de la racionalitat com a mitjà essencial d'administració i la bogeria que prové de la raó mateixa es poden conjugar històricament de forma tràgica. Que l'organització racional de la vida, sota els criteris dictats per l'Estat-nació en permanent competència i bel·ligerància, tenia una capacitat pel mal inaudita quan la raó esdevé instrument dels poderosos, va ser una conclusió massa òbvia però que filòsofs com Theodor Adorno, Max Horkheimer o Herbert Marcuse no es van cansar de repetir. I això mateix és el que va quedar tristament reflectit a Auschwitz: un lloc perfectament racional donada la seva eficàcia i sofisticació, i, no obstant això, un lloc completament embogidor, des de qualsevol altre punt de vista¹⁷⁰.

de Zolo, vegeu Josep Maria Felip i Sarda i Joaquín Martín Cubas, "La teoría postempirista de la democracia de Danilo Zolo: una aproximación": Revista de Estudios Políticos, núm. 84 (abril-juny de 1994), p. 287-303. Per a més detalls, vegeu Danilo Zolo, *El principato democrático. Per una teoria realística della democrazia*, Giangiacomo Feltrinelli Editore, Milà, 1992, *passim*.

¹⁶⁸ Analitzant les implicacions polítiques de les figures de l'apàtrida i els refugiats del període de postguerra, Hannah Arendt raona "el apàtrida recibió una atención y una consideración tardías cuando se le unieron en su status legal los refugiados de la postguerra que se habían visto obligados a salir de sus países por revoluciones y que fueron inmediatamente desnacionalizados por los victoriosos Gobiernos de sus respectivas patrias. A este grupo pertenecen en orden cronológico, millones de rusos, centenares de miles de armenios, miles de húngaros, centenares de millares de alemanes y más de medio millón de españoles... la desnacionalización en masa era algo totalmente nuevo e imprevisto. Presuponía una estructura estatal que, si todavía no era completamente totalitaria, al menos no toleraba oposición alguna y prefería perder a sus ciudadanos que albergar a personas con diferentes puntos de vista. Revelaba además lo que había estado oculto, a través de la Historia, de la soberanía nacional: el que las soberanías de los países vecinos podían entrar en conflicto mortal no sólo en la guerra, sino en la paz". Hannah Arendt, "La decadencia de la Nación Estado" en *Imperialismo, Los orígenes del totalitarismo*, vol.2, p. 406.

¹⁶⁹ Jürgen Habermas, *Identidades nacionales y postnacionales*, Tecnos, Madrid, 1989, pp. 113-114. Existeix versió en català: *Ciudadanía política i identitat nacional*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2005.

¹⁷⁰ Vegeu Georges Friedman, *La filosofía política de la Escuela de Frankfurt*, Fondo de Cultura Económica, México D.F., 1986, *passim*.

És cert que en cap cas, les atrocitats d'ambdues guerres i les conseqüències morals que d'elles es van desprendre van significar un minvament del poder de l'Estat com a institució política de primer ordre. Ben bé va ser el reforçament de l'Estat tant a nivell econòmic com polític, des del *New Deal* americà fins als ordenaments de l'Estat Providència (o social) europeu,¹⁷¹ el que va emergir com al nou consens de postguerra pràcticament indiscutible. Aquesta articulació de l'ordre tant *inter* com *intra*-estatal no va ser seriosament posada en qüestió sinó fins a mitjans de la dècada del setanta amb la crisi del petroli. No obstant això, paral·lelament, en l'àmbit intern dels estats nacionals, les institucions polítiques han hagut d'assumir des de llavors l'existència de creixents porcions de ciutadania reticents pel que fa a l'obediència i molt esquives a l'hora de legitimar l'ordre simbòlic tant de la nació com de l'Estat. En aquest sentit, l'oblit de les conseqüències morals de la postguerra encara perdura en formes que podríem denominar com a *fantasmàtiques*.¹⁷² Qui ho analitzi des d'una estricta perspectiva dialèctica no podrà més que assignar substantius negatius a aquest fenomen: desafecció, antisimbolisme,¹⁷³ per il·lustrar amb dos conceptes que estan de moda en la ciència política i l'antropologia. Entenem, per contra, que abans de classificar als ciutadans com *desafectats* o "*anti*" *simbòlics* i, de passada, responsabilitzar-los en exclusiva per la seva passivitat o deslleialtat deixant inqüestionat el comportament i el discurs polític de les elits, el que es dona és una profunda *crisi d'autoritat*, ramificada cap als dos extrems de les relacions de representació: les institucions governamentals, d'un costat, i, la ciutadania, de l'altre.

Des del punt de vista d'alguns ciutadans, aquesta notòria manca de sintonia amb els criteris d'una identificació nacional unívoca i maridada amb les institucions governamentals comença per qüestionar a un nivell molt profund el funcionament dels llaços d'identificació a l'interior del grup. En la perspectiva ciutadana, aquí es concentren tant les crítiques als diversos nacionalismes com als grups de diferent caire ideològic, com poden ser els partits polítics, als quals se'ls atribueix un funcionament pràcticament religiós o tribal. No hi ha distincions entre uns i uns altres, atès que són els mateixos pressupostos del *principi d'identitat* els que generen desconfiança:

¹⁷¹ Per a una anàlisi més detallada, vegeu Manuel Guitián i Joaquim Muns (directors), *La cultura de l'estabilitat i el consens de Washington*, Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona, Col·lecció Estudis i Informes, Barcelona, 1999, *passim*.

¹⁷² Emprem aquí la paraula *fantasmàtic* en el mateix sentit que és utilitzada per a la psicoanàlisi; distingint-la de la paraula *fantasmagoria*. Mentre que l'Institut d'Estudis Catalans defineix la fantasmagoria com "l'art de representar figures per mitjà d'una il·lusió òptica o com "un concepte més aparent que real"; per a la psicoanàlisi les fantasmàtiques serien aquelles representacions mentals imaginàries, eventualment, ocasionades pel temor o el desig.

¹⁷³ El fenomen de l'antisimbolisme va ser conceptualitzat per a l'antropòloga Mary Douglas. A Catalunya, les seves teories van tenir un cert ressò entre investigadors de la simbologia nacional. Segons explica Marta Rovira i Martínez: "[l]antisimbolisme representa una forma d'afrontar tant la pressió del grup com la manca de pressió del grup. La cultura catalana si es presenta com a tal, simbolitzada explícitament, és rebutjada per una part alguns sectors de la societat catalana... És possible, agafant la teoria de Douglas, que els membres de la nova esguerra catalana, les classes mitjanes amb un elevat capital cultural, vegin en els sistemes simbòlics nacionals catalanistes un referent de codi restringit, quan el codi que tenen interioritzat és el codi elaborat. Efectivament, existeix a casa nostra el rebuig als símbols com a tal, a l'ús, per exemple, de les banderes, però, per damunt de tot hi ha un rebuig aferrissat als conflictes sobre banderes...Aquest procés de rebuig al ritual també es pot observar en el catalanisme del últim franquisme... L'emotivitat i el simbolisme es busquen a través de valors universalistes: democràcia, llibertat, respecte per totes les cultures i pobles, solidaritat internacionalista...En aquest cas, podem dir que el progressiu rebuig als símbols dominants d'una dictadura van acompanyar la voluntat d'alliberar-se de qualsevol símbols". Marta Rovira i Martínez (Dir.), Enric Saura i Saula, Monsterrat Treserra i Pijoan, Jordi Solà i Ferrer, *Les representacions simbòliques de la identitat nacional. Les formes d'apropiació dels símbols polítics entre els joves*, Centre d'Estudis de Temes Contemporanis, Departament de la Vicepresidència, Generalitat de Catalunya, 2006 (?), p. 34. Veure també Mary Douglas, *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*, Routledge, Nova York, 1970, p. 1-20.

I també hi ha gent que en una etapa de la seva vida va amb aquest tipus de gent i que després ja no... i els seus gustos canvien, vull dir que no... que a vegades... Que, en realitats cada vegada més petites, veus cóm, dins de la teva realitat ja diferències... - Però si no estàs dins, tu no diferències... aquest és del Raval, aquest és de [altre barri]... saps? Però en realitat, tu vas dividint, dividint, dividint...¹⁷⁴

La divisió a la qual es refereix l'entrevistada al·ludeix a les diferències identitàries que s'estableixen a l'interior d'un mateix grup: vist des de dins de Barcelona, per exemple, un ciutadà podria distingir entre un veí de Sarrià i un altre de Nou Barris, sense massa dificultats. Però per a qui observa el conjunt de la ciutat de Barcelona *des de fora* (tant en sentit territorial com emocional) aquesta distinció es torna molt més difusa i, eventualment, arriba a desaparèixer. Així succeeix també amb les identificacions de classe, les culturals i les nacionals, segons l'entrevistada: *diferenciar l'un de l'altre pressuposa compartir alguna cosa amb aquest altre*, alguna cosa que estaria més enllà del marc identitàri. O, dit d'una altra forma, les diferències entre els individus no són tan profundes com allò que els és comú.

Fora ningú veu: "A sí... els espanyols i el catalans..." com es veu dins. Igual que tu no tens la noció de que quan estàs a França, et diuen: "Ui! els de Normandia... I els del sud de França... és que els de Normandia, no sé com els aguantem, perquè els hauríem de fer fora del país..." No ho penses, però potser és així... perquè són diferències que... o sigui... quan tu vius dins el país, veus les diferències dintre el teu país, i quan vius dintre l'àrea metropolitana, veus les diferències... els d'Hospitalet... els de Sant Boi..." ui! és que la gent de Sant Feliu...! ... és que allà tots són "cholos", que diuen a vegades...¹⁷⁵

Cal apuntar que, des de aquesta mirada, les identitats perden la seva essència, és a dir, es tornen contingents i contextuals. Ja no hi ha res que descriu o defineixi a priori el que és ser normand, català, espanyol, *cholo* o *choni*, de Sant Boi o de l'Hospitalet. És una condició que depèn de qui l'observa i, sobretot, *des d'on l'observa*. La identitat, així plantejada, no té ontologia pròpia: seria més aviat una qüestió d'enfocament. Per tant, no resulta estrany que, seguint aquesta tendència a subsumir la identitat nacional al context, s'acabi per difuminar la unitat que el grup identitàri reclama:

(1): *¿Cómo ves a los catalanes hoy en día?*

(2): *Es que no tengo una imagen unitaria de los catalanes. Son tantas tendencias y todo que no sabría definirlos.¹⁷⁶*

El discurs es defineix així no per la negació dels vincles identitàris sinó per la seva relativització. Posa de relleu que en la mesura que l'observador s'apropa o aprofundeix en l'anàlisi la tendència o "*la imatge unitaria*", en paraules de l'entrevistat, es descompon o es torna cada vegada més difusa. I a aquesta dificultat caldria afegir la desconfiança que generen els grups de pertinença i els sentiments que comporten:

¹⁷⁴ Dona, 20-25 anys, aturada, va néixer a Barcelona i viu a la RMB. La seva última feina va ser com a becària a un despatx d'arquitectura.

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ Home, 30 anys, aturat, va néixer a Barcelona i viu a Badalona. La seva última feina va ser com administrador de sistemes a una agència de publicitat.

(2): *Perquè aquesta gent, la gent que té por... que forma part d'un grup molt tancat... té por d'obrir-se a la resta. Tot el que li sembla bastant diferent, no en volen saber res... el primer que et dirà una "choni" serà: "pues yo no quiero hablar con esta pija!" I ells mateixos es tanquen. Tots aquests grups són una mica complicats per això.*

(1): *En la teva opinió, no és perquè siguin "chonis" o "pijos" o vingudes d'un lloc específic, si no pel fet mateix de pertànyer a un grup... es produeix el tancament...*

(2): *Sí, en molts casos és així. I a vegades, formar part d'aquest grup et ve donat per on has nascut, per quin cole has anat, pel nivell econòmic dels teus pares, per les teves ambicions vitals... perquè a vegades et quedes estancat en el teu barri i et sembla bé... si en el teu barri, els teus amics són així, s'han fet així... doncs tu ets així¹⁷⁷.*

No se me remueve nada. Yo soy una persona que ha nacido en Granada, ha vivido en Galicia, ha vivido en Cataluña. Quiero decir, que por desgracia no tengo el sentido de pueblo, no lo tengo. De pertenencia. Para mí todo es un todo. Entonces no se me revuelve. Ni se me removería si viera el andaluz o el gallego. A lo mejor el gallego sí, porque tengo mis recuerdos, aprendí la lengua de allí, no sé... Pero puede ser un poco por añoranza y nada más. Pero quiero decir que a mí no me excita este Cant dels Segadors, es muy bonito pero... me parece muy metido a martillo.¹⁷⁸

L'expressió pública de sentiments col·lectius, com per exemple l'afirmació de qualsevol simbologia nacional, és observada amb recel i desconfiança per aquests ciutadans. No es tractaria solament de no ressonar amb un sentiment de pertinença en concret, sinó sobretot de la cautela que aixeca la manifestació pública d'aquestes emocions, per la seva potència i capacitat d'arrossegament. Pels que no s'identifiquen amb el símbol que s'exhibeix, sobrevenen temors sobre la vulnerabilitat de la condició humana. Fins i tot per a alguns dels ciutadans que sí s'identifiquen amb ells, el seu desplegament a l'espai públic resulta incòmode, donades les reaccions que provoquen:

Yo soy cero nacionalista. Yo creo que el producto de haber crecido con el conflicto Catalunya-España hace que el sentimiento que me salga primero es: no me gusta el nacionalismo. Porque el elemento emotivo del nacionalismo hace que seas muy vulnerable, entonces no me gusta ser vulnerable... igual por esa arrogancia propia, pues no quiero ser nacionalista.¹⁷⁹

Crec que reflexa el sentiment d'aquí [es refereix a Els Segadors]... no som eufòrics, com són els americans que toquen l'himne a tota hora i treuen les banderes al portal de casa seva. Aquí qui més i qui menys té una senyera, però la guarden i la treuen el 11 de setembre si hi ha algun aconeteixement (sic)... és mes íntim... A mi aquestes exhibicions patriotes tampoc m'agraden. Hi ha que (sic) respectar però no sé... tampoc no cal recarregar, com la famosa bandera que va fer l'Aznar de 2 metres... Hi ha gent que això ho troba normal però, bueno, molt bé que la posi,... però, no. Hi ha coses com els sentiments que s'han de guardar per la intimitat. Hi ha moments determinats però [que caldria] no fer ús de la bandera per agredir l'altre ni l'himne per agredir l'altre.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Dona, 20-25 anys, aturada, va néixer a Barcelona i viu a la RMB. La seva última feina va ser com a becària a un despatx d'arquitectura.

¹⁷⁸ Home, 65 anys, nascut a Granada, va viure part de la seva infantessa i jovent a Galícia i París. Resideix de forma permanent a Barcelona des dels 17 anys. Enguany està jubilat, la seva última feina va ser com director comercial d'una fàbrica de pintures.

¹⁷⁹ Home, 23 anys, empleat d'una cadena de grans magatzems, va néixer i viu a Barcelona.

¹⁸⁰ Home 67 anys, jubilat, va néixer i viu a Barcelona.

Com es pot apreciar, l'associació entre els símbols nacionals i l'agressió cap a l'altre té ressonàncies profundes entre aquests entrevistats. Com sostenia un d'ells en comentar una de les estrofes d'Els Segadors: “una cosa és sentir-es molt català, sentir-es que formes part d'una nació, però jo no vull que tremoli ningú”.¹⁸¹ Aquest tipus de discurs tendeix a interpretar el llenguatge de la nació en clau estrictament emotiva i, també, a deslligar el component polític del sentimental. En aquest sentit, és com si l'argument reconegués la importància de l'emotivitat en la configuració de la nació però li traigués a això tota la seva transcendència política. De fet, es tendeix a argumentar d'una forma molt diferent: és justament la política la que serveix com a eina per a la convivència i la que pot transcendir les variades emocions que recorren el cos polític. Per aquest motiu, el significat del terme *país* és entès com a polític, mentre que el concepte nació és interpretat des d'una vessant més emocional:

(2): *El concepto de nación no es político; país, sí. Es como cuando aprendes en geografía la geografía descriptiva, la geografía física con sus accidentes geográficos y su geografía política y estudias los países, las capitales, las demarcaciones políticas. Nación no es una demarcación política. No tiene unas fronteras definidas. Va más con la identidad de cómo se siente cada uno.*

(1): *¿Es un sentimiento?*

(2): *Exacto. El país sí, el país tiene unas fronteras. Por eso, cuando me preguntabas antes sobre país, te he preguntado que qué país...¹⁸²*

En deslligar l'element polític (concretat com a país) de l'emotiu (com el sentiment de pertinença amb el qual s'associa la nació), aquest tipus de discurs és consistent amb l'exaltació de la pluralitat com a valor polític seminal. Des d'aquesta perspectiva, les apel·lacions a la unitat identitària, sigui nacional, partidista, ètnica o biològica, desperten nombroses precaucions que tenen la seva correlació en tota una sèrie d'actituds polítiques.

Per començar, es tendeix a interpretar l'escenificació del conflicte identitària a l'espai públic com una mera lluita de competència entre elits polítiques que manipulen en benefici propi les lleialtats i pertinençes nacionals. Així entès, el discurs nacional, sigui espanyolista o catalanista és interpretat com una orquestració des de les elits que tendeix a encobrir el conflicte “real” a l'interior de la societat, que no seria un altre, des d'aquesta perspectiva, que l'econòmic o de classe:

El nacionalismo siempre está dirigido, eso está claro, siempre. Se practica desde las escuelas. Los veo, estoy dentro, no es un “me han dicho”, no, lo veo... Ahora que se está hablando tanto de la enseñanza, que está todo el sector de la enseñanza revolucionado... Aquí se ha quitado la sexta hora, el profesorado se le ha ampliado una hora más, se le ha quitado un 5% de su sueldo, probablemente se le quite otro 5% e incluso va a tener que cubrir horas de vacantes que no están haciendo. O sea, a la escuela pública se la están cargando y nadie ha hecho nada. Ahora bien, ha salido la sentencia sobre la normalización lingüística en la escuela, sobre el uso del castellano en la escuela y yo mi correo lo tengo invadido sobre llamamiento a la defen-

¹⁸¹ Home, 50 anys, va néixer i viu a Barcelona, treballa com a mestre d'escola.

¹⁸² Dona, 41 anys, nascuda a Madrid, mestra de primària, viu a Barcelona.

*sa de la normalización lingüística en catalán... O sea, no me toquéis el tema de la lengua, eso sí, ponerme más horas de trabajo, quitarme sueldo, que eso no pasa nada.*¹⁸³

*Y aquí todo el día están hablando de política de conflictos, problemas donde no hay, allí no se habla de política en los bares, en la calle. Y aquí están obsesionados algunos. Historias que se inventan, para distraer a la gente de la crisis... Es que creo que antes que la identidad hay cosas más urgentes. No digo que la identidad no sea urgente. Pero sí que creo que el nivel de paro en el que estamos es alucinante. Es decir, creo que hay cosas mucho más importantes que el decir "yo soy catalán" o "yo soy vasco". Antes hay que solucionar varias cosas antes de... para mí eso es secundario*¹⁸⁴.

*Tanto Carod Rovira como Alberto Fernández tienen un discurso de contenido diferente, pero la forma que utilizan me parece muy similar, es decir, el hecho de... yo recuerdo a Carod Rovira metiendo unos gritos allí... 'y es que nos oprimen' y 'es que...' no sé qué... alimentando mucho la discordia, creando mucho mal rollo entre la gente, que realmente si dejaran de hacer eso, igual la gente se suavizaría mucho más. Estoy muy contento, porque este año, por ejemplo, con el tema de los indignados, sí que he visto que han dejado un poco el conflicto nacional a un lado y han aunado fuerzas. Conozco varia gente que colaboró y sé que había total comunicación con el resto de España para muchas cosas. Pienso, mira, esta generación... igual... que decían mucho: la generación ni-ni, la generación dormida... pues mira, se movilizaron y además dejaron un poquito de lado el conflicto que hay entre una ciudad y otra... el hecho de salir en la foto, de que Barcelona sea más importante que Madrid, que Madrid sea más... ¡no! Lo importante era que el mensaje se escuchara*¹⁸⁵.

Molt del que se significa políticament a través d'aquest discurs es relaciona amb un profund esgotament respecte als esquemes clàssics de la participació que tendeixen a llegir el compromís polític només com una qüestió de mobilització de voluntats en un sentit o un altre. Això comporta una dosi ingent de desconfiança cap als al·legats i les crides cap a la mobilització identitària, sobretot si vénen des d'institucions intensament qüestionades, com, per exemple, els partits polítics:

*Nosaltres els catalans, que som treballadors, però en veritat jo considero que som uns superbs i que anem de treballador humil, però per dins no hi ha res de treballador humil, saps? És com una mica fals... Tot això políticament cadascú ven fum per als seus interessos. A nivell de partits polítics, tothom, tothom, tothom... o sigui, un d'Esquerra Republicana et vendrà independència, un de Convergència ho dirà en petit comitè, però sap que s'han de dir altres coses, el PP et vendrà anticatalanisme... cadascú ven la seva fum, després cadascú fa el que li convé pels seus interessos, no crec que actuïn tant i tant naturalment... I jo que sé,... suposo que jo tinc bastant mala imatge dels polítics, és això...i no veig que res m'acabi de representar... Sí, és que és això et venen coses d'identitat catalana o de la nostra cultura, el que sigui... però no te les creus...*¹⁸⁶

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ Home, 34 anys, va néixer i viu a Santa Coloma de Gramanet, treballa com a operari de brigada per a l'administració municipal.

¹⁸⁵ Home, 23 anys, empleat d'una cadena de grans magatzems, va néixer i viu a Barcelona.

¹⁸⁶ Home, 26 anys, nascut al Perú, membre d'una associació castellera a Barcelona.

“Vendre fum”, “vendre independència” o “vendre anticatalanisme” són expressions metafòriques que denoten fins a quin punt l'equiparació de la política amb les tècniques del *marketing* i la propaganda han lesionat la pròpia capacitat dels actors polítics per transmetre un missatge creïble a la ciutadania. A força de tractar a l'elector com a un consumidor o comprador i al vot com a una simple transacció econòmica, el ciutadà queda desproveït d'elements que li permetin donar sentit a la participació política, almenys al tipus de participació que pretenen canalitzar els partits polítics. Qüestions que requereixen sensibilitat i d'una perícia exquisida –com les relatives al conflicte identitari– tal i com les transmeten els partits són descodificades per aquests ciutadans com una batalla d'interessos de la qual, per molt catalans o espanyols que se sentin, no volen formar-ne part. No “compren” als partits les “coses d'identitat catalana o de la nostra cultura”. No “comprar” com a una forma de protestar silenciosament, com a una forma d'advertir a qui pugui escoltar que en qüestions d'identitat l'autoritat no és el mateix que el poder.

Els imaginaris de la independència

En un dels estudis possiblement més citats sobre els processos de construcció nacional durant la modernitat, Benedict Anderson s'arrisca a donar una definició de la nació en els següents termes:

*In an anthropological spirit, then, I propose the following definition of the nation: it is an imagined political community...and imagined both inherently limited and sovereign*¹⁸⁷.

Segurament la clau de l'èxit d'aquesta breu definició rau en la importància que en ella cobra l'aspecte de construcció, interpretació i subjectivitat que la sosté, així com també en la seva naturalesa política, donada pels termes: limitada i sobirana. Segons Anderson la nació és una comunitat política, però no una qualsevol, sinó una que també pertany a l'ordre imaginat. Amb aquesta al·lusió a la imaginació, l'autor no està menyspreant ni suggerint cap falsedat en la concreció del terme nació.¹⁸⁸ La nació pertanyeria a l'àmbit de la imaginació perquè els seus membres mai no coneixeran en persona, *ni tan sols d'oïda*, tots els seus camarades connacionals, però encara així en les seves ments prevaldrà una

¹⁸⁷ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and the Spread of Nationalism*. Revised Edition, Verso, Londres i Nova York, 1991, p. 5ss. Existeix versió en català: Benedict Anderson, *Comunitats imaginades*, Editorial Afers, Catarroja, 2005.

¹⁸⁸ En aquest punt Anderson discrepa profundament amb les posicions més ortodoxes dintre la corrent dels modernistes. Sobretot s'allunya d'Ernest Gellner, qui tendeix a interpretar el component imaginat de la nació com a fabricació interessada i falsedat. La posició gellneriana, sintetitzada en la seva màxima “*Nationalism is not the awakening of self-consciousness: it invents nations where they do not exist*”, difereix seriosament del sentit creatiu que Anderson atorga al poder de la imaginació en la construcció i l'establiment de l'ordre polític.

determinada imatge de comunió i fusió amb ells. La nació és també una comunitat imaginada, en el sentit que a partir d'ella solen establir-se límits i fronteres, que si bé poden ser elàstics i permeables, redueixen el criteri de pertinença a la nació mitjançant l'adscripció a un o diversos trets diferencials. Com eloqüentment observa Anderson, "*no nation imaginis itself coterminous with mankind*".¹⁸⁹ És així com el concepte de nació es fa efectiu a partir d'una certa estimulació de la imaginació, establint límits que, a diferència de l'Estat, no tenen perquè ser territorials o temporals i, simultàniament, assenyalant un tipus de relació amb tots aquells individus que es troben fora o més enllà d'aquest límit. En el discurs nacional això s'estableix de forma típica en els usos de les expressions "nosaltres" i "ells".¹⁹⁰

I, en última instància segons la definició d'Anderson, la nació tendeix a ser imaginada com a sobirana. Amb això, l'autor destaca la relació del concepte amb la Il·lustració i les revolucions posteriors a la Reforma Protestant dels segles disset i divuit i, també, amb els processos de guerres per la independència i l'emancipació política al continent americà durant el dinou. Aquest caràcter secularitzador dels atributs de sobirania nacional emergeix com una legitimitat alternativa davant la crisi d'autoritat de l'ordre tradicional, organitzat jeràrquicament per dinasties, la justificació política del qual era, en darrer terme, d'origen religiós o diví. La mesura i emblema d'aquesta noció de sobirania, tanmateix, ja havia estat concretada abans per l'Estat sobirà nascut dels acords de Westfalia¹⁹¹ i no tant per la nació. L'Estat-nació modern, i les seves ànsies sobiranes inexhaustes, serà des de llavors *el container* conceptual que allotjarà forces de tot tipus: *capabilities* materials així com també recursos i substàncies molt més sofisticades de tipus ideogràfic o cultural. Un *container* conceptual que, com veurem a continuació, és projectat i introjectat també des dels marcs mentals o idiosincràtics de la ciutadania. El debat sobre la independència de Catalunya se significa justament a partir, d'una banda, de la crisi per la qual transita el concepte modern de sobirania i les seves posteriors resignificacions¹⁹² i, per l'altra, en funció de les resistències i adhesions que promou el joc de les identificacions nacionals -catalana i espanyola- entre els ciutadans.

¹⁸⁹ Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and the Spread of Nationalism*. Revised Edition, p. 5-7.

¹⁹⁰ "Much nationalistic rhetoric encourages citizens to differentiate their own nation states and their way of life. Such a distinction is individious. One's own nation is compared favorably with other nation states in moral or aesthetic terms. Nationalism depends on people operating through binary divisions. It encourages people to think in terms of us and them". Gerard McCabe, "Imagining Community", *New Blackfriars*, 93 (2012), 562–571. doi: 10.1111/j.1741-2005.2010.01368.x.

¹⁹¹ Resulta ingent la quantitat de bibliografia en torn a si està o no en crisi la estructura de l'Estat westfalià –com a marc polític i jurídic que es va fundar a partir dels acords de 1648 entre les principals potències europees que havien participat de la Guerra dels Trenta Anys- i amb això, l'Estat-nació modern més o menys tal i com el coneixem als nostres dies. Sintetitzant molt l'Estat que va néixer de Westfalia és el que pretén plena sobirania sobre les qüestions domèstiques (per això el principi de territorialitat i no ingerència d'altres Estats en temes interiors). D'aquest marc de sobirania estatals en competició es desprèn una teoria i una pràctica, possiblement hegemònica a l'àmbit de les relacions internacionals (vegeu nota núm. 154 op. supra). Per motius d'espai seria impossible referir aquí els múltiples inconvenients que arrossega aquesta visió de l'Estat com a *Hegemon*. Pel que fa a aquest estudi, ens interessa destacar un aspecte crucial d'aquesta crisi: el relacionat amb les cessions i reconfiguracions de sobirania que es troben implícits en l'obertura del debat de la independència de Catalunya.

¹⁹² La creació de múltiples espais de co-decisó i integració internacionals i interregionals als àmbits polítics, jurídics i econòmics a partir de la segona meitat del segle vint han permès, en certa mesura, que la realitat política i el poder fàctic de l'Estat-nació modern sigui percebut de forma cada vegada més llunyana, com una mena d'entelèquia, per dir ho de forma agosarada. Això no vol dir que els Estats- nació hagin perdut el seu rol. Segons Jaume López, "(N)omés cal recordar que cinc dels vint-i-set membres de la Unió Europea són nous estats nascuts als anys 90 del segle passat. O que el nombre d'estats existents al món han passat de 50, a principis del segle XX, a 200 a principis del XXI. Però també cal assenyalar que avui existeixen més de 500 entitats regionals al món que sense ser estats disposen de govern i assemblees legislatives i algun tipus de sobirania, i que la mitjana dels estats és cada vegada més petita." Jaume López, "Per què un estudi sobre noves estatalitats i processos de sobirania", *Idees*, núm. 33, (2012), p.9.

La qüestió de la independència de Catalunya va anar emergint en el transcurs de les entrevistes de forma gradual i progressiva, en alguns casos, i de manera més intempestiva, en d'altres. Per al conjunt de la mostra aquesta temàtica va ser abordada en profunditat i –a la gran majoria de casos– de forma espontània, és a dir: sense gairebé haver de preguntar explícitament per ella. En les percepcions i imaginaris que la independència engendra entre els ciutadans de Catalunya es troba contingut el debat sobre els supòsits, l'abast i les limitacions del concepte de sobirania. Encara que el terme *sobirania nacional* no apareix de forma literal en les intervencions dels nostres entrevistats, molt del que diuen i callen té a veure precisament amb on resideix, per a ells, el *locus de poder* del qual emana, en última instància, la presa de decisions. Un nucli de poder que o bé resulta difícil de localitzar o bé, sobretot entre aquells més proclius a la independència, s'identifica més aviat amb Europa i les seves institucions que no pas amb Espanya:

[S]uposo que com a poble tinc ganes de deslligar-me una mica. Si a la pràctica funcionem, no crec que canviés tant i tant la cosa. És a dir, [la independència] seria més conceptual i no real. Les estructures de poder i tot això s'hi mantindrien. Simplement en comptes d'anar a Madrid, aniríem a Europa i ja està... Al final qui fica... que fan els marcs, els entorns... de comerç... ve d'Europa i no hi tant a apel·lar aquí dins, per tant... Aquí ens encarregaríem més de la nostra banda local. Suposo que és més qüestió d'identitat i de dedicar-nos més a nosaltres mateixos i deslliurar-nos de Madrid.¹⁹³

Independitzar-se d'Espanya seria, en paraules de l'entrevistat, alguna cosa "*més conceptual*" que real, donant a entendre que en l'actualitat la sobirania ja no rau en l'Estat-nació tradicional (Espanya) sinó en una entitat política de caràcter supraestatal com és Europa. No canviarien massa coses amb la independència, no implicaria una transformació de l'enquadrament socio-polític de la nació sinó més aviat una actualització, un ajustar-se millor a la realitat europea i als marcs de la globalització. La primera part del literal citat expressa certament com es produeix, des de el punt de vista ideogràfic i des de la percepció, una fragmentació i un desplaçament de la idea de sobirania des de les versions més unificades i homogènies, à *la Bodin*, cap a entitats polítiques més complexes, culturalment més heterogènies i econòmicament més potents, com és el cas de la Unió Europea. A això es refereixen principalment alguns politòlegs quan apel·len a noves estatalitats i nous processos de sobirania¹⁹⁴. Ara bé, resulta profundament significativa la segona part del literal, aquella que apel·la directament a la qüestió identitària i emotiva: emancipar-se de l'Estat matriu té que veure molt més amb deslliurar-se de "Madrid" (metonímia d'Espanya), i "*dedicar-nos més a nosaltres mateixos*", "*encarregar-nos de la nostra banda local*".

¹⁹³ Home, 26 anys, nascut al Perú, membre d'una associació castellera a Barcelona.

¹⁹⁴ Vegeu Montserrat Gibernau, "Noves estatalitats i processos de sobirania"; Jacint Jordana "La difusió política i la creació de nous estats" i Klaus-Jürgen Nagel, "Reflexions a l'entorn dels processos de sobirania", *Idees*, núm. 33, (2010), p. 194-197; 198-200 i 208-211 respectivament.

A diferència de les tesis defensades per alguns estudis recents sobre l'augment de l'independentisme a Catalunya, exclusivament realitzats a partir de metodologies d'enquesta, on s'argumenta a favor d'una certa racionalitat instrumental dels electors més enllà de la seva identitat (entesa només com emotiva i sentimental);¹⁹⁵ aquí s'observa que, quan es permet a l'entrevistat esplaïar-se lliurement i projectar els seus desitjos i temors amb espontaneïtat, la identificació nacional apareix de forma subjacent i, al cap i a la fi, és la que permet qualsevol consideració de càlcul instrumental. Dit amb altres paraules, els raonaments basats en un càlcul d'interès serien un destil·lat dels sediments emotius que conformen la personalitat de l'individu, entre els quals es troba la identificació amb la nació.

En aquest sentit, i com era previsible, les opinions sobre la secessió evidencien un important grau de polarització identitària i dues conceptualitzacions implícites diferents respecte de la sobirania. Mentre que el catalanisme dóna per descomptat i destaca aquests nous processos de sobirania, més fragmentaris i concentrats des del punt de vista territorial, l'espanyolisme continua fonamentant-se en visions de la sobirania que tenen més a veure amb les de l'Estat-nació tradicional, d'arrel moderna i westfaliana on, per exemple, el control absolut del territori i les fronteres és un element essencial. Per exemple, un dels arguments més repetits en contra de la independència de Catalunya va ser que separant-se de la resta d'Espanya, Catalunya es transformaria en un país molt petit, desprotegit, amb menys recursos i sense capacitat de resposta davant possibles agressions:

Entrevistada (2): Por ejemplo, Cataluña es una de las potencias de España en cuanto a economía, entonces si la economía que entra en Cataluña se quedase solo en Cataluña, seguramente que nos iría mejor. Pero en lo malo también nos iría peor, porque si tenemos alguna vez algún problema económico o de mil historias de política, estaríamos solos. Creo que de esta manera estamos más [protegidos]...

Entrevistadora (1): Algún problema de política, por ejemplo... ¿qué te imaginas?

(2): Es que yo la política, la verdad es que no me gusta mucho, pero yo que sé, un problema de política... Yo lo que pienso cuando te digo un problema es pues que haya un tipo de... atentado, como hubo, o algún tipo de problema... algún tipo de amenaza... Que a lo mejor si Cataluña está sola, pues igual no tiene el apoyo de Estados Unidos... como podría tenerlo España. Entonces ése es el aspecto que creo que no... En el económico, para que te voy a engañar, seguramente nos iría mejor y todos tendríamos un mejor nivel de vida, porque lo nuestro se quedaría en casa. Y no tendríamos que repartirlo con toda España. Eso sí que es verdad... pero ya te digo, lo bueno iría muy bien pero lo malo iría muy mal. Entonces prefiero que se quede como está.¹⁹⁶

Entrevistada (2): Tindria que [sic] valorar i estudiar tot el que comportaria ser independent, el que guanyariem i el que també es podria perdre. No ho tinc clar. No ho faria a la lleugera, m'ho pensaria i... No per voler ser independent no miraria ni les conseqüències que pot haver.

(1): quines conseqüències et farien plantejar que no?

(2): que som petits, tampoc coneixo [sic] tots els recursos que a lo millor traiem de la resta d'Espanya i necessitem, l'exportació, la importació. Es tindrien que mirar moltes coses, perquè

¹⁹⁵ Vegeu, per exemple, Raül Tormos i Jordi Muñoz "Identitats o càlculs instrumentals? Anàlisi dels factors explicatius del suport a la independència de Catalunya", *Centre d'Estudis d'Opinió*, col·lecció Papers de Treball (abril de 2012), <http://www.ceo.gencat.cat/ceop/AppJava/export/sites/CEOPortal/estudis/workingPapers/contingut/identitat2.pdf>.

¹⁹⁶ Dona, 24 anys, va néixer i viu a la ciutat de Barcelona, actualment estudia i la seva última feina va ser a una fàbrica.

*territorialment, Catalunya és bastant petita per ser com una nació. I això fa molt també, clar. Com menys terra, menys recursos.*¹⁹⁷

Per la seva part, el discurs favorable a l'Estat propi es nodreix de dues percepcions profusament reiterades: en primer lloc, la suavització, i, fins i tot, una certa dolçor de la idea d'independència. Aquesta atenuació dels temors que tradicionalment havien provocat l'associació entre radicalitat i independència ve en part afavorida, segons l'opinió pública, per l'acceptació dels arguments sobiranistes d'alguns referents clàssics del catalanisme polític, com podria ser el cas del President Jordi Pujol. En segon lloc, un agut distanciament i rebuig de tot allò relacionat amb Espanya. En la línia del que esmentàvem a l'apartat sobre els estereotips nacionals, Espanya és metafòritzada en el discurs independentista com un impediment, una molèstia, un fre, fins i tot com una malformació ("una gepa") que entorpeix i destorba les possibilitats de desenvolupament de Catalunya:

*Clar, això pels meus pares que no són d'extrema esquerra ni molt menys... bueno, jo tampoc ho sóc... jo ja no sé ni que sóc!! (riu). Clar, han vist fins ara que... identificaven independentisme amb Kale Borroka... Clar va sortir Jordi Pujol dient que pot ser ens ho podríem mirar... Clar, el que va dir ma mare: "ostres! Si ho diu en Jordi Pujol! Pot ser ens ho comencem a mirar!" (riu). Dic clar, és la idea, no? És aquesta la idea de perdre... un romanent de por es mantindrà en la ciutadania que té més de 50 anys, més de 40 pot ser... que són els que van viure [el franquisme]... però gent de la meua edat... res! Quina por han de tenir? Quina por hem de tenir? Som ciutadans de la Unió Europea...*¹⁹⁸

*Jo trobo que Catalunya hauria de ser un estat federat amb un concert econòmic, sabent que compta amb la seva economia i poder-la distribuir de la manera que cregui convenient el govern de torn, però sempre pensant en els seus ciutadans. És a dir, jo veig que Catalunya té un llast, està frenada per això que té darrere, que si mires geogràficament és com si tingués una enorme gepa, que és Espanya*¹⁹⁹.

També la qüestió econòmica emergeix com una de les motivacions principals que justificarien la secessió. S'hi refereixen, fins i tot, aquells que no estan segurs de què és el que farien davant d'un possible referèndum. Tanmateix, és oportú destacar que les motivacions poden ser tant conscients com inconscients. Les apel·lacions a la economia són del primer tipus; les identitàries, en canvi –si bé inconscients no per això menys imperatives–, no sempre. Com s'aprecia en els literals que es detallen més a continuació, càlculs i raonaments econòmics (cost-benefici), n'hi ha en les dues direccions: tant a favor com en contra de la independència. El que condiciona fortament el raonament és justament el factor identitari que intervé prèviament al racional i que fa que la persona se'n faci ressò amb unes fórmules de càlcul i no amb altres, per dir-ho d'alguna manera.

En el meu cas, encara que els meus pares siguin immigrants i tal, jo em sento més català que espanyol i trobo que en certa manera la resta d'Espanya ens espolia. Vull que aquests diners es quedin aquí. Estem veient, per exemple, que la sanitat catalana està cada cop més desmantellada i llegeixes després que a la resta d'Espanya, a segons quins llocs a la sanitat no hi ha

¹⁹⁷ Dona, 36 anys, va néixer i viu a Barcelona, treballa com a administrativa.

¹⁹⁸ Dona, 30-35 anys, documentalista d'una associació de suport als Centres d'Estudis d'àmbit comarcal i de promoció de la recerca científica en història, geografia, etnografia, patrimoni cultural i literatura a la província de Tarragona.

¹⁹⁹ Home, 65 anys, va néixer i viu a Barcelona, periodista esportiu, enguany està jubilat.

*cap problema i no hi ha tantes retallades. I per què hem de retallar tant aquí? Perquè se'n van molts més diners dels que entren. Aquesta és la informació que pul·lula, però potser hi ha coses aquí que ens perdem i que no sabem, m'entens el que et vull dir? Per això et dic que ens falta informació per poder tenir una opinió totalment formada. Però a priori, així de sentiment, et diria això.*²⁰⁰

*Yo es que el futuro de Cataluña lo veo muy unido al futuro de España, a pesar de todo lo que digan. Yo pienso que estamos en un momento en el que la globalización es tan grande que hoy en día el tema del separatismo me parece una cosa muy absurda, más allá del aspecto sentimental. Yo pienso que económicamente podría ser una catástrofe, cuando a lo que van es a un moneda única, que la tiene, un Gobierno único, que terminarán casi haciéndolo porque esto cada vez está peor.*²⁰¹

L'alt grau de polarització es constata també a l'hora de projectar possibles efectes i conseqüències de la independència. Esmentàvem que en el discurs secessionista hi havia la percepció que la independència no comportaria grans canvis en la vida pràctica i real de la ciutadania, sinó que simplement posaria de manifest un desplaçament de "la gestió" dels assumptes públics des de "Madrid" a Brussel·les. Hi caldria sumar, els avantatges econòmics que això comportaria i, sens dubte, la satisfacció emocional de ja no haver de renyir amb la identitat alterna (espanyola) ni amb el seu Estat central. Dèiem també que aquesta percepció se sosté gràcies a què la sobirania es veu més factible, per contra del que havia estat en la seva concepció moderna. És com si la noció de sobirania que antany s'havia correspost amb les expectatives de poders plenipotenciaris de l'Estat Absolutista, primer, i després de l'Estat-nació, baixés ara del pedestal i fos reabsorbida per la ciutadania. Es tracta d'una concepció més optimista, *light* o *instantània* del poder sobirà²⁰², per expressar-ho d'una forma senzilla.

*Sí, més que res econòmic. És que pel fet de ser un estat independent, si un espanyol visqués aquí doncs no passaria res. Igual que hi ha italians, doncs podrien haver espanyols. Vull dir, que socialment jo crec que no hauria de canviar res, seria més que res un tema econòmic. I que com a mínim, tot el que surt cap a fora que després ens arriba molt menys, doncs que com a mínim això es quedaria aquí*²⁰³.

No obstant això, l'imaginari que projecten els entrevistats els quals s'identifiquen en major o menor mesura amb Espanya respecte a les conseqüències de la independència s'allunya molt de la lleugeresa o de l'optimisme. La primera imatge que irromp entre aquests ciutadans és el temor a la coacció, a haver de desprendre's forçadament d'algunes de les seves identificacions més significatives.

²⁰⁰ Home, 41 anys, va néixer a Barcelona i viu a l' Hospitalet de Llobregat, treballa com a empleat a una caixa.

²⁰¹ Home, 65 anys, va néixer a Granada, va viure part de la seva infantesa i jovent a Galícia i París. Resideix en forma permanent a Barcelona des dels 17 anys. Actualment està jubilat, la seva última feina va ser com director comercial a una fàbrica de pintures.

²⁰² Sembla difícil deixar d'associar les consideracions econòmiques en el discurs independentista amb l'anàlisi que fa Bauman al voltant de la instantaneïtat en temps de la modernitat líquida: "[l]a elección racional de la época de la instantaneidad significa buscar gratificación evitando las consecuencias, y particularmente las responsabilidades que esas consecuencias pueden involucrar... La duración deja de ser un valor y se convierte en un defecto; lo mismo puede decirse de todo lo grande, sólido y pesado... lo que obstaculiza y restringe los movimientos. Ha terminado la época de las gigantescas plantas industriales y los cuerpos voluminosos: antes daba prueba del poder de sus dueños; hoy persiguen la derrota en el próximo round de aceleración, de modo que son una marca de impotencia... El peso y el tamaño...comparten el destino de la durabilidad. Son los peli-gros que hay que combatir o, mejor aún, evitar". Zygmunt Bauman, Modernidad líquida, Fondo de Cultura Económica, Buenos Aires, 2006, p. 137.

²⁰³ Home, 41 anys, va néixer a Barcelona i viu a l'Hospitalet de Llobregat, treballa com a empleat a una caixa.

Suggestivament, la llengua retorna aquí com al primer element d'identificació i nexa que connecta a la identitat individual amb la nacional:

(2) yo siempre le digo a [mi marido] que si esto se independiza yo me voy, yo me largo... Depende de cómo se haga y de las condiciones y depende de todo un poco. Si el devenir de la historia de Cataluña va por ahí, pues adelante. Pero si se hace coaccionando a la gente, yo no podría vivir a gusto en un sitio en el que estoy coaccionada.

(1) ¿Qué significaría que la gente estuviera coaccionada?

(2): Pues por ejemplo, tener que renegar de mi lengua y de muchas cosas. No poder vivir a gusto por ser de Madrid. Estamos todos muy estigmatizados. El catalán en Madrid y el madrileño, aquí. Por otro lado, si ocurriera tal cosa y nos fuéramos a vivir allí, [mi marido] y mi hijo tampoco estarían bien mirados. Pasaría bastante lo mismo. No es que si yo me fuera allí, a [mi marido] y a mi hijo se les acogería mejor. Si tiene que ser así porque tiene que ser así, que sea, que sea y ya está. Igual que hubo un momento de la historia en el que nos juntamos, también puede haber un momento de la historia en el que nos separemos. Pues vale. Pero que no haya coacción. Tampoco creo que se pueda borrar la lengua castellana porque aquí llevamos muchos hablando castellano. Que la lengua de aquí sea el catalán es verdad, pero es que la castellana también es de aquí. Yo creo que hay que defender las lenguas, todas. Entonces si a mí se me va a prohibir hablar el castellano de repente y tengo que dejar de ser española porque España ya no existe, esas políticas para ustedes. A la gente déjenla en paz y este es un proceso "piano piano". Este es un proceso muy lento y yo creo que no se consigue hoy por hoy. No está la cosa preparada, porque somos muchos los que vivimos aquí y no nos sentimos catalanes. Entonces, ¿qué pasa, que se nos va a echar de aquí? También se nos tiene que preguntar, ¿no? Si pasa como tiene que pasar, pues vale.

(1): ¿Te parecería mal que se haga un referéndum sobre esta cuestión?

(2): No, si desde el Gobierno central todo el mundo está de acuerdo en que se haga ese referéndum, pues adelante.²⁰⁴

(2): Pues que a nivel idiomático sí que se ha intentado que solo sea en catalán, y creo que [se] deben saber los dos idiomas. Porque mi DNI no pone Cataluña, pone España. Tengo unos derechos constitucionales a nivel de idioma. Creo que como hace tiempo no se pudo... pero ahora todo en catalán: hay un efecto rebote... Tampoco es eso, respeto pero no comparto... Debería ser todo más igualitario, en otras provincias o autonomías no hay este diálogo, porque no hay más idiomas. Teniendo esta riqueza, no lo fastidies...

(1): No sé si te estoy entendiendo bien... ¿lo que te preocuparía de una Catalunya independiente sería que no se respetan los derechos de los castellanoparlantes?

(2): No puede haber [uno] por encima [de otro], o sea... tus derechos civiles, constitucionales... no puede haber otro por encima, si a mí me rige la carta magna pues allí está regulado, otra cosa es que no se permita por lo constitucional. Pero hay que respetar las leyes, sí que hay ahora mucha polémica.²⁰⁵

D'altra banda, quan se'ls pregunta com s'imaginen una Catalunya constituïda com a estat propi, a aquests ciutadans, a més de la llengua, els preocupa de quina forma quedarien reconfigurats els seus llaços familiars. La identificació amb la nació remet, en darrer terme, als llaços primaris, tenyits sempre d'una intensa afectivitat. Metafòricament parlant, "tallar" amb Espanya significaria per a ells també trencar amb els seus primers lligams. Una cosa que es torna especialment dolorosa si existeixen vincles directes repartits entre Espanya i Catalunya:

²⁰⁴ Dona, 41 anys, nascuda a Madrid, mestra de primària, viu a Barcelona.

²⁰⁵ Home, 45 anys, va néixer a Barcelona i viu a la RMB, aturat, la seva última feina va ser com a cuiner.

Sería difícil pensar [se refiere a Catalunya como Estado independiente]... bueno, pues es que me voy de Catalunya, me voy a otro país-, para mí sería [difícil]... por educación, por lo que he estudiado, por lo que he leído... y porque he nacido en España. Claro, es que eso sería muy difícil de pensarlo, aunque fuera pensarlo. ¿Qué puede pasar?... Si pasara, ¿qué voy a hacer?... No tengo ni idea, porque mi familia de mamá, de hermanos, de papás... está en Madrid. Pero mi familia individual, personal, de matrimonio, está aquí. [Mi marido] es catalán, y también me importa mucho... (riu)... No sé qué haría. Sería un problema para mí tener que decidir, si tuviera que decidir. Igual... seguiría igual, supongo. Lo veo lejano, porque incluso ya te digo, me es difícil pensarlo. Que estoy en otro país... Estoy en España, y luego estoy en otra Comunidad Autónoma, desde luego, con su propia identidad, que es Cataluña... en la que yo intento inmiscuirme. Por respeto, y me gusta y porque soy feliz, pero no olvido mi identidad, ni olvido que soy de Madrid, que nací en Cartagena y que todos somos españoles. Esto, con todos mis respetos... sé que esto a algunas personas les dolería escuchar esto, o no lo entenderían, pido disculpas, pero es lo que pienso. Además con respeto. Yo, es que pensar que estoy en otro país... es que de momento no estoy en otro país, sigo en España. Ojalá haya un referéndum vinculante, ¡ojalá! la gente tiene que decidir y votar, ¡ojalá!²⁰⁶

Com es desprèn d'aquests últims literals, les inquietuds que el procés d'emancipació genera entre els ciutadans identificats amb la nació espanyola remeten a factors elementals de les seves vides quotidianes: lligams afectius, llengua, llibertats essencials. Cal recordar en aquest punt, el que abans assenyalàvem pel que fa a les dinàmiques d'identificació: quan l'ego d'una persona es projecta sobre diferents elements de la vida en comú (la família, la llengua, un sistema de creences, un grup d'amics, etc.), la percepció que sobre aquests elements es té cobra dimensions extraordinàries. El jo s'expandeix, per dir-ho d'alguna manera, i és com si diposités fragments del si mateix (*self*) en altres persones, en idees, símbols i/o institucions. Virtualment, qualsevol component de la realitat externa pot esdevenir en una mena de pantalla en la qual l'ego de la persona es reflecteix. Aquesta interacció entre el *món intern* i *extern* del ciutadà sobre la que es fonamenta qualsevol tipus d'identificació, no només la nacional, és la que possibilita les diferents reaccions emotives de l'individu. Si allò que es posa en joc refereix o afecta directament o indirectament a aquestes identifications, la persona sent, a un nivell tan profund que ni tan sols no passa per la consciència del jo, que és *ella mateixa* la que és interpel·lada. *Els llaços d'identificació redueixen a zero l'espai entre aquell que s'identifica i l'objecte d'identificació.* La llengua, la família, el partit o la nació, no són en aquest nivell realitats externes les quals puguem discutir o raonar "objectivament", sinó que són, en el nivell intern o "subjectiu", *la persona en si mateixa*. És la facultat interna de la imaginació del ciutadà la que permet que aquesta classe de vincles s'instaurin en el si de la comunitat política.

Temors com els que es desprenen dels literals anteriors són imaginats (en el sentit de construcció mental que Anderson atribueix als vincles identitaris nacionals), *però molt reals al món intern* del ciutadà. De les expressions d'aquells entrevistats que manifestaven certes objeccions a allò que la independència els oferiria sembla desprendre's, en una noció de sobirania molt més pesada i coactiva, que la que s'observa en el discurs independentista. És com si aquests ciutadans intuïtivament interpretessin que al cor de l'Estat no hi ha només el poder de generar i distribuir nous recursos, sinó

²⁰⁶ Dona, 45-50 anys, nascuda a Múrcia, criada a Madrid, usuària de una associació de promoció i foment de la llengua catalana, viu a la Regió Metropolitana de Barcelona.

també d'extingir o destruir els antics. Allò que en el llenguatge de Max Weber equival al legítim monopoli sobre la coacció física.²⁰⁷ Atès que l'Estat convoca forces tant destructives com creatives, la ingenuïtat no tindria lloc en aquest debat. I és per això que aquells ciutadans identificats amb Espanya però oberts a la realització d'un referèndum insisteixen en el que la consulta es pacti *també* amb l'Estat espanyol. Per a ells, legítim equival a legal:

Yo creo que sí. Yo creo que mi marido fue a votar.²⁰⁸ Mi marido es un ser independiente, y con su propia identidad. Tiene el derecho a hacerlo. Pero si se produjera de nuevo... (piensa)... pues sí, lo haría, votaría. Porque yo creo que votar es importante, decir lo que piensas es importante. No sé si sirve para algo, pero para mí sí sirve, porque yo ya lo estoy diciendo, lo estoy votando. A nivel social y político igual no sirve para nada, pero bueno, hay que decir... porque para eso es democracia... y los pueblos que siguen siendo perseguidos y no pueden hablar... pues es terrible. Por eso, por esos pueblos, yo votaría. Esta vez no he votado, pero sí lo haría de nuevo. Y desde luego, si es vinculante y la Constitución española lo permite, claro que lo haría. No sé lo que votaría... en su momento lo haré...no sé. Antes te he dicho que para mí es difícil pensar, no que no pueda hacerlo, pero si sería hoy en día difícil pensar que estoy en otro país.... No sé qué haría. Sería un problema para mí tener que decidir, si tuviera que decidir.²⁰⁹

Si s'observa el conjunt de les opinions, per tant, s'aprecia un fort contrast discursiu que va més enllà de la pluralitat que garanteixen les democràcies representatives. Com en qualsevol estructura discursiva polaritzada, la tensió que manté l'engranatge en funcionament necessita trobar canals d'expressió. Respecte al debat sobre la independència, aquests canals semblen transcórrer, ara per ara, entre la indiferència cap a les consideracions i arguments de l'altra part fins a la resignificació i l'ús diferent dels mateixos conceptes, com s'ha fet palès en el termes: nació, país i sobirania. Sembla a priori molt difícil trobar punts d'acord: de moment, en els arguments de cada una de les parts no sembla incloure's la forma que té de percebre el món l'altra. I quan es pren en consideració l'actitud de l'altre, sembla que només sigui per negar o desacreditar la seva percepció.²¹⁰ En tot cas, pensant en possibles investigacions futures, caldrà prestar atenció a la forma en què es repensin els discursos de to conci-

²⁰⁷ Aquest és un punt central i que s'endinsa com a un tema tabú en les profunditats mentals dels ciutadans. La relació entre l'Estat i la violència refereix d'alguna manera a la relació entre la comunitat i la violència original sobre la qual es construeix. Segons especula Bauman: "[s]i el principio de soberanía de los estados-nación está definitivamente desacreditado y se lo ha eliminado de los estatutos del derecho internacional, si el poder de resistencia de los estados se ha quebrado a tal punto que ya no es necesario tomarlo en cuenta en los cálculos de los poderes globales, el reemplazo del "mundo de naciones" por un orden supranacional...es sólo una de las posibilidades...Si el ataque contra la soberanía del Estado demuestra ser fatal y terminal, si el Estado pierde el monopolio de la coerción (que tanto Max Weber como Norbert Elías consideraron su rasgo más distintivo y, al mismo tiempo, el atributo sine qua non de la racionalidad moderna y del orden civilizado), esa situación no originará la suma total de la violencia, incluyendo la violencia genocida; simplemente, la violencia será "desregulada" y descenderá desde el nivel del Estado hasta el nivel (neotribal) de la comunidad". Bauman, *Modernidad líquida*, p. 204.

²⁰⁸ L'entrevistada esmenta el procés de consultes populars per la independència d'àmbit municipal no vinculant realitzades en diversos municipis catalans a partir de setembre de 2009.

²⁰⁹ *Ibidem*.

²¹⁰ Signes d'aquest tipus de polarització discursiva són expressions que es construeixen com a negació d'un argument i mitjançant l'ús de substantius o adverbis absoluts ("mai", "ningú", "tothom", "sempre", "absolutament", "sense cap mena de dubte", etc..) entre partidaris i detractors de la independència. Expressions del tipus: "aquest no és un país oprimat" (com a negació de l'argument de l'abús econòmic de l'Estat); o referències a que "ningú mai" ha estat malvist o assenyalat a Catalunya per no parlar en català, quan altres expliquen que algun punt de la seva experiència es van sentir d'aquesta manera.

liador. Fins a quin punt els ciutadans que no poden reduir el seu marc d'identificacions a un criteri d'adscripció nacional *exclusiu* serien eventualment els portadors de la clau que podria modificar el paisatge de la polarització és un interrogant que roman obert.

Bibliografia

- Adrián Lara, Laura, *Dialéctica y calvinismo en la teoría política contemporánea*, Tesis Doctoral, Facultad de Ciencias Políticas y Sociología, Universidad Complutense de Madrid, setembre de 2012.
- Álvarez Junco, José; Beramendi Justo; Requejo, Ferran, *El nombre de la cosa. Debate sobre el término nación y otros conceptos relacionados*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2005.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and the Spread of Nationalism*. Revised Edition, Verso, Londres i Nova York, 1991.
- Arendt, Hannah, *¿Qué es política?*, Paidós, Barcelona.
- Arendt, Hannah, *Los orígenes del totalitarismo*, Taurus, Madrid, 1998.
- Aristóteles, *Metafísica*, Gredos, Madrid, 2006.
- Austin, John Langshaw, *How to do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*, Oxford University Press, Clarendon, 1962.
- Bauer, Otto (1924), *La cuestión de la nacionalidad y la socialdemocracia*, Siglo XXI, México D.F., 1979.
- Bauman, Zygmunt, *Modernidad líquida*, Fondo de Cultura Económica, Buenos Aires, 2006.
- Ulrich Beck, "La cuestión de la identidad", *El País*, 11 de novembre de 2003.
- Béjar, Helena, *La dejación de España. Nacionalismo, desencanto y pertenencia*, Katz, Buenos Aires y Madrid, 2008.
- Benner, Erica, "Is There a Core National Doctrine?": *Nations and Nationalism*, vol. 7 núm. 2 (2001).
- Billig, Michael, *Banal Nationalism*, Sage, Londres, 1995.
- Bion, Wilfred, *Experiencias en grupos. Grupos e instituciones*, Paidós, Barcelona, 1980.
- Bleger, José, *Psicología de la conducta*, Paidós, Barcelona, 2003, 19a edició.
- Brubaker, Rogers, *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Butler, Judith "Soberanía y actos del habla": *Acción paralela*, núm. 4, <http://www.accpar.org/numero4/butler.htm>.
- Butler, Judith *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*, Routledge, Londres, 1995.
- Butler, Judith "Problemas de los géneros, teoría feminista y discurso psicoanalítico", a L. Nichols (ed.): *Feminismo/Posmodernismo*, Feminaria Editora, Buenos Aires, 1992.
- Chernilo, Daniel "Social theory's methodological nationalism": *European Journal of Social Theory*, núm. 9 vol. 1 (2006).
- Clua i Fainé, Montserrat "Catalanes, inmigrantes y charnegos: "raza", "cultura" y "mezcla" en el discurso nacionalista catalán": *Revista de Antropología Social*, núm. 20, (2011).
- Damásio, Antonio *El error de Descartes. La emoción, la razón y el cerebro humano*, Crítica, Barcelona, 2001.

Digester, Peter *Our Politics, Our selves? Liberalism, Identity and Harm*, Princeton University Press, New Jersey, 1995.

Douglas, Mary *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*, Routledge, Nova York, 1970.

Erlanson, D.A.; Harris, E.L. Skipper; B.L. Allen; S.D., *Doing Naturalistic Inquiry*, Sage, Londres, 1993.

Felip i Sarda, Josep Maria; Cubas, Joaquín Martín, "La teoría postempirista de la democracia de Danilo Zolo: una aproximación": *Revista de Estudios Políticos*, núm. 84 (abril-juny de 1994).

Freud, Sigmund, *El Yo y el Ello* (1923), en *Obras Completas*, vol. VIII, traducció de Luis López-Ballesteros, Biblioteca Nueva, Madrid, 1972.

Freud, Sigmund, *Psicología de las masas y análisis del Yo* (1921), en *Obras completas*, vol. VIII.

Friedman, Georges, *La filosofía política de la Escuela de Frankfurt*, Fondo de Cultura Económica, México D.F., 1986.

Frykman, Jonas, "Becoming the Perfect Swede: Modernity, Body Politics, and National Processes in the 20th Century Sweden": *Ethnos*, núm. 58, vol. 1 (1993).

Frykman, Jonas; Logfren, Orvar (eds.), *Forces of Habit: Exploring Everyday Culture*, Lund University Press, Lund, 1996.

Galimberti, Umberto, *Diccionario de Psicología*, Siglo XXI, México D.F, 2002.

Gatti, Gabriel, *Identidades débiles. Una propuesta teórica aplicada al estudio de la identidad en el País Vasco*, Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS), Madrid, 2007.

Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford, 1993.

Gibernau, Montserrat, *Per un catalanisme cosmopolita*, Angle Editorial, Barcelona, 2009.

Gibernau, Montserrat, "Nacionalisme sense Estat" en Requejo y Gagnon (eds.), *Nacions a la recerca de reconeixement. Catalunya i el Quebec davant de el seu futur*, Generalitat de Catalunya, Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació, Institut d'Estudis Autònoms, 2010.

Gibernau, Montserrat, "Noves estatalitats i processos de sobirania": *Idees*, núm. 33, (2010).

Glaser, Barney "No Preconception: The Dictum", *The Grounded Theory Review*, Volume 11, Issue 2, (2012).

Greenfeld, Liah, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Harvard University Press, Cambridge, 1993. León y Rebeca Grimberg, *Identidad y cambio*, Paidós, Barcelona, 1993.

Guitián, Manuel i Mums, Joaquim (directors), *La cultura de l'estabilitat i el consens de Washington*, Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona, Col·lecció Estudis i Informes, Barcelona, 1999.

Habermas, Jürgen, *Identidades nacionales y postnacionales*, Tecnos, Madrid, 1989.

Hall, Stuart, "¿Quién necesita "identidad"?", en Stuart Hall y Paul du Gay (coord.), *Cuestiones de identidad cultural*, Amorrortu Editores, España, 2003.

Hall, Stuart "What Is This 'Black' in Black Popular Culture?": *Social Justice* vol. 20 (1993).

Hempel, C.G. , *Filosofía de la Ciencia natural*, Alianza Editorial, traducción Alfredo Deaño, Madrid, 1983.

- Hosbawm, Eric, *Nations and Nationalism since the 1870s*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Inciarte, Fernando “La identidad del sujeto individual según Aristóteles”: *Anuario Filosófico*, núm. 26 (1993).
- Jordana, Jacint, “La difusió política i la creació de nous estats”: *Idees*, núm. 33, (2010).
- Jung, Carl Gustav, “Sincronicidad como principio de conexiones acausales” en *Obra completa* volumen 8: La dinámica de lo inconsciente, Trotta, Madrid, 2004.
- Jung, Carl Gustav, “Sobre sincronicidad” (1952) en *Obra completa* volumen 8: La dinámica de lo inconsciente, Trotta, Madrid, 2004.
- Kateb, George, *The Inner Ocean. Individualism and Democratic Culture*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1992.
- Klein, Melanie, “El duelo y su relación con los estados maniaco-depresivos” (1940) en *Obras Completas*, Paidós, Barcelona, 1988.
- Kohut, Heinz, *The Search of the Self. Selected Writings of Heinz Kohut: 1950-1978*, vol.2, International University Press, Connecticut, 1978.
- Laplanche, Jean; Pontalis, Jean Bertrand, *The Language of Psychoanalysis*, Hagarth Press, London, 1985.
- Lippman, Walter (1922), *La opinión pública*, Cuadernos de Langre, Madrid, 2003.
- López, Jaume, “Per què un estudi sobre noves estatalitats i processos de sobirania”, *Idees*, núm. 33, (2012).
- Maffesoli, Michel, *El tiempo de las tribus. El ocaso del individualismo en las sociedades posmodernas*, Siglo XXI, Buenos Aires, 2004.
- McCabe, Gerard, “Imagining Community”, *New Blackfriars*, 93 (2012), 562–571. doi: 10.1111/j.1741-2005.2010.01368.x.
- Merton, Robert K., “La profecía que se cumple a sí misma” en *Teoría y estructura sociales*, Fondo de Cultura Económica, México, 1964.
- Miller-Idriss, Cynthia; Rothenberg, Bess, “Ambivalence, pride and shame: conceptualizations of German nationhood”: *Nations and Nationalism*, 18, 1, (2012).
- Moreno, L., “Identificación dual y autonomía política: los casos de Escocia y Cataluña”: *Reis* núm. 42 (1988).
- Moriconi, Marcelo, “Retórica, Política y Administración pública”, Tesis Doctoral, Universidad Autónoma Metropolitana (UAM-Xochimilco), México, 2011.
- Morin, Edgar, *Introducción al pensamiento complejo*, Gedisa, Barcelona, 1994.
- Muñoz, Jordi, *From National Catholicism to Democratic Patriotism? An Empirical Analysis of Contemporary Spanish National Identity*, Tesis Doctoral, Universitat Pompeu Fabra, 2008.
- Nagel, Klaus-Jürgen, “Reflexions a l'entorn dels processos de sobirania”, *Idees*, núm. 33, (2010).
- del Olmo, Margarita, “Prejuicios y estereotipos: un replanteamiento de su uso y utilidad como mecanismos sociales”: *XXI Revista de Educación*, núm. 7 (2005).

- Renan, Ernest, *¿Qué es una nación?*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 1983.
- Rodríguez Piedrabuena, José Luis, *La mente de los creadores. Un estudio de los procesos creativos desde la neurociencia y la psicología*, Biblioteca nueva, Madrid, 2002.
- Porte, A. W., *Europe between the Superpowers*, Yale University Press, New Haven, 1979.
- Cardona, Miquel Àngel Pradilla, "La llengua catalana al tombant del mil·lenni", disponible en : http://www6.gencat.cat/llengcat/liu/14_359.pdf.
- Requejo, Ferran; Gagnon, Alain-G., "Reptes pendents a les democràcies plurinacionals del segle XXI" en Requejo i Gagnon (eds.), *Nacions a la recerca de reconeixement. Catalunya i el Quebec davant de el seu futur*, Generalitat de Catalunya, Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació, Institut d'Estudis Autonòmics, 2010.
- Roiz, Javier, *Ciencia Política hoy*, Barcelona, Teide, 1982.
- Roiz, Javier, *El experimento moderno*, Madrid, Trotta, 1992.
- Roiz, Javier, "Maimónides y la teoría política dialéctica": *Foro Interno*, núm. 6, (2006).
- Roiz, Javier, "Sobre la tolerancia en la sociedad vigilante": *Utopía y Praxis Latinoamericana*, Any 13, núm. 43 (2008).
- Rovira i Martínez, Marta (Dir.), Saura i Saula,.; Treserra i Pijoan, Monsterrat; Solà i Ferrer, Jordi, *Les representacions simbòliques de la identitat nacional. Les formes d'apropiació dels símbols polítics entre els joves*, Centre d'Estudis de Temes Contemporanis, Departament de la Vicepresidència, Generalitat de Catalunya, 2006.
- Rubert de Ventós, Xavier, *Nacionalismos. El laberinto de la identidad*, Espasa Calpe, Madrid, 1994.
- Saarinem, Jussi Antii, "The oceanic state: a conceptual elucidation in terms of modal contact": *The International Journal of Psychoanalysis*, Vol. 93, núm. 4 (2012).
- Silva, Carlos, "Dos veces otro: polarización política y alteridad": *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales*, vol.10, núm. 002, Universidad Central de Venezuela, Caracas, (2004).
- Skey, Michael "The National in everyday life: A critical engagement with Michael Billig's thesis of Banal Nationalism": *The Sociological Review*, núm. 57 vol.2, (2009).
- Shils, Eduard, "Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties. Some particular observations on the relationships of Sociological Research and Theory", *The British Journal of Sociology*, Vol. 8, núm. 2 (Jun., 1957).
- Schlesinger, Philip, "The nation and the communicative space" en Howard Tumber (ed.), *Media Power, Professionals and Policies*, Routledge, Londres, 2000.
- Skopol, Theda, *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia, and China*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.
- Smith, Anthony D., *Nationalism and Modernity*, Routledge, Londres, 1998.
- Smith, Anthony D., *National Identity*, Penguin, Londres, 1991.
- Straus, Leo, *La persecución y el arte de escribir*, Amorrortu, Buenos Aires, 2009.
- Strauss, Anselm, *Qualitative Analysis for Social Scientists*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

Tormos, Raül; Muñoz, Jordi, "Identitats o càlculs instrumentals? Anàlisi dels factors explicatius del suport a la independència de Catalunya", *Centre d'Estudis d'Opinió*, col·lecció Papers de Treball (abril de 2012).

Vázquez, Silvina, *Identidad y Reconocimiento: los espacios públicos interiores del nacionalismo y del republicanismo*, Institut de Ciències Polítiques i Socials, col·lecció Grana, Barcelona, 2009.

Vázquez, Silvina, "Micropolítica de los espacios públicos interiores", Working Paper núm. 290, Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona, 2010.

Vázquez, Silvina "Elementos y significados del malestar con la política. Un acercamiento cualitativo a partir de la indagación con grupos de discusión", Centre d'Estudis d'Opinió, Col·lecció Monografies, abril 2011.

West, Cornell *Race Matters*, Vintage, Nova York, 1994.

Wimmer, A.; Sciller, Glick, "Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social science": *Global Networks*, núm. 2 vol. 4, (2002).

Zolo, Danilo, *Il principato democratico. Per una teoria realistica della democrazia*, Giangiacomo Feltrinelli Editore, Milà, 1992.

Annex I:**Guió d'entrevistes**

<u>Presentació de l'estudi/ presa de contacte amb l'entrevistat</u>	
Preguntes teòriques	Preguntes suggerides o directes
<p>1) Relat autobiogràfic de la persona entrevistada. L'ideal seria que l'entrevistat parlés per si mateix i que seleccioni lliurement els elements més significatius de la seva biografia a Catalunya.</p> <p>Eix biogràfic: Passat-present-futur:</p> <p>Atenció especial si sorgeixen espontàniament referències identitàries fortes o subtils...Si a l'entrevistat li costa soltar-se...se'l pot ajudar...</p> <p><i>El relat ha d'incloure referències a la primera socialització i milieus.</i></p> <p>Interessa saber si l'entrevistat a nascut i viscut tota la seva vida a Catalunya, o si la seva biografia registra migracions d'algun tipus....(tot i ser migracions de curta durada, estàncies fora, motius del desplaçament...)</p>	<p><i>M'agradaria començar aquesta part de l'entrevista demanant-li un petit relat de la seva vida...des del moment que va néixer fins ara...</i></p> <p>Arrels Familiars: D'on era la seva família, com la recorda vostè?</p> <p>Records d'infantesa/jovent : com se'n recorda dels seus amics?...quines activitats compartien?, d'on eren (mateix barri, catalans, de fora...etc)?</p> <p>Circumstàncies vitals actuals: Feina/ Família/ vida quotidiana...</p> <p>Expectatives de futur: Com s'imagina vostè el seu futur? A on? Fent quines coses? Acompanyat per qui?...</p>
<p>Configuracions identitàries:</p> <p>(Intentar reprendre algun fragment del relat biogràfic que faci referència a la convivència amb altres identitats nacionals (espanyola o d'immigrants)</p> <p>Polarització?</p> <p>Dualitat?</p> <p>Multiplicitat?</p> <p>Interessa apreciar aquí els dispositius de <i>desplaçament o coexistència</i> entre diverses identitats nacionals.</p> 	<p>...A Catalunya viu molta gent que ha vingut d'altres parts d'Espanya i, durant els últims anys, d'altres parts del món...</p> <p><i>En la seva experiència, com descriuria vostè a Catalunya? I a Espanya?</i></p> <p><i>Quins serien els principals trets de Catalunya? I dels Catalans? I els tres principals d'Espanya? I els dels espanyols?</i></p> <p><i>Vostè té/ ha tingut contacte amb persones vingudes d'altres parts d'Espanya? I amb persones vingudes d'altres parts del món?</i></p> <p><u>Si té contacte:</u> Com descriuria a aquestes persones? Quina relació tenen amb vostè?</p>

	<p><i>Entre la gent que ve de fora i la gent que és d'aquí de tota la vida...¿quines diferències troba vostè? I quines semblances?</i></p> <p><i>Si no té contacte: -----</i></p>
<p>Referents simbòlics de la identitat nacional a Catalunya: Quins són? Com són percebuts?</p> <p>Ús de tècniques projectives:</p> <p><i>Possibilitat d'introduir determinats símbols identitaris catalans per a apreciar les associacions lliures dels entrevistats. Es podria utilitzar imatges, vídeos amb imatges de caire cultural? Polític?</i></p> <p>Possibilitat d'introduir determinats símbols identitaris espanyols</p> <p><i>Relació amb els símbols de la nació: "apropiació"? inoculació/inculcació?</i></p> <p>Configuracions, desplaçaments, dualitats, multiplicitats.</p>	<p>Creu vostè que Catalunya és una nació? Per què?</p> <p>I Espanya? Per què?</p> <p>Ara li ensenyaré una sèrie de vídeos, m'agradaria conèixer quines són les seves primeres impressions al respecte:</p> <p>Himne (Els segadors) (1'52")</p> <p>Primeres reaccions i comentaris:</p> <p>Himne espanyol (La letra que no fue) 0,58"</p> <p>Primeres reaccions i comentaris:</p> <p>Els Catarres: <i>Oh! Jennifer!</i> (4'00")</p> <p>Primeres reaccions i comentaris:</p>
<p>Identificació nacional i autogovern:</p> <p>Autonomia? Federalisme? →</p> <p>Independència?</p> <p>(Cóm "baixar" aquests conceptes a l'entrevista?)</p> <p>Institucions polítiques: com son percebudes en relació al sentiment de catalanitat?</p>	<p><i>Des de un punt de vista polític, com veu vostè les relacions entre Catalunya i Espanya en aquests moments?</i></p> <p><i>Creu que aquestes relacions entre Catalunya i Espanya han canviat en els darrers anys? En quin sentit?</i></p> <p><i>Per a vostè, quin terme defineix millor la realitat de Catalunya: Comunitat autònoma, estat dins d'una Espanya Federal o Estat Independent? Per què?</i></p> <p>Vostè creu que la protecció de la cultura i les tradicions d'un país ens ajuda a ser millors ciutadans/es? En quin sentit?</p>

Annex 2:

Característiques sociodemogràfiques de la submostra 2 i posicionament dels participants davant un hipotètic referèndum

Sexo	Fecha ent.	Edad	Estudios	Residencia (BCN/RM)	Sit. Laboral	Año llegada Cat.	Nacimiento madre	Nacimiento padre	Lengua pref.	Leng. c/amigos	Leng. en casa	Referendum Indep. (Sí/No/Abst)
M	14-sep	24	Lic. en Arquitectura	RM	en paro	/	Córdoba	Sant Feliu de Ll.	ambas	ambas	ambas	No
H	15-sep	23	Lic. universitaria en curso	BCN	Ocupado	/	Barcelona	Zamora	castellano	ambas	castellano	No
M	15-sep	24	FP Administrativa e Informática	BCN	en paro	/	Badajoz	Barcelona	castellano	castellano	ambas	No
M	16-sep	30	Psicología, Máster	BCN	en paro	/	Barcelona	Barcelona	catalán	catalán	catalán	Sí
H	16-sep	61	Perito Mercantil	RM	en paro	/	Tarragona	Castelló	catalán	catalán	catalán	No
H	23-sep	67	Bachiller	BCN	Jubilado	/	Barcelona	Barcelona	catalán	ambas	ambdues	Indeciso: "no con la cabeza, sí con el corazón"
M	26-sep	58	EGB	RM	Ocupada	1958	Córdoba	Córdoba	castellano	ambas	ambdues	Sí
M	26-sep	60	Diplomada en Trabajo Social	BCN	Ocupada	1953	Cáceres	Cáceres	castellano	ambas	castellano	No implícito
H	27-sep	45	Universitarios, inacabados	RM	en paro	/	Granada	Granada	castellano	castellano	castellano	No
M	27-sep	31	Lic. en Derecho, Máster	BCN	Ocupada	/	Barcelona	Barcelona	catalán	catalán	catalán	Sí implícito
M	28-sep	66	Bachillerato	BCN	Jubilada	1968	Vizcaya	Málaga	castellano	castellano	castellano	No implícito
H	28-sep	34	COU	RM	Ocupado	/	León	Salamanca	castellano	ambas	castellano	No implícito
M	23-sep	68	Bachillerato	BCN	Jubilada	1950	Granada	Granada	castellano	ambas	ambdues	No
M	20-sep	36	Administrativa FP 2	BCN	Ocupada	/	Córdoba	Valencia	castellano	castellano	ambdues	Indecisa
H	20-sep	41	Lic. en Económicas	RM	Ocupado	/	Jaén	Almeria	catalán	catalán	castellano	Sí
M	21-sep	44	Universitaris	BCN	Ocupada	2002	Venezuela	Galicia	castellano	castellano	castellano	No
M	21-sep	41	Lic. En Geografía e Historia	BCN	Ocupada	2004	Valencia	Madrid	castellano	castellano	castellano	No
H	22-sep	30	Módulo de Grado Superior	RM	en paro	/	Barcelona	Ceuta	castellano	castellano	castellano	No
H	22-sep	65	Bachillerato	RM	Jubilado	1967	Almeria	Almeria	castellano	castellano	castellano	No
M	29-sep	52	Diplomada en magisterio	BCN	Ocupada	/	Barcelona	Barcelona	catalán	ambas	catalán	No
H	29-sep	50	Diplomado universitario	BCN	Ocupado	/	Calatayud	Calatayud	catalán	ambas	catalán	Sí
M	04-oct	45	EGB	RM	en paro	/	Córdoba	Almeria	catalán	ambas	catalán	Sí
H	04-oct	36	Licenciatura en Geografía	RM	Ocupado	/	Huelva	Holanda	castellano	castellano	castellano	No
M	05-oct	33	Grado universitario en curso	RM	Ocupada	/	Barcelona	Barcelona	catalán	catalán	catalán	Sí
H	06-oct	65	Lic. Ciencias de la información	BCN	Jubilado	/	Barcelona	Barcelona	catalán	catalán	catalán	Sí

Centre
d'Estudis
d'Opinió

Generalitat
de Catalunya

